

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ

Επιθεώρηση

Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών

ΤΕΥΧΟΣ 3^ο 2024 ➤ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ-ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

ΜΑΣΚΙΡΟΒΚΑ:

Η παλιά ρωσική τέχνη της Εξαπάτησης που εξελίχθηκε σε «Υβριδικό» πόλεμο;

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΣΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΛΕΡΟΥ

ΕΛΕΓΚΤΕΣ ΤΕΡΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΘΟΔΗΓΗΣΗΣ ΠΥΡΩΝ:

ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

ΤΑΚΤΙΚΗΣ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η ΕΠΕΤΕΙΟΣ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ

ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ
Δ3 (ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ)

KEY

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

ISSN: 1105-9222

ΠΡΟΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΜΕΡΟΥΣ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ • ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΗΣ 1883 • ΤΕΥΧΟΣ 3^ο 2024

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

• Αριθμός Λογαριασμού του Περιοδικού Τράπεζα Πειραιώς
6915-130036-953 • IBAN: GR7901719150006915130036953

ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ

Στελέχη ε.ε. και Πολιτικό προσωπικό ➤ 2,40€ ανά έτος
του Στρατού Ήφρας

• Το Περιοδικό αποστέλλεται στη Μονάδα-Υπηρεσία που υπηρετεί ο συνδρομητής.

• Για τη διαχείριση της συνδρομής των ε.ε. στελεχών λειτουργεί η εφαρμογή του Περιοδικού στην Ηλεκτρονική Πύλη Διαδικτυακών Εφαρμογών του army.gr

Στελέχη ε.α. του Στρατού Ήφρας ➤ 2,94€ ανά έτος
Ιδιώτες, Σύλλογοι κ.λπ. ➤ 5,87€ ανά έτος

• Καταθέτουν τη συνδρομή στον Αριθμό Λογαριασμού Τράπεζας του Περιοδικού και αποστέλλουν την απόδειξη καταθέσεως (με FAX, e-mail ή ταχυδρομικώς) μαζί με το απόκομμα συνδρομής.

• Τα έξοδα τραπεζικής μεταφοράς της συνδρομής επιβαρύνουν τον συνδρομητή.

ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ (ΕΚΤΟΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ)

Απλή (Επιταγή Τράπεζας Πειραιώς) ➤ 16,30€ ανά έτος
Συστημένη (Επιταγή Τράπεζας Πειραιώς) ➤ 23,80€ ανά έτος

ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ (ΕΝΤΟΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ)

Απλή (Επιταγή Τράπεζας Πειραιώς) ➤ 14,20€ ανά έτος
Συστημένη (Επιταγή Τράπεζας Πειραιώς) ➤ 21,60€ ανά έτος

• Οι συνδρομητές Εξωτερικού εκδίδουν τραπεζική επιταγή από κατάστημα Ελληνικής Τράπεζας στο Εξωτερικό προς τον Αριθμό Λογαριασμού Τράπεζας του Περιοδικού (στη διεύθυνση του Περιοδικού).

Δωρεάν προβολή του Περιοδικού για τους μαθητές των Παραγωγικών Σχολών του Στρατού Ήφρας, μέσω της εφαρμογής του Περιοδικού στην Ηλεκτρονική Πύλη Διαδικτυακών Εφαρμογών του army.gr

Την εφαρμογή του Περιοδικού θα τη βρείτε στην Ηλεκτρονική Πύλη Διαδικτυακών Εφαρμογών του army.gr

ΑΠΟΚΟΜΜΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ
Δ3 (ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ)
ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
1020 ΣΤΓ

Στρατόπεδο Παπάγου, Μεσογείων 227-231, Χολαργός, Τ.Κ. 15 561

Διαχείριση Έκδοσης

τηλ. 210 6553170

Διαχείριση Συνδρομητών

τηλ. 210 6553979

e-mail: ekdosis@army.gr

Επώνυμο: Όνομα:
Ιδιότητα: Νέα Συνδρομή ☐ Ανανέωση Συνδρομής ☐
Οδός: Αριθμός: Τ.Κ.:
Πόλη: Τηλ:
ΑΦΜ (για τους ε.α.): e-mail:
Επιλογή Μέσου: Έντυπο ☐ ή Online (pdf)* ☐

*Για τους ε.ε. και ε.α. συνδρομητές μέσω της εφαρμογής του Περιοδικού στο army.gr και για τους λοιπούς μέσω e-mail

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ

Επιθεώρηση

2024 - ΤΕΥΧΟΣ 3^ο
(ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ-ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ)

Εκδότης
ΓΕΣ/Δ3 (ΔΕΝΔΗΣ)
(Διεύθυνση Ενημέρωσης και Δημοσίων Σχέσεων)

Διευθυντής ΓΕΣ/Δ3 (ΔΕΝΔΗΣ)
Σχης (ΜΧ) Αναστάσιος Λάσκαρης

Τμηματάρχης
ΜΥ Μαρία Δάρα

Καταχώριση Συνδρομητών
Καταχώριση Μελετών
Αλχίας (ΠΖ) Ιωάννης Μουρκογιάννης

Επιμέλεια Κειμένου
ΜΥ Μαρία Ρέκκα

Επεξεργασία Φωτογραφίας
Ηλεκτρονική Σελιδοποίηση
Multimedia
ΜΥ Βασιλική Κιρτζαλίδου
ΜΥ Μαρία Ρέκκα
ΜΥ Στέλλα Κοντουδάκη

Υποστήριξη Δικτυακού Τύπου (INTERNET)
ΚΕΠΥΕΣ

Εκτύπωση
ΤΥΕΣ

Την ιστοσελίδα
του Περιοδικού θα τη
βρείτε στο
www.army.gr

Στοιχεία Επικοινωνίας
τηλ.: 210 6553170 (Διαχείριση Έκδοσης)
τηλ.: 210 6553979 (Διαχείριση Συνδρομητών-Μελετών)
τηλ.: 210 6553166-67 (Καλλιτεχνική Επιμέλεια)
e-mail: ekdosis@army.gr
<http://www.army.gr>

ΠΡΟΣΟΧΗ: Δεν επιτρέπεται η αντιγραφή και αναδημοσίευση
των άρθρων χωρίς την έγγραφη συναίνεση του ΓΕΣ.

ΟΡΟΙ ΥΠΟΒΟΛΗΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΠΡΟΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ

Η Στρατιωτική Επιθεώρηση δέχεται για δημοσίευση εργασίες πρωτότυπες ή από μετάφραση, σύμφωνα με την Πάγια Διαταγή του ΓΕΣ 0-17/2021, που αφορούν τις παρακάτω κατηγορίες θεμάτων:

Στρατιωτικά Θέματα: Εθνική Άμυνα, Τακτική και Στρατηγική, Οργάνωση των Ενόπλων Δυνάμεων, Πολεμικά Μέσα και Υλικά-Όπλα μαζικής καταστροφής, Ευρωπαϊκής Άμυνας-Στρατού, Νέες Απειλές (Στρατιωτικές-Οικονομικές-Ηλεκτρονικές), Ηγεσία-Ηθικές Δυνάμεις, Στρατιωτική Γεωγραφία, Στρατιωτική Ιστορία, Διοικητική Μέριμνα, Τεχνολογικές Εξελίξεις.

Γενικότερα θέματα Στρατιωτικής-Πολιτικής Φύσης: Παγκόσμιο Περιβάλλον, Συνασπισμοί, Συμμαχίες, Διεθνείς Οργανισμοί, Πόλεμοι Χαμηλής Έντασης, Καταπολέμηση Οργανωμένου Εγκλήματος, Διεθνείς Τάσεις και Εξελίξεις, Δίκαιο του Πολέμου, Ανθρωπιστικές Επεμβάσεις, Γεωπολιτικά-Γεωφυσικά-Διαστήματος, Εξελίξεις των Εθνικών Θεμάτων.

Εγκυκλοπαιδικά Θέματα: Οικονομικά και Πολιτισμού, Κοινωνικά, Θρησκευτικά, Φιλοσοφικά, Τέχνες-Επιστήμες, Ιστορικά, Λειτουργία του Δημοκρατικού Πολιτεύματος και των Δημοκρατικών Θεσμών, οποιοδήποτε εγκυκλοπαιδικό θέμα για την επιμόρφωση των στελεχών του ΣΕ.

Περιορισμοί για τη συνταξη και υποβολή των εργασιών:

- να χρησιμοποιείται η δημοτική γλώσσα, χωρίς υπερβολές και ακρότητες.
- να μην υπερβαίνουν τις 20 σελίδες (Α4), συμπεριλαμβανομένων των τυχόν συγγραμμάτων, εικόνων και φωτογραφιών και να μην περιέχουν διαβηθισμένες πληροφορίες.
- να μην περιέχουν σχόλια και κρίσεις σε βάρος προσώπων και να κινούνται μέσα σε ευπρεπές, τεκμηριωμένο επιστημονικό και τεχνικό πλαίσιο, χωρίς αιχμές, οξύτητες και προκλήσεις.
- να μην εκτρέπονται σε κρίσεις για την επίσημη πολιτική της χώρας και να μην εξιστορούν γεγονότα πολιτικής φύσεως που μπορούν να δημιουργήσουν προστριβές στο εσωτερικό της χώρας και με άλλα κράτη.
- να υποβάλλονται σε ηλεκτρονική μορφή (π.χ. Microsoft Word) στο e-mail του Περιοδικού ekdosis@army.gr, συνοδευόμενα από σύντομο βιογραφικό του συντάκτη με τα στοιχεία επικοινωνίας του και, εάν είναι δυνατόν, από ανάλογο φωτογραφικό υλικό (ανάυψης 300 dpi), κατάλληλο για εκτύπωση.
- να καταγράφονται υποχρεωτικά οι βιβλιογραφικές αναφορές και να αναφέρονται ευκρινώς ο συγγραφέας, ο τίτλος, ο εκδοτικός οίκος, ο τόπος-χρονολογία-αριθμός έκδοσης. Εφόσον πρόκειται για εργασία η οποία προέρχεται από αναπαραγωγή ή μετάφραση βιβλίου, άρθρου ή κειμένου να συνοδεύεται από την άδεια του συγγραφέα-φορέα.

- 1 Οι συντάκτες είναι υπεύθυνοι για το περιεχόμενο της εργασίας τους και την εξασφάλιση άδειας για τη χρησιμοποίηση των πηγών και βιβλιογραφικών αναφορών-παραπομπών, καθώς και των πνευματικών δικαιωμάτων.
- 2 Οι εργασίες που δημοσιεύονται στη Στρατιωτική Επιθεώρηση εκφράζουν τη γνώμη και τις σκέψεις των συγγραφέων και όχι αναγκάσει τις αντιλήψεις ή το δόγμα του Γενικού Επιτελείου Στρατού.
- 3 Οι εργασίες επετειακού χαρακτήρα (28^η Οκτωβρίου-25^η Μαρτίου κ.λπ.), θα πρέπει να υποβάλλονται τουλάχιστον προ εξαμήνου, έτσι ώστε να δημοσιεύονται ως επίκαιρες στο Περιοδικό μας.
- 4 Οι συντάκτες, εφόσον δημοσιευθεί η εργασία τους, δικαιούνται για κάθε τυπογραφική σελίδα (μεγέθους χαρτί 17,5 x 25 εκ.) 2.300 έως 2.700 γραμμάτων αμοιβή 6,53€ για πρωτότυπη μελέτη και 3,97€ για εργασίες από μετάφραση, σύμφωνα με την ΚΥΑ Υπ. Αριθμ. 2/76198/0022 (ΦΕΚ 208/τΒ' /11-02-2008). Οι δικαιούχοι μετά την έκδοση και διανομή του αντίστοιχου τεύχους του Περιοδικού, μπορούν να επικοινωνούν με τη Δνση Χρηματικού του ΤΥΕΣ στο τηλ.: 210 6552659.
- 5 Οι εργασίες που υποβάλλονται στο Περιοδικό γνωμοδοτούνται από την Επιτροπή Σύνταξης για τη δημοσίευσή τους ή μη, και ανεξάρτητα από την απόφαση η επιστροφή τους δεν προβλέπεται.
- 6 Για περισσότερες πληροφορίες και διευκρινίσεις, οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να επικοινωνούν με τη διαχείριση του Περιοδικού.

Πρόλογος έκδοσης

Αγαπητοί Αναγνώστες,

Φθάσαμε αισίως στην ολοκλήρωση του 3ου τεύχους του 2024 της *Στρατιωτικής Επιθεώρησης*, προσπαθώντας να ανταποκριθούμε στις απαιτήσεις που εγείρει η διαχρονικότητα του Περιοδικού και η αποστολή του.

Η στήλη της ενημέρωσης πάνω στην ιστορία, το έργο, τη λειτουργία και την προσφορά Σχηματισμών και Μονάδων του Στρατού Ήερās αφιερώνεται στο παρόν τεύχος στο **Κέντρο Ελέγχου Υλικών (ΚΕΥ)**, το οποίο αποτελεί ένα υπερσύγχρονο εφοδιαστικό κέντρο διοίκησης υλικών-ανταλλακτικών και διαχείρισης πυρομαχικών, με υλικοτεχνική υποδομή εφάμιλλη, αν όχι, ανώτερη των αντίστοιχων οργανισμών και επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα χάρη στον μηχανογραφικό του εξοπλισμό και την υψηλή τεχνογνωσία και συνεργασία όλου του προσωπικού του.

Στη συνέχεια ακολουθεί άρθρο όπου μέσα από ενδελεχή παρουσίαση της Μάχης της Λέρου, το 1943, αναδεικνύεται αφενός η συμβολή του γεωγραφικού παράγοντα στο αποτέλεσμα της μάχης, αλλά και γενικότερα η σημαντικότητα της γνώσης και κατανόησης του παράγοντα αυτού στο θέατρο επιχειρήσεων, καθότι τροφοδοτεί και οδηγεί στην εκμετάλλευσή του σε στρατηγικό και τακτικό επίπεδο.

Ακολουθεί άρθρο που αφορά στα σύγχρονα μέσα παρατήρησης που επιτρέπουν σε στοιχεία εδάφους να αναγνωρίσουν και να καταδείξουν στόχους με τη μέγιστη έως τώρα ακρίβεια. Η περίπλοκη φύση του σύγχρονου πολέμου απαιτεί μάτια στο έδαφος για τον ακριβή καθορισμό στόχων, την έγκαιρη επιλογή τους και τη συνεννόηση της Ελληνικής Αεροπορίας με τους διοικητές εδάφους. Σε τέτοια πλαίσια, καθίσταται πιο απαραίτητη από ποτέ η συνεργασία των αεροσκαφών με επίγειους παρατηρητές-καθοδηγητές.

Κλείνουμε με άρθρο που μας δίνει ανάγλυφα το ιστορικό της Απελευθέρωσης των Ιωαννίνων, καθώς είναι εξίσου σημαντική, ως γνωστόν, η μελέτη της ιστορίας μας.

Ευχόμαστε να είναι αξιοποιήσιμη η παραχώρηση του χρόνου σας.

Η Συντακτική Ομάδα

Περιεχόμενα

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

σελ. **6**
ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΕΓΧΟΥ ΥΛΙΚΩΝ

ΑΡΘΡΑ

σελ. **14**
ΜΑΣΚΙΡΟΒΚΑ: Η ΠΑΛΙΑ ΡΩΣΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΞΑΠΑΤΗΣΗΣ ΠΟΥ ΕΞΕΛΙΧΘΗΚΕ ΣΕ «ΥΒΡΙΔΙΚΟ» ΠΟΛΕΜΟ;
Ταχσος Κωνσταντίνος Αλεξανδρήs

σελ. **44**
Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΣΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΛΕΡΟΥ
Τχης (ΠΒ) Σταύρος Τατάs

σελ. **64**
ΕΛΕΓΚΤΕΣ ΤΕΡΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΘΟΔΗΓΗΣΗΣ ΠΥΡΩΝ: ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΑΚΤΙΚΗΣ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΟΤΗΤΑΣ
Ανθλγός (ΠΖ) Νικόλαος Μητρόπουλος

σελ. **74**
Η ΕΠΕΤΕΙΟΣ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος

ΖΕΙΔΩΡΗ ΚΑΛΛΙΠΕΙΑ
σελ. **86**

ΘΕΜΑΤΑ ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ
σελ. **114**

ΘΕΜΑΤΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ
σελ. **119**

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
σελ. **124**

Κέντρο Ελέγχου Υλικών

Ιστορικά Στοιχεία

Η ΔΜ ως έννοια, συνοψίζεται στην τεχνική της σχεδίασης και διεξαγωγής των κινήσεων και συντήρησης των δυνάμεων και είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εύρυθμη λειτουργία οργανωμένου Στρατού. Η εφαρμογή των αρχών της ΔΜ (πρόβλεψη, οικονομία, ευκαμψία, απλότητα, συνεργασία), ιδιαίτερα την παρούσα περίοδο, αποτελούν βασική προϋπόθεση για την εκπλήρωση των απαιτήσεων συντήρησης ενός Στρατεύματος.

Ένα από τα κύρια έργα του Σώματος Υλικού Πολέμου, ως βασικού πυλώνα

του συστήματος ΔΜ, είναι η παρακολούθηση των υλικών κλάσης II. Η παρακολούθηση αυτή, πραγματοποιούνταν αρχικά και μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970, κατά περιοχή συντήρησης. Στην Περιοχή Βάσης, όπου υπήρχε η 651 ΑΒΥΠ, σαν αυτοτελής και ανεξάρτητη Μονάδα, η διαχείριση των υλικών κλάσης II είχε ανατεθεί στο Κεντρικό Λογιστήριό της.

Το 1972, εγκαταστάθηκε ο πρώτος Η/Υ σε αυτό, ένας από τους πρώτους Η/Υ που τοποθετήθηκαν στην ευρύτερη ελληνική δημόσια διοίκηση, για τη μηχανογραφική παρακολούθηση των

υλικών αρμοδιότητας Υλικού Πολέμου (ΥΠ) της συγκεκριμένης περιοχής.

Το 1982, λόγω της συνεχούς εισαγωγής νέων Κύριων Υλικών στο σύστημα Διοικητικής Μέριμνας, δημιουργήθηκε η ανάγκη συγκρότησης μιας Μονάδας, που θα είχε τη δυνατότητα άσκησης κεντρικού ελέγχου στο σύνολο των διακινούμενων υλικών αρμοδιότητας ΥΠ, από την 651 Αποθήκη Βάσεως Υλικού Πολέμου, δηλαδή την Περιοχή Βάσεως (ΠΒ) στην Αθήνα, έως τις Προκεχωρημένες Αποθήκες (ΠΑΥΠ) και τους Λόχους

Υλικού Πολέμου (ΛΥΠ), στην Περιοχή Συντηρήσεως Στρατιάς (ΠΣΥΣ) και των νήσων Αιγαίου. Έτσι, δημιουργήθηκε το Μηχανογραφικό Κέντρο Ελέγχου Υλικών (ΜΚΕΥ), που αργότερα μετονομάστηκε σε Κέντρο Ελέγχου Υλικών (ΚΕΥ) και το οποίο τον Δεκέμβριο του 1996 μεταγκαταστάθηκε σε νέο σύγχρονο κτήριο, συνολικού εμβαδού 2.200 τ.μ.

Το 1993, ακολουθώντας την ευρύτερη εξέλιξη στον χώρο της πληροφορικής, ολοκληρώθηκε η ανάπτυξη του πρωτοποριακού για την επο-

χή του πληροφοριακού συστήματος «Ολοκληρωμένο Σύστημα Εφοδιασμού Υλικών Στρατού» (ΟΣΕΥΣ), το οποίο δομήθηκε στην τεχνολογία των σχεσιακών Βάσεων Δεδομένων και είναι εκείνο, επιμεριζόμενο στην Περιοχή Βάσης και στην περιφέρεια, που παρακολουθεί τις διαδικασίες διοίκησης και διαχείρισης των υλικών κλάσεως II.

Παράλληλα, αξιολογώντας θετικά τα οφέλη της μηχανογραφικής παρακολούθησης των υλικών-ανταλλακτικών, προέκυψε από πολύ νωρίς η ανάγκη δημιουργίας ενός αντίστοιχου πληροφοριακού συστήματος και για τα πυρομαχικά. Έτσι, το 1997 ξεκίνησε η διαδικασία ανάπτυξης του «Αυτοματοποιημένου Συστήματος Πυρομαχικών Στρατού» (ΑΣΠΥΣ), το οποίο από το 2004 καθιερώθηκε ως το σύστημα το οποίο ελέγχει, παρακολουθεί και διαχειρίζεται αποθέματα πυρομαχικών, ενώ ταυτόχρονα παρέχει πληθώρα τόσο τεχνικών πληροφοριακών στοιχείων όσο και επιχειρησιακών δεδομένων, για το συνολικό εύρος του ελλαδικού χώρου.

Σήμερα, ο μηχανογραφικός εξοπλισμός του Κέντρου Ελέγχου Υλικών αριθμεί περί τους 140 εξυπηρετητές (servers) στην έδρα του και σε κατανεμημένους κόμβους ανά την επικράτεια του ελλαδικού χώρου και περί τους 650 τερματικούς σταθμούς εργασίας, καθιστώντας το έτσι ένα υπερσύγχρονο εφοδιαστικό κέντρο διοίκησης υλικών-ανταλλακτικών και διαχείρισης πυρομαχικών, με υλικοτεχνική υποδομή εφάμιλλη, αν όχι, ανώτερη των αντίστοιχων οργανισμών και επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα, δεδομένου και του ελάχιστου λειτουργικού κόστους, αφού η συντήρηση του εξοπλισμού και του

λογισμικού πραγματοποιείται αποκλειστικά από το προσωπικό μας.

Αποστολή

Η κύρια αποστολή του Κέντρου Ελέγχου Υλικών είναι η υποστήριξη των οπλικών συστημάτων του Στρατού Ήφρας, διαρθρωμένη όπως παρακάτω:

- Ο κεντρικός έλεγχος και η διαχείριση των αποθεμάτων ΥΠ
- Η ανάπτυξη και συντήρηση Μ/Γ εφαρμογών
- Η τοποθέτηση παραγγελιών σε Πηγές Προμήθειας Εσωτερικού και Εξωτερικού
- Η πρόβλεψη αναγκών συντήρησης και προγραμμάτων ανακατασκευών
- Η τήρηση πληροφοριακών στοιχείων για υλικά αρμοδιότητας ΥΠ και πυρομαχικά
- Η κατά NATO κωδικοποίηση Υλικών και Πυρομαχικών (Το KEY αποτελεί την Αρχική Υπηρεσία Κωδικοποίησης Υλικών του Στρατού Ήφρας)
- Η πρόταση εκποίησης υλικών.

Κύκλος Εργασιών

Ο κύκλος εργασιών του KEY αφορά τον πλήρη κύκλο της ζωής ενός υλικού και περιγράφεται συνοπτικά επακριβώς μέσω των παρακάτω διαδικασιών:

- Προβλέπω
- Προβάλλω
- Παραγγέλλω
- Παραλαμβάνω
- Χορηγώ
- Εκποιώ.

Εκπαίδευση

Σε ένα παγκόσμιο στρατιωτικό περιβάλλον που εξελίσσεται διαρκώς, η εκπαίδευση αναδεικνύεται ως ένας σταθερός παράγοντας που διαμορφώνει

το μέλλον των επόμενων γενεών. Είναι ένα ταξίδι μετασχηματισμού, που όχι μόνο μεταδίδει γνώσεις και δεξιότητες, αλλά παρέχει επίσης τη δυνατότητα στα στελέχη μας να περιηγηθούν στην πολυπλοκότητα της Διοικητικής Μέριμνας. Επιπλέον, η εκπαίδευση χρησιμεύει ως γόνιμο έδαφος για δημιουργικότητα και καινοτομία, ωθώντας τη νέα γενιά στελεχών να σκεφτεί πέρα από τα συνηθισμένα, να εξελίξει τους καθιερωμένους κανόνες, να οραματιστεί και να φέρει τελικά ένα διαφορετικό μέλλον.

Κατανοώντας τις σύγχρονες ανάγκες, επενδύουμε στην εξειδίκευση και συνδέουμε την ακαδημαϊκή με την πρακτική γνώση, δημιουργώντας έτσι τις προϋποθέσεις για μια επιτυχημένη σταδιοδρομία. Μέσω της εκπαίδευσης, όχι μόνο διαμορφώνουμε μυαλά, αλλά καλλιεργούμε αυτοπεποίθηση, ενθουσιασμό και την ελπίδα για ένα καλύτερο αύριο.

Το Κέντρο Ελέγχου Υλικών πραγματοποιεί στις εγκαταστάσεις του:

- Εκπαίδευση του ίδιου του προσω-

πικού του στις νέες τεχνολογίες, που άπτονται της Εφοδιαστικής επιστήμης και της Διαχείρισης και Διοίκησης της Εφοδιαστικής Αλυσίδας (Supply Chain Management), δημιουργώντας άρτια καταρτισμένους logisticians.

- Εκπαίδευση και κυρίως πρακτική εφαρμογή επί των Μ/Γ εφαρμογών του, δημιουργώντας ένα ολοκληρωμένο προφίλ μηχανογράφων και προγραμματιστών, αφενός για την απρόσκοπτη λειτουργία, συντήρηση και εξέλιξη των εφαρμογών αυτών και αφετέρου για την αντιμετώπιση οποιασδήποτε νέας ανάγκης παραστεί.

- Εκπαίδευση νεοεισερχόμενου προσωπικού στο Σώμα Υλικού Πολέμου (Ανθλγοί-ΕΠΟΠ).

- Εκπαίδευση μέσω διαδικτύου (VTC) με το Κέντρο Εκπαιδεύσεων Υλικού Πολέμου (ΚΕΥΠ).

Ταυτόχρονα, έχοντας την εμπειρία των αναγκών και των απαιτήσεων της εφοδιαστικής αλυσίδας του Στρατού Ήφρας, εξασφαλίζει, μέσω έγκρισης της υπηρεσίας, την ανώτατη ακαδημαϊκή εκπαίδευση των στελεχών του, μέσω αντίστοιχων προπτυχιακών και μεταπτυχιακών προγραμμάτων ελληνικών πανεπιστημίων (ΠΑΠΕΙ, ΠΑΔΑ, ΟΠΑ), είτε τη συμμετοχή τους σε αντίστοιχα στρατιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα εφάμιλλων ειδικοτήτων (USA Army Logistics Management, NSPA International Cooperation in Logistics).

Σημαντικότερες Σύγχρονες Δράσεις-Τρέχουσες Εξελίξεις

Επιτομή του έργου του KEY αποτελεί η εξασφάλιση και χορήγηση Υλικών Κλάσης II για την υποστήριξη των οπλικών συστημάτων του Στρατού Ήφρας.

Για την υποβοήθηση του έργου του προσωπικού του ΚΕΥ και κατ' επέκταση του συνόλου του προσωπικού που εμπλέκεται στην εφοδιαστική αλυσίδα του Στρατού Ήφρας, σχεδιάζονται, αναπτύσσονται, δημιουργούνται, συντηρούνται και αναβαθμίζονται πληροφοριακά συστήματα-εφαρμογές, με σύγχρονα εργαλεία πληροφορικής, σε κατάλληλες υποδομές (εξοπλισμού και δικτύων) που εκτείνονται στο σύνολο του ελληνικού χώρου, ικανοποιώντας έτσι κάθε καινούργια απαίτηση που θα προκύψει και βελτιώνοντας συνεχώς το έργο των χρηστών τους. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι παραπάνω διαδικασίες υλοποιούνται αποκλειστικά από το προσωπικό του ΚΕΥ. Ενδεικτικά παρουσιάζονται τα παρακάτω:

- Το «Ολοκληρωμένο Σύστημα Εφοδιασμού Υλικών Στρατού» (ΟΣΕΥΣ) και το «Αυτοματοποιημένο Σύστημα Πυρομαχικών Στρατού» (ΑΣΠΥΣ), τα οποία αποτελούν τους πυλώνες των πληροφοριακών μας συστημάτων.

- Η «Διοίκηση-Έλεγχος Παραγωγής Εργοστασίων ΥΠ» (ΔΕΠΕΥΠ) επιφορτίζεται με τη λειτουργία και παρακολούθηση της παραγωγής των εργοστασίων ΥΠ (700 ΣΕ και 691 ΒΕΒ).

- Το «Ενιαίο Σύστημα Παρακολούθησης Επισκευαστικών Δραστηριοτήτων» (ΕΣΠΕΔ) για τη μηχανογράφηση των Στρατιωτικών Εργοστασίων ΤΧ, με σκοπό την παρακολούθηση της παραγωγής τους, σε πλήρη μηχανογραφική διασύνδεση με τα ανεφοδιαστικά όργανα, του Σώματος Υλικού Πολέμου.

- Η «Δικτυακή Πύλη ΚΕΥ» (KEY-Portal) παρέχει ενημέρωση σχετικά με τα πληροφοριακά στοιχεία των υλικών, καθώς περιέχονται σε αυτή η τεχνική βιβλιογραφία τους και η μορφή τους μέσω φωτογραφιών, ενώ ταυτόχρονα δίνεται στο

προσωπικό η δυνατότητα πρόσβασης σε δεξαμενή βιβλιογραφίας, προδιαγραφών και μελετών σε θέματα αρμοδιότητας του Σώματος Υλικού Πολέμου. Τέλος, το «KEY-Portal» παρέχει αποθεματικές πληροφορίες στους αντίστοιχους επιτελείς της Ιεραρχίας, σε επίπεδο αντίστοιχο του ρόλου τους σε αυτήν.

- Το «Ηλεκτρονικό Βιβλιόριο Ιματισμού» (e-BIMAY), το οποίο αντικαθιστώντας το έντυπο βιβλιόριο, προσφέρει αμεσότητα, πλήρη διαχείριση των χορηγήσεων και ταυτόχρονα διευκόλυνση του έργου των διαχειριστών των Μονάδων.

- Οι «Ηλεκτρονικοί Κατάλογοι ΚΥ», οι οποίοι μέσω διαδραστικού περιβάλλοντος με τον χρήστη, δίνουν τη δυνατότητα όχι μόνο της αναζήτησης και ενημέρωσης πληροφοριακών στοιχείων περί των ανταλλακτικών, αλλά και την άμεση δημιουργία αντίστοιχου εντύπου αίτησης για προμήθειά τους από το ανεφοδιαστικό όργανο.

Η τρέχουσα περίοδος χαρακτηρίζεται από την είσοδο νέων κυρίων υλικών (π.χ. TOMA Marder 1A3, ΤΤΟΑ Μ117) στον Στρατό Ήφρας, γεγονός που επιβάλλει την άμεση ενεργοποίησή μας για την ομαλή ένταξή τους στο σύστημα ΔΜ, ενώ διαρκής είναι η ανησυχία μας για την αστραπιαία ανταπόκρισή μας σε κάθε είδους αίτημα υποστήριξης των πτητικών μέσων, για την επίτευξη της μέγιστης δυνατής διαθεσιμότητάς τους.

Τέλος, πρόσφατα ολοκληρώσαμε, μετά την πάροδο δύο δεκαετιών περίπου, την αντικατάσταση του μηχανογραφικού εξοπλισμού, στο σύνολο των Μονάδων ΥΠ, με ηλεκτρονικούς υπολογιστές, οθόνες και εκτυπωτές σύγχρονης τεχνολογίας, αναβαθμίζοντας παράλληλα και τα αντίστοιχα εκτυπωτι-

κά που παράγονται, προς διευκόλυνση του έργου του προσωπικού μας και την επίτευξη υψηλής ποιότητας εργασίας.

Διεθνείς Συνεργασίες

Αξιωματικοί του ΚΕΥ, έχοντας αναλάβει τον ρόλο εθνικών αντιπροσώπων, εκπροσωπούν τον ΕΣ σε συσκέψεις κοινοπραξιών και προγραμμάτων της NSPA για την

υποστήριξη οπλικών μας συστημάτων, με σημαντικά οφέλη για την Υπηρεσία.

Παράλληλα, το ΚΕΥ αναλαμβάνει την υποδοχή ξένων αντιπροσωπειών, καθώς και τη διοργάνωση διεθνών συνεδρίων, με τελευταίο την 153η Σύσκεψη της Διοικούσας Επιτροπής της κοινοπραξίας της NSPA, για το Α/Α οπλικό σύστημα "HAWK", τον Σεπτέμβριο του 2022.

Επίλογος

Ο Στρατός Ήφρας έχει την ανάγκη της βέλτιστης χρησιμοποίησης των πόρων που διαχειρίζεται, για την αύξηση της αξιοπιστίας των οπλικών συστημάτων και την επιτυχή υλοποίηση της αποστολής του. Ο τομέας των Logistics είναι βέβαιο ότι δύναται να αποτελέσει ακρογωνιαίο λίθο στην προσπάθεια αυτή, μέσω της εξοικονόμησης οικονομικών πόρων, αλλά και της καλύτερης δυνατής αξιοποίησης των ήδη υπάρχοντων, με τη χρήση σύγχρονων και καινοτόμων εφαρμογών και εργαλείων.

Επί 42 χρόνια, το Κέντρο Ελέγχου Υλικών είναι ταγμένο στην ολοκληρωμένη υποστήριξη του συνόλου των Όπλων του Στρατού Ήφρας. Έχοντας επιτύχει τεχνολογικά άλματα και επενδύοντας συστηματικά στον άνθρωπο, βρίσκεται στο κέντρο των εξελίξεων και αναπτύσσει δυνατότητες που ελαχιστοποιούν τον χρόνο αντίδρασης του συστήματος της Διοικητικής Μέριμνας, επιτυγχάνοντας υψηλή απόδοση και βέλτιστη αξιοποίηση των υλικοτεχνικών μέσων της Υπηρεσίας και των οικονομικών αποθεμάτων της Πατρίδας μας. Όλοι μας, εδώ στο Κέντρο Ελέγχου Υλικών, έχουμε πλήρη συναίσθηση της ευθύνης και του έργου μας και αποδεικνύουμε καθημερινά ότι γράφουμε ιστορία.

Το παρόν είναι εδώ για να κατακτήσουμε το μέλλον· ένα μέλλον που εμείς οι ίδιοι το σχεδιάζουμε.

Μασκιρόβκα: Η παλιά ρωσική τέχνη της Εξαπάτησης που εξελίχθηκε σε «Υβριδικό» πόλεμο;

Ταχχος Κωνσταντίνος Αλεξανδρής

«Στον πόλεμο δεν ενημερώνεις τον εχθρό ούτε θα επιτεθείς [...] πρέπει να πιάσεις τον εχθρό απληροφόρητο και να εκμεταλλευτείς τη στιγμή που τα στρατεύματά του είναι διασκορπισμένα».¹

Vladimir Lenin

«Ο άνθρωπος αγωνίζεται από τη στιγμή που γεννήθηκε (εμφανίστηκε στη γη). Όταν άρχισε να κυνηγάει, έπρεπε να βάφει τον εαυτό του με διάφορα χρώματα για να αποφύγει να φαγωθεί από μια τίγρη. Από τότε η μασκιρόβκα αποτελούσε μέρος της ζωής του. Όλη η ανθρώπινη ιστορία μπορεί να παρουσιαστεί ως η ιστορία της παραπλάνησης».²

Στρατηγός Alexander Vladimirov

Εισαγωγή

Η κατάρρευση του Σοβιετικής Ένωσης το 1991 βρήκε τη νεοσύστατη Ρωσική Ομοσπονδία σε μια κρίση ταυτότητας, δηλαδή προσδιορισμού της θέσης και του ρόλου της στη νέα παγκόσμια τάξη. Η αρχική φιλοδυτική πολιτική και «συγκαταβατική» στάση της παραχώρησαν σταδιακά τη θέση τους σε μια δυναμική

¹Glantz M. David, *Surprise and Maskirovka in Contemporary War*, Soviet Army Studies Office, Fort Leavenworth, Kansas, 1988, σ. 13, στο <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a216491.pdf> (10/10/19).

²Ash Lucy, *How Russia Outfoxes its Enemies*, BBC News, 29 January 2015, στο <https://www.bbc.co.uk/news/magazine-31020283> (10/10/19).

συμπεριφορά, κάτι που έγινε εμφανές με τον Πόλεμο των «Πέντε Ημερών» στη Γεωργία το 2008 και αυτόν της Ουκρανίας το 2014, αιφνιδιάζοντας όχι μόνο τις υπόψη χώρες-στόχους, αλλά και τη διεθνή κοινότητα. Ειδικότερα, η ταχύτητα και ο απροσδόκητος τρόπος προσάρτησης της Κριμαίας, προκάλεσαν έντονες συζητήσεις γύρω από τον ρωσικό τρόπο διεξαγωγής πολέμου και τα χρησιμοποιούμενα μέσα-μεθόδους. Έκτοτε, ήρθαν στο φως της δημοσιότητας όροι, όπως «υβριδικός πόλεμος» ή «πόλεμος νέας γενιάς» (new generation warfare) σε μια προσπάθεια να κατανοηθεί η στρατιωτική σκέψη της μεταψυχροπολεμικής Ρωσίας, αγνοώντας πάραυτα τη συνέχεια που υπάρχει σε αυτήν.³

Κομμάτι αυτής της συνέχειας στη στρατιωτική και πολιτική κουλτούρα είναι και η μασκιρόβκα (maskirovka), η παραδοσιακή, ρωσική τέχνη της εξαπάτησης. Πολλές φορές η νίκη του Κόκκινου Στρατού κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (Β΄ ΠΠ) αποδίδεται εσφαλμένα στην τεράστια αριθμητική υπεροχή του Σοβιετικού Στρατού, σε έμφυχο και άψυχο δυναμικό, παραβλέποντας τη μεγάλη συνεισφορά της μασκιρόβκα-παραπλάνησης στον αιφνιδιασμό των Γερμανών και στη διατήρηση της μαχητικής ισχύος των σοβιετικών δυνάμεων. Για το πολιτικό και στρατιωτικό κατεστημένο της Ρωσίας, η μασκιρόβκα είναι συνυφασμένη με την ανθρώπινη αλληλεπίδραση, τη σύγκρουση και την επιβίωση, αποτελώντας μόνιμο στοιχείο της ρωσικής σκέψης που καλλιεργήθηκε στο πέρασμα του χρόνου. Ιστορικά, η εγγενής «στρατηγική» τρωτότητα, απόρροια της γεωγραφίας (θέση, μέγεθος, μήκος συνόρων, ανομοιογένεια πληθυσμού) και της οικονομικής-τεχνολογικής υστέρησης σε σχέση με τη Δύση, καθιστούσε τη Ρωσία ευάλωτη σε εισβολή από χώρες της Ευρωπαϊκής και Ασιατικής ηπείρου (π.χ. Πέρσες, Οθωμανούς, Μογγόλους, Γερμανούς). Αυτό συνέβαλε σταδιακά στη δημιουργία ενός αισθήματος μόνιμης ανασφάλειας ή διαρκούς φόβου ξένης εισβολής, η αντιμετώπιση του οποίου πολλές φορές απαιτούσε τη χρήση στρατηγημάτων ή «ασύμμετρων» μέσων και μεθόδων, όπως είναι η μασκιρόβκα. Ενδεικτικό στοιχείο αυτής της τάσης είναι ο υπαινιγμός του Στρατηγού Αλεξάντερ Βλαντιμίροφ (Alexander Vladimirov), Αντιπροέδρου του Ρωσικού Κολεγίου Στρατιωτικών Ειδικών, ότι η μασκιρόβκα είναι ένα έμφυτο χαρακτηριστικό της φύσης του ανθρώπου, απαραίτητο για την επιβίωσή του.⁴

³Η καθιέρωση του όρου «υβριδικός» πόλεμος αποδίδεται στον αξιωματικό των Πεζοναυτών και ερευνητή του Κέντρου Στρατηγικών Ερευνών των ΗΠΑ, Φρανκ Χόφμαν (Frank Hoffman), όταν το 2007 επικαίρησε να περιγράψει τον πόλεμο με χρήση συμβατικών μέσων, ανορθόδοξων, τρομοκρατικών και εγκληματικών ενεργειών. Ωστόσο, οι Ρώσοι χρησιμοποιούν τον υπόψη όρο μόνο στις αναφορές στον τρόπο με τον οποίο η Δύση περιγράφει τον ρωσικό τρόπο διεξαγωγής πολέμου. Duncan J. Andrew, "New 'Hybrid War' or Old 'Dirty Tricks'? The Gerasimov Debate and Russia's Response to the Contemporary Operating Environment", *Canadian Military Journal*, 17:3, Summer 2017, σσ. 8-9. Ο γράφων υποστηρίζει ότι ο πόλεμος πάντα ήταν «υβριδικός». Λόγω των περιορισμών του άρθρου, αναφέρουμε ως ενδεικτικά παραδείγματα τον Πελοποννησιακό Πόλεμο (Αθήνα-Σπάρτη, 431-404 π.χ.) και τον Εκατονταετή Πόλεμο (Αγγλία-Γαλλία, 1337-1453). Η μεγάλη διάρκεια των υπόψη πολέμων (27 και 116 χρόνια, αντίστοιχα) δεν μεταφράζεται σε καθημερινές εκστρατείες, μάχες ή ναυμαχίες αλλά το χρονικό διάστημα που μεσολαβούσε μεταξύ αυτών, διεξάγονταν άλλες «ασύμμετρες» ή «μη συμβατικές δραστηριότητες». Με απλά λόγια, η έννοια του πολέμου παραμένει διαχρονικά η ίδια και ο σκοπός του είναι πάντα πάντα πολιτικός. Αυτά που μεταβάλλονται κατά περιόδους είναι τα μέσα και οι μέθοδοι (means and ways).

⁴Maier Morgan, *A Little Masquerade: Russia's Evolving Employment of Maskirovka*, School of Advanced Military Studies, United States Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth, Kansas, 2016, σ. 1, στο <https://pdfs.semanticscholar.org/23b8/de6661f7ffccbd162baf1644c7b0189bb41.pdf> (13/10/19).

Η επίδραση της γεωγραφίας στη Μάχη της Λέρου

Τχης (ΠΒ) Σταύρος Τατάς,
Γεωγράφος – MSc Γεωπληροφορικής

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι η ανάδειξη του γεωγραφικού παράγοντα στη Μάχη της Λέρου, η τελική φάση της οποίας διεξήχθη από τις 12 έως και 16 Νοεμβρίου 1943 μεταξύ των Βρετανών –υποβοηθουμένων από τους Ιταλούς– και των Γερμανών. Η Μάχη της Λέρου αποτελεί την τελευταία νίκη των Γερμανών έναντι των Συμμάχων κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ταυτόχρονα αποτελεί τη συνέχεια μιας σειράς πολεμικών επιχειρήσεων που διεξήχθησαν στο θέατρο επιχειρήσεων της Μεσογείου από τη στιγμή που η Αγγλία και η Γαλλία κήρυξαν τον πόλεμο στη Γερμανία στις 3 Σεπτεμβρίου 1939. Νωρίτερα, τον Ιούνιο 1939, η Αγγλία είχε οργανώσει και εγκαταστήσει στο Κάιρο το Αρχηγείο της Μέσης Ανατολής, το οποίο ανέλαβε τη διεύθυνση των επιχειρήσεων στην ευρύτερη περιοχή.

Για τη μελέτη της Μάχης θα στηριχθούμε στον θεωρητικό Antoine Henri Jomini ο οποίος στο σύγγραμμά του *Η τέχνη του πολέμου* υποστηρίζει τον στρατηγικό-τακτικό ρόλο της γεωγραφίας στις πολεμικές επιχειρήσεις. Επίσης, θα αναλύσουμε τα γεγονότα της Μάχης, βασιζόμενοι σε δύο θεμελιώδεις έννοιες τις οποίες ερευνά και παρουσιάζει η επιστήμη της γεωγραφίας, χαρτογραφώντας κυρίως, και είναι η «θέση» των γεγονότων στον χώρο και η μεταξύ τους «απόσταση».¹ Ταυτόχρονα, ιδιαίτερη αξία αποκτά η έννοια της «γεωγραφικής πληροφορίας», σε πολεμικές κυρίως συγκρούσεις, και η διαμόρφωση της αίσθησης του χώρου που δημιουργεί στα στρατεύματα, βοηθώντας τους μαχητές να αναγνωρίσουν και να οικειοποιηθούν την περιοχή στην οποία θα επιχειρήσουν.

Ως προς τη δομή του άρθρου, θα παρουσιασθεί, εισαγωγικά, μια σύντομη ιστορική αναδρομή, σχετική με τη στρατιωτική κατάσταση πριν τη διεξαγωγή της Μάχης, ενώ ταυτόχρονα θα αναδείξουμε τη στρατηγική διάσταση του γεωγραφικού παράγοντα. Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε στα γενικά χαρακτηριστικά της γεωγραφίας του «θεάτρου επιχειρήσεων», έννοια με την οποία προσδιορίζεται ευρύτερα ο χώρος διεξαγωγής της Μάχης. Ακολούθως, θα εξετάσουμε τον γεωγραφικό παράγοντα κατά τη χρονική περίοδο από τις 9 Σεπτεμβρίου έως τις 22 Νοεμβρίου 1943 (συνολικό διάστημα επιχειρήσεων), εστιάζοντας κυρίως στην επίδρασή του στις επιχειρησιακές και τακτικές αποφάσεις, στο πολεμικό ναυτικό και την πολεμική αεροπορία και την επιμελητεία. Τέλος, θα αναφερθούμε στα συμπεράσματα που προκύπτουν.

Εισαγωγή

Στις 16 Φεβρουαρίου 1943, ο Πρωθυπουργός της Αγγλίας Ουίστον Τσόρτσιλ ανέθεσε στον Στρατηγό Σερ Χένρι Μέιτλαντ Γουίλσον, Αρχιστράτηγο Μέσης Ανατολής, τέσσερα πρωταρχικά καθήκοντα, ένα εκ των οποίων ήταν η προετοιμασία για την πραγματοποίηση αμφίβιων επιχειρήσεων στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι επιχειρήσεις θα διευθύνονταν από το Κάιρο, όπου ήταν η έδρα του στρατηγείου του III Σώματος Στρατού και το οποίο στελεχώθηκε με αξιωματικούς οι οποίοι άρχισαν να σχεδιάζουν τις επιχειρήσεις σε αυτή την περιοχή. Ο στόχος των συμμάχων στην Ανατολική Μεσόγειο, έτσι όπως τον διατύπωνε ο Άγγλος Πρωθυπουργός, ήταν σε πρώτη φάση ο έλεγχος και ο αποκλεισμός των Γερμανών από την περιοχή, σε δεύτερη φάση η δημιουργία βάσεων εδάφους και στη συνέχεια η δυνατότητα να χρησιμοποιηθούν ως ορμητήριο για επιχειρήσεις αεροπορικού βομβαρδισμού των πετρελαιοπηγών της Ρουμανίας.²

¹Κουτσόπουλος, 2000, Τερκενλή και συν. 2007.

²Rogers, 2003.

Ελεγκτές Τερματικής Καθοδήγησης Πυρών: Απαραίτητο στοιχείο τακτικής διακλαδικότητας

Ανθλγός (ΠΖ) Νικόλαος Μπτρόπουλος

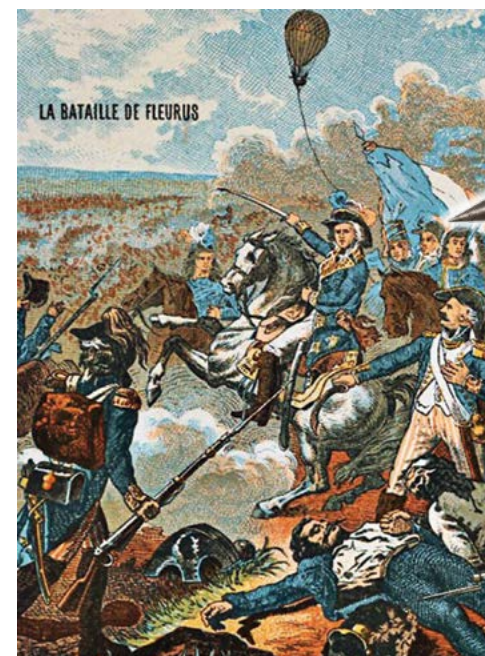
Η εξέλιξη των μέσων διεξαγωγής πολέμου κατά τον 20^ο αιώνα οδήγησε στην ανάπτυξη του δόγματος Πολέμου Συνδυασμένων Όπλων, τη χρήση, δηλαδή, όπλων κρούσης και υποστήριξης ταυτόχρονα, κατά τέτοιον τρόπο, ώστε ο εχθρός να αναγκαστεί να αμυνθεί κατά του ενός, θέτοντας τον εαυτό του σε ευάλωτη θέση έναντι των λοιπών. Σε αυτό το πλαίσιο, η αεροπορική υποστήριξη αποδείχτηκε καταλυτικό στοιχείο, λόγω της ταχυκινήσιμης των μέσων, του όγκου πυρός, της εύκολης μετάπτωσης από έναν τύπο αποστολής σε άλλον (π.χ. από παρατήρηση σε κρούση) και της δύσκολης αντιμετώπισής του από μονάδες εδάφους. Λόγω, όμως, του υψηλού κόστους συντήρησης, λειτουργίας και εκπαίδευσής, τα αεροπορικά μέσα παραμένουν, συνήθως, όπλα στρατηγικού ή επιχειρησιακού χαρακτήρα. Η αναβάθμιση της ελληνικής αεροπορίας προβλέπει την προμήθεια μαχητικών RAFALE και F-35, όπλων καθαρά στρατηγικού επιπέδου, αλλά και της προγραμματισμένης

αναβάθμισης των F-16 Block 50 των δύο πολεμικών Μοιρών της Αγχιάλου, την 341 «Βέλος» και την 347 «Περσέας», σε Viper, μεταξύ άλλων (Ιωαννίδης, 2024). Με γνώμονα τις προαναφερθείσες αλλαγές, η χρήση των ελληνικών μέσων για Κοντινή Αεροπορική Υποστήριξη (Close Air Support –CAS) σε περίοδο επιχειρήσεων εμφανίζεται ως όλο και πιο πιθανή. Ταυτόχρονα, λοιπόν, πρέπει να εφαρμοστεί εντατικό πρόγραμμα εκπαίδευσής των στελεχών του Στρατού Ήφρας για την αποτελεσματική συνεργασία των δύο κλάδων σε τακτικό, πλέον, επίπεδο. Τέτοιον ρόλο δύνανται να καλύψουν οι Ελεγκτές Τερματικής Καθοδήγησης Πυρών (Joint Terminal Air Controllers –JTAC). Σκοπός του άρθρου είναι η έκθεση της ιστορίας της Εγγύς Αεροπορικής Υποστήριξης, της ανάγκης για Καθοδήγηση Πυρών, των αρμοδιοτήτων των JTAC, καθώς και την πρότερη, σύγχρονη και μελλοντική τους θέση στις ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις.

Σύντομη Ιστορική Αναδρομή

Η ιστορία της αεροπορικής υποστήριξης ξεκινά ήδη από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, με τη χρήση αερόστατων για επιτήρηση εχθρικών κινήσεων στο πεδίο της μάχης. Η πρώτη χρήση αεροσκάφους σε τακτικό επίπεδο πραγματοποιήθηκε το 1911 κατά τον ιταλικό-οθωμανικό πόλεμο, κοντά στην πόλη Τρίπολη της Λιβύης. Η πρώτη ουσιαστική υποστήριξη με χρήση οπλισμού εμφανίζεται και εξαπλώνεται, κατά τον Α΄ ΠΠ, με τη ρίψη βαριδίων, χειροβομβίδων και “flechettes”, αλλά και τη χρήση πολυβόλων από αεροπλάνα

Χρήση αερόστατου για παρατήρηση, Μάχη του Fleurus (1622).

Flechette, βαρύ βέλος που ριπτόταν από τον πιλότο σε εχθρικές συγκεντρώσεις Πεζικού (Α΄ ΠΠ).

κατά επίγειων στόχων. Κατά τον Β΄ ΠΠ, συνήθης πρακτική ήταν ο γενικευμένος βομβαρδισμός περιοχής (Carpet Bombing), πολλές φορές κατοικημένων περιοχών για την καταστροφή του εχθρικού εθνικού πθικού. Η εν λόγω πρακτική ήταν σχεδιασμένη να προκαλεί τεράστιες παράπλευρες απώλειες σε πολιτικές υποδομές και μέσα αλλά και στον τοπικό πληθυσμό. Χαρακτηριστικά, κατά τον βομβαρδισμό της πόλης του Τόκιο κατά τον Β΄ ΠΠ, προξενήθηκαν περισσότεροι

Η Επέτειος της Απελευθέρωσης των Ιωαννίνων*

Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος,
Νομικός-Διεθνολόγος,
Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών

Εμπροσθοφυλακή
Ελληνικού Στρατού στα Ιωάννινα.
(Πηγή: army.gr)

Πυροβολεία επί του Μπιζανίου.
(Πηγή: army.gr)

Ύψωμα Αυγό
προ του Μπιζανίου.
(Πηγή: army.gr)

*Το κείμενο αυτό αποτελεί εισήγηση στην επετειακή εκδήλωση της Ηπειρωτικής Εστίας Παπάγου για τη συμπλήρωση 110 χρόνων από την απελευθέρωση της πρωτεύουσας της Ηπείρου, η οποία έλαβε χώρα την 19^η Φεβρουαρίου 2023.

Η Ήπειρος κατοικήθηκε πολύ νωρίς από πρωτοελληνικά φύλα –Κασσωπαίους, Θεσπρωτούς, βορειότερα Μολοσσούς, Άβαντες κ.ά. Σημειωτέον ότι η μητέρα του Μεγ. Αλεξάνδρου, Ολυμπιάδα, ήταν Μολοσσή πριγκίπισσα. Μάλιστα, ο Αριστοτέλης ονομάζει την περιοχή «*Η Ελλάς η αρχαία*». Η Ήπειρος ήταν ιστορικά, εθνολογικά και γεωγραφικά ενιαία και αδιαίρετη, από τα πανάρχαια χρόνια. Ο διαχωρισμός της σε «βόρεια» και «νότια» είναι καθαρά τεχνικό κατασκευάσμα της ξένης διπλωματίας, που έγινε στις αρχές του 20^{ού} αιώνα. Πλήθος αρχαιολογικών και ιστορικών μαρτυριών καταδεικνύουν ότι οι Ηπειρώτες συμμετείχαν στους Ολυμπιακούς Αγώνες, λάτρευαν το ελληνικό Δωδεκάθεο, είχαν την ίδια δημόσια ζωή με άλλους Έλληνες –γυμναστήρια, στάδια, θέατρα, αγορές– και, φυσικά, μιλούσαν την ελληνική γλώσσα. Επίσης, οι Ηπειρώτες συμμετείχαν με 7 τριήρεις στη ναυμαχία της Σαλαμίνας. Η ενιαία Ήπειρος έφθασε στο απώτατο όριο της ακμής της τον 3^ο αιώνα π.Χ., χάρη στον Βασιλέα των Μολοσσών Πύρρο.

Αργότερα, αποτέλεσε τμήμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ενώ υπέστη συχνά τις επιδρομές αλλοφύλων. Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, η περιοχή υποδουλώθηκε στους Τούρκους. Κατά τη μακραίωνη δουλεία, στήριγμα του ηπειρωτικού ελληνισμού ήταν τα μοναστήρια, τα οποία λειτούργησαν όχι μόνον ως θρησκευτικά κέντρα, αλλά και ως σχολές γραμμάτων και τεχνών. Επίσης, σε πολλές πόλεις, λειτούργησαν βιβλιοθήκες, εκπαιδευτήρια και άλλα μορφωτικά ιδρύματα. Αρκετοί κάτοικοί της

συμμετείχαν ενεργά στην εξέγερση του 1770, τα επονομαζόμενα Ορλωφικά, και βίωσαν την αγριότητα των αντιποίνων. Σημειωτέον ότι ο εθνομάρτυς Κοσμάς ο Αιτωλός δολοφονήθηκε στη Βορεία Ήπειρο, το 1779. Συνολικά, κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, σημειώθηκαν περισσότερα από 30 επαναστατικά κινήματα στην περιοχή.

Προς τούτο, ο πρώτος Κυβερνήτης της χώρας, Ιωάννης Καποδίστριας, αξίωσε όπως συμπεριληφθεί και η Ήπειρος στο υπό σύσταση ελληνικό κράτος. Τελικώς, όμως, αυτή παρέμεινε εκτός των ορίων του πρώτου ελληνικού βασιλείου. Πάντως, την εποχή εκείνη, η περιοχή δεν συγκέντρωνε το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των Οθωμανών αξιωματούχων. Ως εκ τούτου, τέθηκε στο στόχαστρο του νεοσύστατου ιταλικού κράτους από την επαύριο κιόλας της ίδρυσής του, το 1861. Η ανατολική ακτή της Αδριατικής αποτέλεσε έναν προσφιλή στόχο για τους Ιταλούς λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας με τη χώρα τους, του κυρίαρχου ρόλου της Βενετίας και της Γένοβας στην περιοχή κατά τους προηγούμενους αιώνες και της προφανούς αδυναμίας της Οθωμανικής

«Το Συνέδριο του Βερολίνου»,
πίνακας του Άντον φον Βέρνερ (Δημαρχείο Βερολίνου).

Αυτοκρατορίας, όπως ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της εποχής.

Η δράση των Ιταλών πρακτόρων εξέ-

ΕΙΠΑΝ & ΓΡΑΦΤΗΚΑΝ...

Η σημασία της θυσίας του Παύλου Μελά και η αφύπνιση της Ελλάδος

Φέτος συμπληρώνονται 120 χρόνια από την έναρξη του ένοπλου Μακεδονικού Αγώνα. Ενός αγώνα που κράτησε 4 χρόνια, κόστισε αγνό και ηρωικό ελληνικό αίμα και ανέδειξε μεγάλους ήρωες όπως ο Σαράντος Αγαπηνός ή Τέλος Άγρας, ο Κωνσταντίνος Χρήστου, ή καπετάν Κώττας, ο Νικόλαος Τσοτάκος ή καπετάν Γέρμας, ο Αντώνιος Βλαχάκης ή καπετάν Νάκης Λίτσας και πολλούς άλλους. Στην ιδιαίτερως σημαντική αυτή σελίδα της νεώτερης ιστορίας μας, με την ανεκτίμητη αξία στην μετέπειτα και μέχρι σήμερα πορεία της χώρας μας, το εξέχον γεγονός, το γεγονός – σταθμός, ήταν η ηρωική θυσία του Ανθυπολοχαγού ΠΒ Παύλου Μελά στη Στάτιστα της Καστοριάς, στο σημερινό χωριό Μελάς.

Στο παρόν άρθρο θα επιχειρηθεί να αποδειχθεί ότι ο θάνατος του Παύλου Μελά επέδρασε καταλυτικά στην μετέπειτα πορεία του Μακεδονικού Αγώνα. Εφ' όσον αυτό ισχύει, τότε ο Μακεδονικός Αγώνας είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τη μορφή του Παύλου Μελά, του «νεομάρτυρα, του υψιπέτου του ιδεώδους της Ελευθερίας» σύμφωνα με την Φανή Τσατσάια, του οποίου η διαχρονική φωτογραφία στην οποία απεικονίζεται ενδεδυμένος με τον μακεδονικό ντουλαμά αποτελεί την κατ' εξοχήν οπτικοποίηση της ένδοξης αυτής σελίδας της ελληνικής ιστορίας. Εάν βεβαίως ληφθεί υπόψη και η βαρύνουσα εθνική σημασία του Μακεδονικού Αγώνα, τότε ο Παύλος Μελάς ανάγεται σε ήρωα αντάξιο των μεγάλων και ένδοξων μορφών του παρελθόντος. Και ίσως δεν είναι τυχαίο που ο μεγάλος Νίκος Εγγονόπουλος τον απεικόνισε πλάι πλάι με τον Μεγαλέξανδρο στο έργο του με τίτλο «Οι δύο Μακεδόνες».

Πριν όμως αναδείξουμε τη σημασία της θυσίας αυτής, πρέπει να υπογραμμισθούν δύο σημεία: Πρώτον, είναι σημαντικό να εξηγηθεί η αιτία για την οποία ο Παύλος Μελάς αποτελεί μία εξέχουσα προσωπικότητα για τον Ελληνικό Στρατό και ειδικά για όλους εκείνους που είχαν

την τύχη και την τιμή να φοιτήσουν στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων, μία μορφή στην οποία αποδίδεται ιδιαίτερος σεβασμός, θαυμασμός και τιμή. Αποτελεί πρότυπο αγάπης, θυσίας και προσφοράς προς την πατρίδα.

Στις αρχές Ιουνίου 1904, και ενώ είχε ήδη αρχίσει η εμπλοκή του Μελά στο Μακεδονικό, τοποθετήθηκε στη Σχολή Ευελπίδων ως Ανθυπολοχαγός Διμοιρίτης. Στο σύντομο χρονικό διάστημα που υπηρέτησε εκεί, ως εκπαιδευτής-παιδαγωγός των νεαρών Ευελπίδων, ο Μελάς βρήκε τον χρόνο και κυρίως την έμπνευση, να συντάξει ένα μικρό κείμενο, απευθυνόμενος στους λίγους Ευέλπιδες που είχε υπό την εποπτεία του, το οποίο είναι γνωστό σήμερα ως το «γράμμα του Παύλου Μελά». Στην ουσία επρόκειτο για ένα σημείωμα με νοουθεσίες και εμπνευστικά λόγια γεμάτα λυρισμό, υπερηφάνεια, λεβεντιά και πατριωτισμό, με το οποίο ο Μελάς προσπαθούσε να ενδυναμώσει την ψυχή των Ευελπίδων όχι μόνο για να αντέξουν την, σκληρή ομολογουμένως την εποχή εκείνη, διαβίωση και εκπαίδευσή τους, αλλά και να λάβουν αρχές και για τη μετέπειτα ζωή τους ως Αξιωματικοί, πολίτες και οικογενειάρχες.

Το «γράμμα» αυτό, καθώς τα χρόνια περνούσαν, αντιγράφηκε από Εύελπι σε Εύελπι και από γενιά σε γενιά, φτάνοντας μέχρι τις μέρες μας. Αποτελεί ακόμα ένα, τρόπον τινά, «ιερό δισκοπότηρο» για τους Ευέλπιδες, που τους συνοδεύει μυστικά και εσωτερικά στη Σχολή και στη μετέπειτα πορεία τους.

Από την άλλη μεριά, η ίδια η μορφή του Παύλου Μελά αποτελεί από μόνη της το οπτικό πρότυπο του Εύελπι. Ψηλός, ευθυτενής, αγέρωχος, με διαπεραστικό και αποφασιστικό βλέμμα, με αποτέλεσμα η εικόνα του να συγκεντρώνει όλα τα ιδανικά χαρακτηριστικά του Εύελπι, του Αξιωματικού, του άνδρα, του Έλληνα. Είναι λοιπόν ψυχικά και σωματικά το πρότυπο το ιδανικό για κάθε Εύελπι.

Η ηρωική του θυσία, της οποίας η σημασία θα φωτισθεί εν συνεχεία, υπήρξε το γεγονός που καθιέρωσε μέχρι σήμερα τον Παύλο Μελά ως την κυρίαρχου μορφή στις ψυχές των Ευελπίδων και των Ελλήνων Αξιωματικών.

Δεύτερον, αν σταθούμε στην νεότερη ελληνική ιστορία, σύμφωνα με τον ιστορικό Κ. Βακαλόπουλο, θα διακρίνουμε τρεις θεμελιώδεις σταθμούς στην πορεία του Έθνους προς την ολοκλήρωση, χωρίς βέβαια να παραγνωρίζουμε την ιδιαίτερη σημασία και όλων των υπόλοιπων αγώνων του Έθνους.

Οι τρεις αυτοί σταθμοί είναι η Ελληνική Επανάσταση του 1821, ο Μακεδονικός Αγώνας και η εποποιία των Βαλκανικών Πολέμων. Εμβαθύνοντας την ιστορική μας σκέψη και παρατηρώντας προσεκτικά τα γεγονότα, διαπιστώνουμε με θαυμασμό ότι αν δεν υπήρχε ο Μακεδονικός Αγώνας και αν δεν είχε επιτύχει τους σκοπούς για τους οποίους αναλήφθηκε, ο τρίτος εθνικός σταθμός, δηλαδή οι μεγαλειώδεις Βαλκανικοί Πόλεμοι, είτε

δεν θα είχαν κανένα νόημα, καθόσον δεν θα υπήρχε πλέον Ελληνισμός στην Μακεδονία και τη Θράκη, είτε δεν θα ήταν νικηφόροι εν μέσω βουλγαρο-τουρκικού πληθυσμού. Και γνωρίζουμε πάρα πολύ καλά πόσο μεγάλη ήταν η συμβολή του τοπικού πληθυσμού στην επιτυχία του Αγώνα. Η διάσωση λοιπόν του Ελληνισμού της Μακεδονίας και της Θράκης νοηματοδότησε τους Βαλκανικούς Αγώνες και τους περιέβαλε με έναν πολύ σημαντικό παράγοντα επιτυχίας: Την ύπαρξη ελληνικών πληθυσμών στις προς απελευθέρωση περιοχές.

Σημειώθηκε στην αρχή ότι ο θάνατος, η ηρωική θυσία του Παύλου Μελά υπήρξε το καταλυτικό γεγονός στην εξέλιξη του Μακεδονικού Αγώνα. Στην πραγματικότητα, η αποφράδα εκείνη ημέρα, της 13^{ης} Οκτ 1904, δεν είναι παρά μόνο το συμβολικό γεγονός που πυροδότησε την οργανωμένη και συντονισμένη έναρξη του ένοπλου Μακεδονικού Αγώνα. Διότι ένας άλλος, «άγνωστος» αγώνας διεξήχθη στη Μακεδονία από το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα με αφορμή την αποκάλυψη, σε όλο του το μεγαλείο, του σχεδίου για τον εκβουλγαρισμό της Μακεδονίας, τον αφανισμό του Ελληνισμού και την εν καιρώ ενσωμάτωση της Μακεδονίας και της Θράκης στο βουλγαρικό κράτος.

Οι ενδείξεις για την ύπαρξη ενός σοβαρού σχεδιασμού για τον εκβουλγαρισμό της Μακεδονίας είχαν αρχίσει να διαφαίνονται ήδη από τη δεκαετία του 1860. Έλαβε σάρκα και οστά με την δημιου-

ργία της σχισματικής βουλγαρικής εκκλησίας, της λεγόμενης βουλγαρικής εξαρχίας, της οποίας ο πρωταρχικός σκοπός ήταν να αποσπάσει όλον τον χριστιανικό πληθυσμό της Μακεδονίας από τους κόλπους του Οικουμενικού Πατριαρχείου και σταδιακά να τον εκβουλγαρίσει. Σταθμός σε αυτά τα δόλια σχέδια ήταν η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου του 1878 και η δημιουργία της «Μεγάλης Βουλγαρίας», με την οποία έγιναν, ευτυχώς προσωρινά, πραγματικότητα τα εκ βορά επιθετικά οράματα κατά του Μακεδονικού Ελληνισμού. Τα σχέδια συνεχίστηκαν με την προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας στη Βουλγαρία και τη λεγόμενη επανάσταση του Ίλιντεν, οπότε όλα έγιναν φανερά, με απροκάλυπτο πλέον τρόπο.

Οι Έλληνες της Μακεδονίας, προ του κινδύνου αυτού, ανέλαβαν έναν «πρώιμο Μακεδονικό Αγώνα» από τα αρχικά στάδια, με επαναστάσεις, όπως αυτές του 1867 και του 1878, με την ίδρυση μυστικών οργανώσεων όπως η «Νέα Φιλική Εταιρεία» που είχε σκοπό την παραμονή του ελληνικού στοιχείου πιστού στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και την αντίσταση έναντι των «εξαρχικών», με προστασία των πατριαρχικών κληρικών, με ίδρυση ή διατήρηση πάσης θυσία ανοικτών των ελληνικών σχολείων, με την στήριξη των ελληνικών γραμμάτων κ.λπ. Ο αγώνας αυτός, ο «πρώιμος Μακεδονικός Αγώνας» χρειάζεται κάποια στιγμή να αναδειχθεί και να μελετηθεί όπως του αξίζει.

Σε όλο αυτό το διάστημα, του πρώιμου Μακεδονικού Αγώνα, το επίσημο ελληνικό κράτος, προς μεγάλη πίκρα και απογοήτευση φλογερών πατριωτών και οραματιστών, δεν ενεπλάκη με σοβαρότητα, με σχεδιασμό και με κατάλληλους χειρισμούς στο ζήτημα της Μακεδονίας. Για την ιστορική ακρίβεια όμως, πρέπει να σημειώσουμε ότι αφ' ενός οι πιέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής ήταν έντονες προς την Αθήνα, για την μη ανάμειξή της, καθόσον το «Ανατολικό Ζήτημα», του οποίου μία από τις συνιστώσες ήταν και το Μακεδονικό, κατείχε μία από τις πρώτες θέσεις στη διπλωματική σκηνή του τέλους του 19^{ου} αιώνα, αφ' ετέρου η Αθήνα ήταν ιδιαίτερος διστακτική για ευθεία αντιπαράθεση με την Τουρκία, θεωρώντας ότι προς ώρας δεν ήταν επαρκώς προετοιμασμένη για κάτι τέτοιο.

Σε αυτό το εσωτερικό και διεθνές πλαίσιο, ο Παύλος Μελάς εμφανίζεται ως ο καταλυτικός ιστορικός παράγοντας που θα αφυπνίσει το ελεύθερο ελληνικό κράτος ενώ κάτω από την ασφυκτική πίεση της κοινής γνώμης, η τύχη του Μακεδονικού Ελληνισμού θα καταστεί το κυρίαρχο εθνικό ζήτημα. Ο θάνατός του άλλαξε τον ρου της Ιστορίας και δίκαια κατέχει τη θέση του πιο σημαντικού οροσήμου του Μακεδονικού Αγώνα.

Γιατί επιμένουμε στην λέξη θυσία; Όπως λέει και ο Ίων Δραγούμης, ο Μελάς πήρε πάνω του «τις αμαρτίες των γερόντων μας και τις δικές μας αμαρτίες» μιλώντας για τη γενιά των πατέρων του και τη δική του γενιά. Σαν άλλος «αμνός» ο Μελάς θυσιάστηκε εκούσια στο σταυρό της Μακεδονίας, παίρνοντας πάνω του όχι μόνο τις ευθύνες όλων των μέχρι τότε κυβερνήσεων, αλλά και τις ευθύνες της κοινής γνώμης η οποία είτε από άγνοια είτε από μειωμένο ενδιαφέρον είχαν αφήσει την «προαιώνια ελληνική γη της Μακεδονίας» στην τύχη της. Θυσιάστηκε «ίνα εκ της τέφρας αυτού αναθάλλει ο καλλίβοτρυς της ελευθερίας νάρκισσος».

Ποιοι είναι οι λόγοι που γαλούχησαν τον Παύλο ως φλογερό πατριώτη και οραματιστή της Μακεδονίας; Η καταγωγή των προπατόρων του των πατριαρχών της οικογενείας Μελά, από αλύτρωτες περιοχές του Ελληνισμού, η μακεδονική καταγωγή της οικογενείας της συζύγου του, οι αρχές με τις οποίες ανατράφηκε και κυρίως η έντονη αίσθηση του εθνικού καθήκοντος με το οποίο ανδρώθηκε, είναι ίσως ικανοί λόγοι για τον σχηματισμό της προσωπικότητάς του. Για τους ίδιους εξ άλλου λόγους απαρνήθηκε μια εύκολη μεγαλοαστική ζωή με όλες τις ανέσεις και τα πλούτη της πατρικής του οικογενείας και επέλεξε το δύσκολο μονοπάτι της στρατιωτικής καριέρας.

Ο θάνατός του στη μακεδονική γη, δεν θα μπορούσε να περάσει απαρατήρητος από την κοινή γνώμη όχι μόνο των Αθηνών, αλλά ολόκληρου του ελεύθερου ελληνικού κράτους, λόγω της εξέχουσας κοινωνικής του θέσης. Η είδηση του θλιβερού γεγονότος έφτασε στην Αθήνα με καθυστέρηση 5 ημερών, την 18^η Οκτ 1904. Τα πρωτοσέλιδα όλων των εφημερίδων της επομένης, 19^{ης} Οκτ 1904, ήταν αφιερωμένα στον θάνατο του Παύλου Μελά. Ολόκληρος ο

Ελληνισμός συνταράχθηκε από το άκουσμα. Από τη στιγμή εκείνη και για πολλές εβδομάδες, έλαβαν χώρα σε όλη την επικράτεια εκδηλώσεις για τη θυσία του Έλληνα Αξιωματικού στη Μακεδονία.

Οι απλοί πολίτες άρχισαν να ενδιαφέρονται και να ρωτούν να μάθουν τι συμβαίνει στη Μακεδονία. Σιγά σιγά, η κατάσταση άρχισε να γίνεται γνωστή σε όλους. Άρχισαν να γίνονται κατανοητοί η εθνική ανάγκη και οι λόγοι που οδήγησαν έναν γόνο γνωστών οικογενειών να εμπλακεί στη Μακεδονία και να συνειδητοποιούν όλοι το μέγεθος του κινδύνου, όχι μόνο για τον Μακεδονικό, αλλά και για τον υπόλοιπο Ελληνισμό. Με τον τρόπο αυτό το Μακεδονικό Ζήτημα έγινε Εθνικό Ζήτημα.

Στα σχολεία, οι δάσκαλοι αφιέρωσαν ολόκληρες ημέρες διδασκαλίας αναλύοντας στους μαθητές την ιστορία της Μακεδονίας, το «όμαιμον» και το «ομοεθνές», τα κατορθώματα, τις θυσίες των παλιών και των πρόσφατων Μακεδόνων ηρώων, καθώς και τις περιγραφές από τον ηρωικό και δοξασμένο θάνατο του ήρωα Παύλου Μελά.

Η πόλη των Αθηνών κηρύχθηκε σε γενικό πένθος. Τα καταστήματα παρέμειναν κλειστά, αναρτώντας πένθιμες σημαίες. Πολλές βιτρίνες στολίστηκαν με τη μορφή του Παύλου. Οι φανοί της πόλεως παρέμειναν φωτισμένοι ημέρα και νύχτα. Ο πνευματικός κόσμος συγκλονίστηκε. Ο Αριστομένης Προβελέγγιος πρώτος απ' όλους έγραψε ποίημα για τον Μελά. Ακολούθησαν πολλοί άλλοι, ποιητές και πεζογράφοι, οι οποίοι τον τίμησαν με την πέννα τους, όπως ο Θρασύβουλος Ζωιόπουλος, ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου, ο Κωστής Παλαμάς.

*Σε κλαίει λαός. Πάντα χλωρό να σιείται το χορτάρι
Στον τόπο που σε πλάγιασε το βόλι, ω παλληκάρη!
Πανάλαφρος ο ύπνος σου. Του Απρίλη τα πουλιά
Σαν του σπιτιού σου να τα κους λογάκια και φιλιά,
και να σου φτάνουν του χειμώνα οι καταρράχτες
σαν τουφεκιού αστραπόβροντα και σαν πολέμου κράχτες
Πλατειά του ονείρου μας η γη και απόμακρη
Και γέρνεις εκεί και σβεις γοργά.
Ιερή στιγμή.*

Σαν πιο πλατειά τη δείχνεις, και τη φέρνεις σαν πιο κοντά!

Κείμενα και βιβλία γράφτηκαν για τον Παύλο Μελά και τα επόμενα χρόνια, όπως το *Μαρτύρων και Ηρώων Αίμα* του Ίωνος Δραγούμη, Ο *Μάγκας* της Πηνελόπης Δέλτα όπου γίνεται εμφανής η επίδραση του θανάτου του Παύλου στην αφύπνιση της ελληνικής κοινωνίας. Η ίδια μάλιστα σημειώνει ότι «ο θάνατος του Μίκη Ζέζα μας άνοιξε τα μάτια, μας ξύπνησε από το βαθύ μας ύπνο». Αξίζει να αναφερθεί και ο Γεώργιος Μόδης με το έργο του *Μακεδονικές Ιστορίες*, μια σειρά διηγημάτων, στα έξι από τα οποία, κατέχει πρωταγωνιστική θέση ο Παύλος Μελάς. Πληθώρα κειμένων, βιβλίων, άρθρων και αφιερωμάτων συνεχίζει να δημοσιεύεται ακόμα και μέχρι τις μέρες μας.

Οι καλλιτέχνες, γλύπτες και ζωγράφοι ακόνισαν αμέσως τα καλέμια τους, στέριωσαν τα σφυριά τους, καθάρισαν τα πινέλα τους, άπλωσαν τους καμβάδες τους, ανακάτεψαν τις μπογιές τους και ρίχτηκαν ευθύς στην καλλιτεχνική απεικόνιση, ο καθένας με τον

Πίνακας Νίκου Εγγονόπουλου.
Οι δύο Μακεδόνες. Μέγας Αλέξανδρος
και Παύλος Μελάς.
Αθήνα, Συλλογή Ν. Εγγονόπουλου.

Μνημειακό γλυπτό
του Λάζαρου Σώκου
αφιερωμένο στον μακεδο-
νομάχο Παύλο Μελά.
Αθήνα, Λεωφ. Βασ. Σοφίας
& Ρηγίλλης.

τρόπο του, της άγιας μορ-
φής του «αγνού εθνομάρ-
τυρα, του λαμπρού λεβέντη
με την τρισεύγενη καρδιά».
Έτσι έχουμε σιγά σιγά την
παραγωγή έργων, μεταξύ
των οποίων του Γεωργίου

Ιακωβίδη, του Θεόφιλου, του Φώτη Κόντογλου, αργότερα του Εγγονόπουλου και άλλων. Ένα σπουδαίο έργο εκείνης της εποχής είναι και το γλυπτό του Λάζαρου Σώκου.

Η λαϊκή μούσα εμπνεύστηκε από τον θάνατο του παλληκαριού και ακούγονται δημοτικά τρα-
γουδία που ξεκινούν από τη Μακεδονία και απλώνονται από στόμα σε στόμα σε όλη την Ελλάδα. Ο Παύλος Μελάς καταλαμβάνει σταδιακά τη θέση του στο πάνθεο των ηρώων του Έθνους, πλάι
στις μεγάλες μορφές της αρχαιότητας και του 1821.

Το μεγαλειώδες μνημόσυνο του Παύλου Μελά στον Ιερό Καθεδρικό Ναό Αθηνών την 4^η Νοεμβρίου 1904, στο οποίο παρέστη το σύνολο των Αρχών των Αθηνών, εκπρόσωποι εκατοντάδων συλλόγων και πλήθος λαού, ήταν μία πρώτη ένδειξη ότι το θλιβερό γεγονός για πρώτη φορά μετά από δεκαετίες υπήρξε αφορμή για μια αξιοθαύμαστη εθνική ενότητα που ξεπερνούσε τάξεις, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αντιθέσεις. Σύσσωμο το πλήθος με μεσιότητες σημαίες, έψαλε τον Εθνικό Ύμνο και καταράστηκε σκληρά τους αιτίους της συμφοράς. Οι Έλληνες φαίνονταν τη στιγμή εκείνη, μετά από καιρό, ομονοούντες και ενωμένοι εμπρός σε ένα ζήτημα που έγινε αυτόματα εθνικό.

Η μεγαλύτερη όμως απόδειξη για την άμεση και συλλογική αφύπνιση της ελληνικής κοινω-
νίας δεν μπορεί να είναι άλλη από τον χείμαρρο των συλληπτηρίων επιστολών, των ψηφισμά-

των και των αποφάσεων από
συλλόγους, οργανώσεις, επι-
μελητήρια και απλούς ιδιώτες
που έλαβε η χήρα του Παύλου
από την επομένη σχεδόν του
ακούσματος της ηρωικής του
θυσίας. Ένα μικρό μόνο μέ-
ρος αυτών, επιλεγμένο από
το Μουσείο του Μακεδονικού
Αγώνα στη Θεσσαλονίκη δη-
μοσιεύτηκε στο έργο *Έθνους
Αφύπνιση* το 2020.

Η είδηση του θανάτου του
Παύλου Μελά ξεπέρασε τα σύ-

νορα του μικρού ελληνικού κράτους. Έφτασε σε κάθε γωνιά του Ελληνισμού. Αμέσως μετά τις εκδηλώσεις οδύνης και θλίψεως, ακολούθησε ένα εντυπωσιακό ξέσπασμα εθελοντισμού για ένοπλη δράση στη Μακεδονία, όχι μόνο εντός των συνόρων, αλλά και έξω από αυτά.

Εν γνώσει του πρωθυπουργού, και με την άδεια του τότε Αρχηγού του Στρατού, Διαδόχου Κωνσταντίνου, Έλληνες Αξιωματικοί του Στρατού Ήφρας, αλλά και του Πολεμικού Ναυτικού μετέβησαν με ψευδώνυμα στη Μακεδονία και ανέλαβαν την ηγεσία μικρών ή μεγαλύτερων ενόπλων ομάδων σχηματίζοντας μαζί με τους ντόπιους Μακεδονομάχους μία ισχυρή δύναμη αντίστασης και αντεπίθεσης κατά των κομιτατζήδων. Ενδεικτικά αναφέρονται πολύ γνωστές προσωπικότητες, όπως ο Γεώργιος Κονδύλης, ο Γεώργιος Κατεχάκης, ο Κωνσταντίνος Μαζαράκης, ο Παύλος Γύπαρης, ο Γεώργιος Τσόντος, ο Γεώργιος Ζήρας και από το Ναυτικό ο Ιωάννης Δεμέστικας και ο Γεώργιος Κακουλίδης.

Οι εθελοντές που εστάλησαν στην Μακεδονία αποδείχθηκαν ικανότατοι, σκληροτράχηλοι και ανθεκτικοί στις κακουχίες. Απλοί Κρήτες και Μανιάτες, αλλά και Ρουμελιώτες, Πόντιοι, Θεσσαλοί και Ηπειρώτες δήλωσαν παρόντες στον εθνικό αγώνα και πολλοί από αυτούς έγιναν σπουδαίοι Μακεδονομάχοι. Η εκπαίδευσή τους προ της αποστολής γινόταν σε μυστικό κέντρο εκπαίδευσης στη Βουλιαγμένη, ενώ η μεταφορά τους στη Μακεδονία γινόταν με τον προσφορότερο μυστικό τρόπο, δηλαδή με πλωτά μέσα που τους αποβίβαζαν νύχτα στον Θερμαϊκό κόλπο.

Τα ένοπλα ελληνικά τμήματα χτυπούσαν κατά κανόνα αιφνιδιαστικά τη νύχτα και με τρόπο καταδρομικό, σχεδόν πάντα με επιτυχία. Οι μικρές και μεγάλες νίκες διαδέχονταν η μία την άλλη, και όσο αυτό συνεχιζόταν, το ηθικό των Μακεδονομάχων μεγάλωνε και τους γέμιζε με δύναμη για τη συνέχεια.

Ο μεγαλειώδης αυτός και εν τέλει νικηφόρος αγώνας, που αναλήφθηκε από σύσσωμο το ελληνικό Έθνος, με γενεσιουργό αιτία και εμπνεόμενος από την ηρωική θυσία του Παύλου Μελά, εκτός από τη διάσωση του Μακεδονικού Ελληνισμού, είχε και μία ακόμη τεράστια θετική επίπτωση: Οι Αξιωματικοί, ο λαός και η ηγεσία της Χώρας ξέπλυναν την ντροπή του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 και απέκτησαν αυτοπεποίθηση, ηθικό και ψυχικό σθένος για να αναλάβει και πάλι σύσσωμο το Έθνος μετά από λίγα χρόνια, την ανεπανάληπτη και ένδοξη νικηφόρα πορεία των Βαλκανικών Πολέμων.

Συμπερασματικά, η θυσία (με θ κεφαλαίο) του Παύλου Μελά είχε ως αποτέλεσμα:

Να αφυπνίσει και να συνεγείρει το Έθνος για το Μακεδονικό Ζήτημα.

Να ενώσει και να μονιάσει τους Έλληνες, διαγράφοντας προ του εθνικού ζητήματος τις κοινωνικές πολιτικές και οικονομικές αντιπαράθεσεις.

Να πυροδοτήσει ένα κύμα εθελοντισμού για ένοπλη δράση στη Μακεδονία.

Να αναγκάσει τις κυβερνήσεις να εμπλακούν, έστω και κεκαλυμμένα στο Μακεδονικό.

Να εμπυχώσει τους Έλληνες Μακεδόνες, και να τους πείσει, βλέποντας ότι η Ελλάς εμπλέκεται ενεργά, πως το ποθούμενο είναι κοντά.

Να διασώσει εν τέλει τον Μακεδονικό Ελληνισμό από τον εκβουλαγισμό και την εξαφάνιση.

Να ξεπλύνει την ντροπή του 1897 και να προετοιμάσει την Χώρα για την εποποιΐα των Βαλκανικών Πολέμων.

Όσο και αν προσπάθησαν ορισμένοι κύκλοι να μειώσουν τη μορφή του Παύλου Μελά, αυτό δεν κατέστη δυνατόν, επειδή δεν μπορούν να αμφισβητηθούν με κανέναν τρόπο δύο γεγονότα:

Πρώτον: Ο Παύλος Μελάς απέδειξε ότι ο γνήσιος και ανιδιοτελής πατριωτισμός δεν γνωρίζει τάξεις, οικονομικό στάτους, ή κοινωνική επιφάνεια. Ο ίδιος ήταν ένας πλούσιος και όμορφος νέος

που απολάμβανε όλες τις ανέσεις και τις πολυτέλειες της εποχής του. Είχε μία ωραιότατη σύζυγο, από εξέχουσα οικογένεια και δύο γλυκύτερα τέκνα. Όμως τα θυσίασε όλα για την Μακεδονία, αποδεικνύοντας ότι η αγάπη για την Πατρίδα, η αίσθηση του χρέους, η ανάληψη της ευθύνης στα δύσκολα, η συνείδηση του καθήκοντος και εν τέλει η αποφασιστικότητα για την καταβολή του τιμήματος της ελευθερίας, βρίσκονται στην καρδιά και την ψυχή, και όχι στον πλούτο ή τη φτώχεια, την υψηλή ή την ταπεινή καταγωγή.

Δεύτερον: Η θυσία του αφύπνισε το Έθνος. Χωρίς τη θυσία του η Μακεδονία πιθανότατα θα είχε χαθεί. Αυτό δεν μπορεί να αμφισβητηθεί από κανέναν, γιατί μέσα από τα αρχεία των εφημερίδων και των περιοδικών της εποχής αντχεί ακόμα ο αντίκτυπος του θανάτου του στην ελληνική κοινωνία. Μέσα σε μια ταραγμένη εποχή, το Έθνος είχε ανάγκη έναν ήρωα, είχε ανάγκη μάλλον μία θυσία για να αντλήσει δύναμη για τον επερχόμενο αγώνα. Το φυτό του πόθου για την ελευθερία, που έμοιαζε σαν να μαραίνεται, φαίνεται ότι είχε ανάγκη να ποτιστεί με φρέσκο αγνό αίμα για να ζωντανέψει ξανά. Όλα, μα όλα αυτά, το Έθνος τα βρήκε στο πρόσωπο του Παύλου Μελά.

Το 2024 συμπληρώνονται 120 χρόνια από την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα και ταυτόχρονα 120 χρόνια από τον θάνατο του Παύλου Μελά. Η επέτειος του Μακεδονικού Αγώνα εορτάζεται κάθε χρόνο με ιδιαίτερες τελετές σε όλη τη Χώρα.

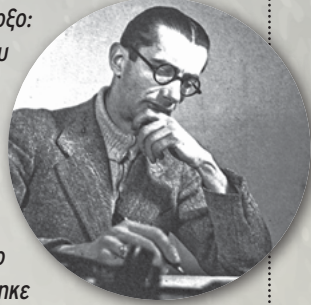
Παρά τα 120 χρόνια που πέρασαν, ο Μακεδονικός Αγώνας και η μορφή του Παύλου Μελά εξακολουθούν να κατέχουν στις καρδιές μας την εξέχουσα θέση που επιβάλλει η σημασία και η προσφορά τους στην Ελλάδα.

Υπγος ε.α. Βασίλειος Μουντοκαλάκης

Αφιέρωμα στην 28^η Οκτωβρίου 1940 Από τον ΠΡΟΛΟΓΟ

»...η εκστρατεία, που όλοι τη λένε «το Έπος», έχει τούτο το παράδοξο: πως είναι ένα έπος άγνωστο· θέλω να πω άγνωστο στις ζεστές του πτυχές, στην ανθρώπινη ουσία του. Φαινόμενο ψυχολογικό και ιστορικό απροσδόκητο, δημιούργημα μιας στιγμής ανεπανάληπτης, αδικήθηκε από τα μετέπειτα γεγονότα, την πλησμονή των βιωμάτων: Η Κατοχή, η Αντίσταση, το Κίνημα του Δεκέμβρη, τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, το ξύπνημα ενός νέου κόσμου, του κόσμου της πυρνικής εποχής, ήρθαν να κατακαλύψουν τη στιγμή της Αλβανίας. Το κεφάλαιο τούτο της Ελληνικής Ιστορίας, ένα από τα πιο σημαντικά, κλείστηκε, σφραγίστηκε και τοποθετήθηκε στο Αρχείο προτού μνημειωθεί.

Όχι πως δεν υπάρχουν Ιστορίες του ελληνοϊταλικού πολέμου: Υπάρχουν, και αξιόλογες. Αλλά εκείνο που λείπει, είναι ένα βιβλίο δίχως αξιώσεις, προσιτό στον μέσο αναγνώστη, τον ανειδίκευτο στα στρατιωτικά, στα διπλωματικά, και που να διαβάζεται άνετα.

Δεν ξέρω αν μπόρεσα να το δώσω. Πρέπει να πω ότι θέλησα να προλάβω προτού αποχωρήσει από τη ζωή η γενιά των μαχητών και χαθεί έτσι ανεπανόρθωτα η άχνη των ανθρώπων που έκαναν την Ιστορία. Γιατί την Ιστορία τη συνθέτουν πάντοτε δύο στοιχεία, που ο χρόνος τ' αποχωρίζει μια σειρά γεγονότα κι ένα άρωμα εποχής. Το πρώτο, τα γεγονότα, μπορείς να τ' αποκαταστήσεις ακόμα κ' ύστερα από αιώνες. Το δεύτερο όχι· χάνεται, πετάει μαζί με τη στιγμή. **Ακόμα κι εκείνοι που το ένιωσαν — όπως και όσο νιώθει κανένας το παρόν — ακόμα κι αυτοί χάνουν την αίσθησή του όταν το πάρει ο άνεμος του Χρόνου.**

Δεν ισχυρίζομαι πως μπόρεσα να αιχμαλωτίσω ή ν' ανακαλέσω το άρωμα της μεγάλης για την πατρίδα μας στιγμής που σημειώθηκε ξαφνικά στο φθινόπωρο του 1940. Έκαμα μόνον ό,τι μπορούσα για να μάθουν τα παιδιά των Ελλήνων, οι ερχόμενες γενιές, πως η ελευθερία είναι πάθος ιερό και πως για άλλη μια φορά, καταμεαίς στον εικοστό αιώνα, έδωσε τη μάχη της σ' αυτό - εδώ το χώμα, που μας έχει θρέψει.

»Γιατί το πρωί της 28ης Οκτωβρίου 1940 γινόταν πραγματικά μια αποκάλυψη: Διαφορετικό είχε πέσει να κοιμηθεί το έθνος τη νύχτα που πέρασε, διαφορετικό ξυπνούσε τώρα. Η είδηση που έτρεχε από στόμα σε στόμα: «Πόλεμος! οι Ιταλοί εισβάλλουν», είτανε σα γενική πρόσκληση σε ξεφάντωμα. Υπερηφάνεια, φιλότιμο και λεβεντιά φούσκωναν τα στήθη.

Κι ο καθένας, ο πιο ταπεινός, ένιωθε να ξυπνάει μέσα του μια επίγνωση: πως τρεις χιλιάδες χρόνια τον καλούν με τ' όνομά του, το άσχημο ίσαμε χτες, να τα δικαιώσει, να τα υπερασπίσει. Η Ιστορία έπαυε να είναι λόγια των σχολικών βιβλίων και των πανηγυρικών λόγων, γινόταν πράξη ζωής. Είχε φωνή, βαθειά, βουερή μέσα στο αίμα, μιλούσε. Κι ο πιο ταπεινός, έκανε τη σκέψη, άθελά του, πως σ' αυτόν έλαχε να τιμήσει αυτή τη φάλαγγα των νεκρών που ξεκινάει από πολύ μακριά και δίνει νόημα στο Χρόνο. Η εκλογή της Μοίρας είταν βαρεία, αλλά για τούτο και η τιμή πολύ μεγάλη.

Οι εφημερίδες, αν και Δευτέρα, κυκλοφόρησαν· έλεγαν με λίγα, χτυπητά λόγια τα σχετικά με το τελεσίγραφο, την είδηση πως οι Ιταλοί θα εισβάλουν, στις έξη — τώρα. Κάτι ορθωνόταν σύσσωμο, να τους υποδεχτεί όπως αρμόζει. Τον ενθουσιασμό τον χρωμάτιζε η αγανάκτηση, η περιφρόνηση. Δρόμοι, πλατείες, σταυροδρόμια, είχαν φουντώσει στο μεταξύ από ζεστές ανάσες, κόσμο· μακριές θεωρίες πορεύονταν προς την Ομόνοια, το Σύνταγμα, ενώ στο ραδιόφωνο ακουγόταν το διάγγελμα του Μεταξά: «Η στιγμή επέστη που θ' αγωνισθώμεν δια την ανεξαρτησίαν της Ελλάδος, την ακεραιότητα

και την τιμήν της...». Σε μερικά μπαλκόνια φάνηκαν σημαίες, όπως στην 25η Μαρτίου. Το διάταγμα της επιστρατεύσεως άρχιζε να τοιχοκολλείται στα κέντρα. Μέσα του ο καθένας άκουγε τον Εθνικό Ύμνο ν' ανακρούεται χαμηλόφωνα, τον ύμνο στην ελευθερία, σαν προσκλητήριο και σαν προσευχή.

Η ψυχολογία του λαού σε τέτοιες περιστάσεις φαίνεται στις γενικές της γραμμές απλή, το περιεχόμενό της όμως είναι σύνθετο. Η οργή για τη δολερή συμπεριφορά του αντιπάλου, την ηθική του αναξιοπρέπεια, ξέσπασε εκείνο το πρωί σ' αυθόρμητες επιθέσεις με στόχο τις εγκαταστάσεις των Ιταλών μέσα στην ίδια την Ελληνική πρωτεύουσα. Διαδηλώσεις έσπασαν το πρακτορείο της αεροπορικής Εταιρίας Άλφα Λιττόρια στο Σύνταγμα, την Κάζα ντ' Ιτάλια της οδού Πατισίων. Είχε γίνει ξαφνικά συνειδητό πως και τα δύο αυτά κρύβανε ίσαμε χτες κέντρα κατασκοπείας και προπαγάνδας. Η δυσαναλογία, έπειτα, ανάμεσα στον όγκο των ιμπεριαλιστικών αξιώσεων του εχθρού και στο ηθικό του υπόβαθρο, ξυπνούσε μιαν έντονη διάθεση για ονειδισμό. Είναι αυτή που θα χρωματίσει στο εξής, σε στενή εναλλαγή με τον βαθύτερα δραματικό τόνο, όλο τον αγώνα.

Όταν στις 9,30 έγινε ο πρώτος αεροπορικός συναγερμός στην πρωτεύουσα και φάνηκαν σε λίγο, πολύ ψηλά, τα εχθρικά αεροπλάνα, ο πληθυσμός δεν σκέφτηκε να κατέβει στα καταφύγια, όπως τον είχαν διδάξει. Στάθηκε και κοίταζε το θέαμα από τους δρόμους, τα μπαλκόνια, τις ταράτσες. Βόμβες προορισμένες για τον Πειραιά έπεσαν στη θάλασσα. Στο Τατόι δεν σημειώθηκαν ζημιές· χτυπήθηκε όμως σε τρία αλληπάλληλα κύματα η Πάτρα, όπου τ' αεροπλάνα κατέβηκαν πολύ χαμηλά, έρριξαν πάνω στον άμαχο πληθυσμό. Ξεθαρρεμένος εκείνος, είχε μείνει έξω από τα καταφύγια, όπως στην Αθήνα. Οι πενήντα νεκροί του και οι περισσότεροι από εκατό τραυματίες έκαναν φανερό πως ο εχθρός είταν αποφασισμένος να επιδείξει τη δύναμή του όπου το μπορούσε, βάνασα.

Βομβαρδίστηκαν την ίδια μέρα εγκαταστάσεις κοντά στον Ισθμό, η Ναυτική βάση της Πρέβεζας, τα έργα υδρεύσεως στο Φασιδέρι της Κηφισιάς, η Κινέτα, η περιοχή Ιστιαίας. Στην Αθήνα, κατά τις 11 η ώρα, φάνηκαν μέσα σ' ανοικτό αυτοκίνητο να περνάνε αργά από τους κεντρικούς δρόμους ο Γεώργιος ο Β' και ο Μεταξάς. Χαιρετούσαν χαμογελαστοί τα πλήθη, που είχαν συνεπαρθεί από ενθουσιασμό. Λησμονήθηκαν τότε διαφωνίες, αντιρρήσεις για το καθεστώς, πολιτικές αντιθέσεις, όλα. Κύματα κόσμος έζωνε το αυτοκίνητο, χυνόταν πάνω του, ζητωκραύγαζε, χειροκροτούσε. Αυτά - εκεί, είτανε τα πρόσωπα που ενσάρκωναν τη θέληση του έθνους, το φρόνημά του, τίποτ' άλλο. Ο ελληνικός λαός είχε αποκτήσει μπροστά στον εθνικό εχθρό την ψυχική του ενότητα. [...] Κανένας δεν μπορούσε να ξέρει, στις πρώτες εκείνες ώρες, ποια εξέλιξη θα είχε η αναμέτρηση· όλες οι ενδείξεις, λογικά, έπειθαν πως ο επιτιθέμενος, αργά η γρήγορα, θα επικρατούσε. Μήπως δεν είχε μιαν εκμηδενιστική υπεροχή; Ωστόσο ένα πράγμα έκανε αμέσως εντύπωση παντού στο εξωτερικό, όπου έφτασε ο αντίλαλος του εγερτηρίου που σήμανε στον ελληνικό βράχο: Πως η Ελλάδα αντιστεκόταν, πολεμούσε. Με πείσμα. Σε μια στιγμή όπου οι δυνάμεις του Άξονος ήταν ακαταμάχητες, παντού νικηφόρες, η Αγγλία απομονωμένη, τελευταίος μαχητής, και το παιχνίδι κερδισμένο πια σχεδόν από τους δύο δικτάτορες, ενώ δέος συνείχε πτηνμένους και ουδέτερους, ένα κράτος μικρό, εκεί στην άκρη της Βαλκανικής, ορθώθηκε αποφασισμένο να υπερασπίσει τα όριά του. Η παράτολμη απόφασή του ξάφνιαζε, η ψυχική του δύναμη συγκινούσε. Ο κόσμος μάθαινε για άλλη μια φορά πως άξιοι να ζουν είναι μόνον αυτοί που ξέρουν να πεθαίνουν (σ. 40-42).

»Όταν μιλάει κανένας για «μάχη της Πίνδου», φαντάζεται κάτι δραματικό αλλά και στις γενικές γραμμές του λιτό, ευσύνητο. Είταν κάτι σύνθετο, αφάνταστα πολύπλοκο, ένα πλεμάτι από ελιγμούς, δευτερεύουσες αλλά κρίσιμες συγκρούσεις, αλληπάλληλες ή ταυτόχρονες μάχες, πορείες βασανιστικές, με καιρικές συνθήκες απάνθρωπες, μαρτύρια χαμένα μέσα στο μέγεθος του συνόλου.

Το πρωί της 31ης Οκτωβρίου, ο Βραχνός με τους δύο επιτελείς του και τον Δαβάκη, πήρανε άλογα από το Εφταχώρι, ανέβηκαν έτσι στο ύψωμα μπροστά στο χωριό, τον Προφήτη Ηλία κι από εκεί ο μέραρχος έκανε μίαν αναγνώριση του εδάφους. Ο Βραχνός σχημάτισε αμέσως τη γνώμη πως τρία υψώματα είχαν σημασία καίρια για τον αγώνα του, τρία σημεία που σχηματίζουν ιδεατό τρίγωνο: το Κούτσουρο, το Ταμπούρι και το Βούζιο — παρακλάδι του Σμόλικα. Το χωριό η Φούρκα, με τις φοιδικές σκεπές της από στακτιά πλάκα του βουνού, βρίσκεται συμμαζεμένη στο εσωτερικό της δυτικής πλευράς του τριγώνου, σα μέσα σε ανοιχτή παλάμη. Την επιτηρούν από βορειοδυτικά το φοβερό Ταμπούρι κι ο δικός της ο Προφήτης Ηλίας. Ολόγυρα, όσο που φτάνει το μάτι, κυματίζουν φεύγοντας ως τα ουρανοθέμελα βουνά και βουνά.

Ο Δαβάκης διατάχτηκε από τον Μέραρχο να εξασφαλίσει το Κούτσουρο, ν' αμυνθεί εκεί μέχρι εσχάτων. Η ίδια διαταγή δόθηκε στο τάγμα Πανταζή, που κρατούσε πάνω στο Βούζιο το διάσελο Ρωμιάς. Από εκεί κατεβαίνει κανένας στη Σαμαρίνα [...]. Για ν' αναγγέλλεται η κατάληψη του κάθε αντικειμενικού σκοπού στο στρατηγείο της Μεραρχίας, μια και μέσα διαβιβάσεων δεν υπήρχαν, θα έπρεπε ν' ανάβεται κι από μια μεγάλη φωτιά σε βουνοκορφή ορατή από τον Προφήτη Ηλία του Εφταχωριού. Όπως στον καιρό του Τρωικού πολέμου οι φρυκτωρίες...

Στις εξήμιση το πρωί της 1ης Νοεμβρίου αρχίζει η επιθετική ενέργεια των ελληνικών τμημάτων, πρώτα από το άκρο δεξιό. Ο καιρός ήταν ελαφρά συννεφιασμένος, αργότερα θα το γύριζε σε αραιή βροχή. Το Εφταχώρι είχε ζωντανέψει: βλέποντας τώρα στρατό συντεταγμένο γύρω του και μέσα, ύστερα από τις τρομάρες που είχαν προηγηθεί, άρχιζε να ελπίζει. Πριν ακόμα χαράξει, όλοι βρίσκονταν στο πόδι, στρατός και χωρικοί. Τα τμήματα ετοιμάζονταν, ξεκινούσαν... (σ. 70-71).

»Από τις 2 Νοεμβρίου, η Ι Μεραρχία και η Ταξιαρχία Ιππικού αρχίζουν να συνεργάζονται, μολονότι σύνδεσμος μεταξύ τους ακόμα δεν υπάρχει. Η δεύτερη είχε ζητήσει από την πρώτη να της καλύψει το δεξί της στο Λυκοκρέμασμα, ανάμεσα Ζούζουλη και Δούτσικο, γιατί ο εχθρός είχε φανεί να βαδίζει προς τα εκεί. Η Μεραρχία έστειλε, την ίδια νύχτα, ένα λόχο να πιάσει το Λυκοκρέμασμα. Θα έφτανε εκεί αργότερα και το τάγμα που θα ξεκινούσε στις 4 το πρωί.

Στο μεταξύ, τη μέρα που ξημέρωνε — και ήταν Κυριακή — συνεχίστηκε η επίθεση προς το Ταμπούρι. Τα ελληνικά τμήματα εξόρμησαν στις 5 το πρωί, υποστηριγμένα από το πυροβολικό που είχε φτάσει πριν από λίγο. Ύστερα από αγώνα σκληρό, κυριεύεται το σημαντικό αυτό ύψωμα και κόβεται έτσι ο δρόμος επικοινωνίας των Ιταλών από το Κεράσοβο προς την Κόνιτσα. Οι δυνάμεις τους, οι προωθημένες στη Σαμαρίνα, άρχιζαν τώρα να νιώθουν πως ξανοίχτηκαν με κάμποση αφροσύνη — ίσως ανεπανόρθωτα. Ο αντίκτυπος θα γίνει αισθητός στον τομέα της Ταξιαρχίας Ιππικού.

Εκεί, η Κυριακή τούτη είχε ξημερώσει με καταχνιά πυκνή. Όλη νύχτα είχε ρίξει βροχή παγωμένη, στρατιώτες κι αξιωματικοί ξενύχτησαν στο ύπαιθρο. Μονάχα στις 10 το πρωί άρχισε να λιώνει η καταχνιά, και τότε ένας ουλαμός προχώρησε γι' αναγνώριση προς τη Ρέντα. Το ύψωμα που είχαν υπερασπίσει με τόσο πείσμα χτες οι Ιταλοί, βρέθηκε τώρα έρημο. Χάμου, γύρω, σκόρπια, ήταν αυτόματα όπλα, τέσσεροι ασύρματοι. Η ελαφριά ίλη, ειδοποιημένη αμέσως, κινήθηκε ολόκληρη και κατέλαβε τη Ρέντα, ενώ ο ουλαμός προχωρούσε πιο πέρα για νέα αναγνώριση, προς τη Σαμαρίνα. Παράλληλα, άλλο τμήμα ανέβαινε στην Κίρκουρη, δίχως να συναντήσει ούτε εκεί ιταλική αντίσταση. Ο ουλαμός ωστόσο που ζύγωνε στη Σαμαρίνα, κοντά στις 2 τ' απομεσήμερο, συγκρούστηκε μ' ελαφρά τμήματα του εχθρού. Προχώρησε τότε και η ίλη από τη Ρέντα, μπήκε στη μάχη. Στις τρεισίμιση τ' απόγεμα η Σαμαρίνα είχε παρθεί.

Είταν ερημωμένη, λεηλατημένη. Οι κάτοικοι είχαν φύγει μπροστά στους Ιταλούς και οι Ιταλοί είχαν γδύσει το χωριό, τα λιγοστά του καταστήματα· του πήρανε όλα τα ντόπια μάλλινα σκεπά-

σματα. Οι ελληνικές δυνάμεις, μακριά από τις βάσεις τους τώρα, απόμεναν χωρίς τρόφιμα και χωρίς τσιγάρα. Έπαθλο του αγώνα τους ήταν να περιοριστεί το συσσίτιό τους σε ψωμοτύρι, με τη μερίδα της κουραμάνας στο ένα τέταρτο της κανονικής. Οι Έλληνες, σ' όλο το μάκρος της ιστορίας τους, έτσι πολέμησαν, νηστικοί και ξεμοναχιασμένοι. Χρειάστηκε να κάνουν πάντοτε έναν αγώνα διμέτωπο: με τον εχθρό και με το μέσα ζώο. Μπορεί και γι' αυτό να κατέχουν το μυστικό της ελευθερίας, που είναι θρησκεία ασκητική (σ. 75, 76).

»Στο μεταξύ, τα ελληνικά πυρά βρίσκουν το ιταλικό στρατηγείο και το σταθμό ασυρμάτου. Ο στρατηγός Τζιρότι υποπεύεται πως πρόθεση των αντιπάλων του είναι να μπουέ σφήνα ανάμεσα στα δύο ιταλικά συντάγματα και να τα διαχωρίσουν. Για ν' αντιδράσει, προωθεί ένα τάγμα του 9ου στις ανατολικές πλαγιές του Σμόλικα, μ' εντολή να επιτεθεί για ν' ανακουφίσει τα τμήματα που συμπύσσονται, αλλά και να σώσει το δρόμο προς την Κόνιτσα. Όπως θα γράψει ο Τζιρότι στην έκθεσή του, η κατάσταση είχε γίνει κιόλας «αφόρητη» [...].

Αλλά η μάχη της Πίνδου είχε πια κριθεί. Στις 6 Νοεμβρίου, η διοίκηση της Τζούλιας, χωρίς ελπίδα βοήθειας από τους δικούς της, χωρίς εφόδια παρά μόνο τα λιγοστά που της έρριχναν τώρα σε δέματα τ' αεροπλάνα, αποφασίζει να παραιτηθεί από κάθε προσπάθεια προς το Μέτσοβο, ν' απαγκιστρώσει τα τμήματά της και να πάρει το δρόμο της ήπιας: τον μοναδικό που της απόμενε και για τη σωτηρία της — την κοιλάδα του Αώου. Ένα δεκαήμερο από τη νύχτα της εισβολής είχε κρατήσει η επιθετική έξαρση. Το σύστημα του κεραυνοβόλου πολέμου είχε πεδικλωθεί, γκρεμίστηκε στις κακοτοπιές της Πίνδου.

»Η Τζούλια είχε συρθεί — ερπετό λαβωμένο, ματωμένο — και κουλουριαζόταν τώρα αγκαλιαστά στον Σμόλικα. Στη διοίκησή της, που βρισκόταν στο Ελεύθερο, ερχόταν διαταγή από την Ανώτατη ιταλική Διοίκηση να συγκεντρώσει τη μεραρχία στην Κόνιτσα. Στις έντεκα το πρωί της 8ης Νοεμβρίου, δύο ελληνικές διμοιρίες μπαίνουν στο Δίστρατο, προφταίνουν εκεί ένα ιταλικό χειρουργείο με τους νοσηλευόμενους του, να λειτουργεί κανονικά. Στα υψώματα ωστόσο που βρίσκονταν βορειοδυτικά από το Δίστρατο, ο εχθρός ενεργούσε αντεπιθέσεις έντονες, για να καλύψει την υποχώρηση του κύριου όγκου του. Κάτω από ραγδαία βροχή που γύριζε στο χιόνι, τα ελληνικά τμήματα, νηστικά και κατάκοπα, άρχιζαν την καταδίωξη...» (σ. 80-81).

»Εκεί, στις θέσεις πάνω στο Σμόλικα, γίνονταν σκληρές μάχες. Ο εχθρός έκανε προσπάθεια να καταλάβει τον Κλέφτη μάταια. «Όλη τη νύχτα της 9 προς 10 Νοεμβρίου, με καιρό φοβερό, χιονιά βαρύ, οι Ιταλοί κάνουν επιθέσεις απεγνωσμένες να κυριέψουν τη Νταλιάπολη. Τίποτα. Τότε, μέσα στην πρωινή, παγωμένη καταχνιά, παρατάνε χάμου πυροβόλα, όλμους, ασύρματο, μια σημαία, νεκρούς αξιωματικούς και οπλίτες, και χάνονται. Είταν ομολογία συντριβής. Ένα ολόκληρο τάγμα αλпинιστών είχε καταστραφεί εκεί, ένας συνταγματάρχης είχε πέσει. Οι διασκορπισμένοι άντρες του τάγματος πήγαιναν το ίδιο απόγεμα, να παραδοθούν στα τμήματα της Μεραρχίας Ιππικού, που δρούσαν στην περιοχή από Πάδες σ' Ελεύθερο...» (σ. 83).

»Την άλλη μέρα, 11 Νοεμβρίου, νέα σύγκρουση με το 9ο της Τζούλια αυτή τη φορά, στο διάσελο Χρηστοβασίλη και στο ύψωμα 1324. Οι αλпинιστές πολεμάνε κι εδώ με τόλημη, μ' απόγνωση, ώρες, όμως η μοίρα τους έχει μιλήσει πια: τσακίζουν, φεύγουν προς την Κόνιτσα. Τα ελληνικά τμήματα έφταναν την άλλη μέρα στο Πεκλάρι, ενώ οι Ιταλοί είχαν πιάσει, πιο πίσω, τη γραμμή Άγιος Αθανάσιος — Προφήτης Ηλίας, ένα χιλιόμετρο έξω από την Κόνιτσα. Εκεί θα προβάλουν αντίσταση στερνή, θα κρατήσουν για λίγο. Είναι ο τελευταίος σφασμασμός της Τζούλιας, της άλλοτε ποτέ διαλεκτής και περήφανης μεραρχίας των αλπινών.

Στις 16 Νοεμβρίου το βράδι, η Κόνιτσα ξαναγινόταν ελληνική. Μόνο που οι Ιταλοί της είχανε

βάλει φωτιά· πήρανε μαζί τους, φεύγοντας, και τριακοσίους ομήρους. Έχουν όμως αφήσει πίσω τους σωρούς πελώριους πυρομαχικά, στάρι, έξη κανόνια.

Η μάχη της Πίνδου είχε τελειώσει. Οι ελληνικές δυνάμεις έπαιρναν τώρα μία - μία τις θέσεις της γραμμής Σταυρός — περιοχή Κόνιτσας, που είχαν καθεί την πρώτη ημέρα της εισβολής. Οι Ιταλοί, φεύγοντας προς την Αλβανία, παρέσυραν και τις δυνάμεις που είχαν σταλεί για να ενισχύσουν τη μοιραία μεραρχία της Πίνδου. Ενώ το χιόνι πύκνωνε όλο και περισσότερο και το κρύο δυνάμωνε, ενώ ο χειμώνας έμπαινε με το βήμα του βαρύ, κρουσταλλιασμένο, ο φαντάρος είχε σπκώσει το γιακά της χλαίνης, που την έφαγαν οι βροχές, έχωσε το κράνος πάνω στη μάλλινη κουκούλα που του είχε, πλέξει και του έστειλε εδώ-πάνω μια γυναίκα — μάννα, αδερφή, στεφανωτή — και με το μάλινχερ στη χούφτα, όπλο και ραβδί, προχωρούσε από τα κάτασπρα καταρράχια: Προς τα σύνορα, ψηλά, στον άγριο Γράμμο, προς την Αλβανία. Έπρεπε τώρα να διώξει τον εχθρό από το εθνικό έδαφος, να τον κυνηγήσει όσο πιο μακριά γινόταν. Στο μέτωπο, σ' όλη τη γραμμή, από τη γαλανή θάλασσα του Ιονίου ίσαμε ψηλά στις παγωμένες Πρέσπες, ο ελληνικός στρατός άρχιζε να έχει παντού το ίδιο όραμα: Έβλεπε τις νύχτες μια γυναικεία μορφή να προβαδίζει, ψηλόλιγνη, αλαφροπερπάτητη, με την καλύπτρα της αναριγμένη από κεφάλι στους ώμους. Την αναγνώριζε, την ήξερε από πάντα, του την είχανε τραγουδήσει σαν είτανε μωρό κι ονειρευότανε στην κούνια. Είταν η μάννα η μεγαλόψυχη στον πόνο και στη δόξα, η λαβωμένη της Τήνου, η υπέρμαχος Στρατηγός» (σ. 84, 85).

»Δεν πρέπει να προβάσουμε πάνω σ' εκείνες τις στιγμές ό,τι ξέρουμε σήμερα κι ό,τι έγινε αργότερα, γιατί τότε θ' αδικήσουμε το νόημά τους. Οι έφεδροι που πήγαιναν να ντυθούν το χακί τις πρώτες ημέρες του πολέμου του 1940, δεν έλεγαν μέσα τους πως πάνε για να νικήσουν. Η Ιταλία είταν μεγάλη Δύναμη, συνεταίρος ισότιμος της Γερμανίας στον Άξονα, κι ο καθένας, τον Οκτώβριο του 1940, φανταζόταν τον Άξονα αήττητο. Έπειτα, της Ιταλίας το γόητρο, ύστερα από τη φασιστική αναδιοργάνωση και την υποταγή της Αιθιοπίας, είταν δυναμωμένο [...].

Οι έφεδροι του 1940 πήγαιναν στο μέτωπο για να κλείσουν την Ελληνική Ιστορία μ' ένα κεφάλαιο αντάξιο της. Αυτός ο κλήρος τους είχε λάχει — είταν μια τραγική και υψηλή τιμή. Ποτέ άλλοτε, ύστερα από τον ξεσπκωμό του 1821, δεν είχε φουσκώσει έτσι μέσα στην ελληνική ψυχή το κέφι της λεβεντιάς. Τίποτα το πεισιθάνατο, το πένθιμο. Αεράκι ανοιξιάτικο είχε αναταράξει τα φυλλοκάρδια. Οι άνθρωποι που σε καιρούς ειρήνης φαντάζονται το θάνατο συνταιριασμένον αναγκαστικά με το πένθος, με τη βαρυθυμία και την απόγνωση, είναι αδύνατο να φανταστούν πως έρχονται στιγμές όπου η προϋπαντησή του γίνεται πανηγυρισμός της ψυχής. Υπάρχει εδώ ένα μάθημα ήθους, μια αποκάλυψη που δεν πρέπει με κανένα τρόπο να πάει χαμένη. Θα καθεί αν θυσιαστεί αφελέστατα στο πρωθύστερο μιας λαθεμένης προοπτικής. Στα παιδιά που φεύγανε για το μέτωπο τον Οκτώβριο του 1940, η ευχή όλων είταν: «Στο καλό και με τη νίκη»· κανένας όμως δεν έδινε στη λέξη «νίκη» το φτηνό περιεχόμενο της παρηγοριάς, την ψευδαίσθηση. Νίκη σήμαινε εδώ αντίκρουσμα του θανάτου λεβέντικο, χαιρετισμός στο Χάρο από εκείνους που έχουν καρδιά να τον αντικρύσουν κατάματα, τραγουδώντας. **Νίκη, στα 1940, σήμαινε νίκη κατά του θανάτου** (σ. 86-87).

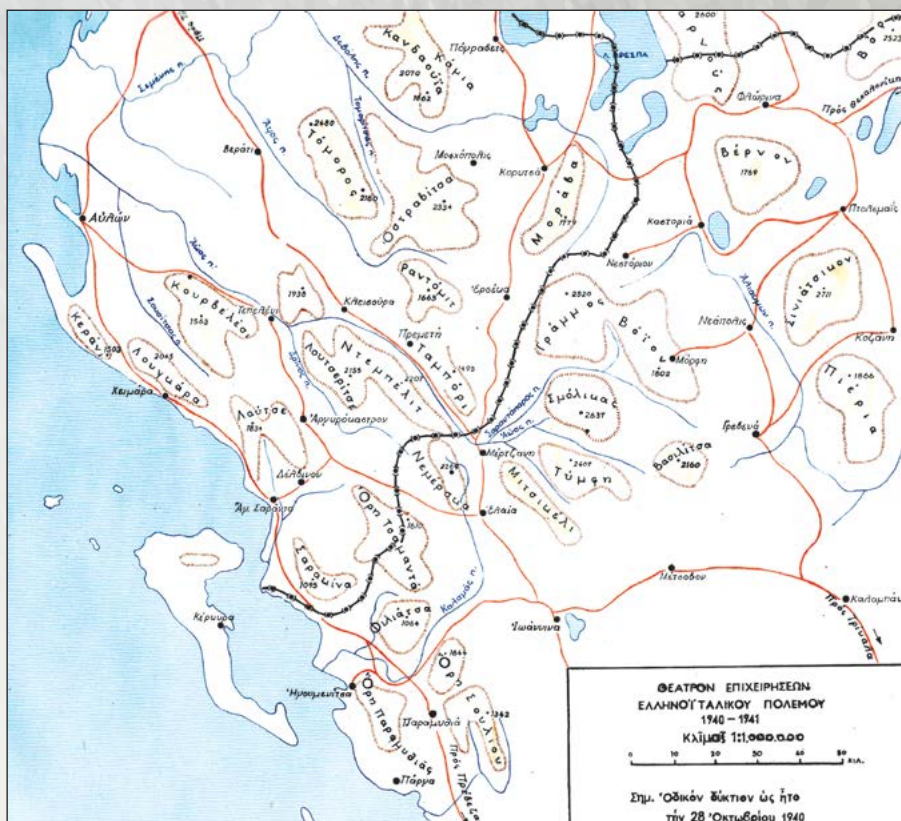
»Ο ελληνικός στρατός ξεκινούσε γι' αυτό τον πόλεμο με τα μέσα, ουσιαστικά, του 1912-13: το μάλινχερ, τ' ορειβατικό πυροβόλο, το μουλάρι, τη φτώχεια, την πεζοπορία. Στους άντρες του πυροβολικού είχανε μοιραστεί τουφέκια μάουζερ, λάφυρα των Βαλκανικών πολέμων. Σφαίρες δεν πέρσευσαν για τους βαθμοφόρους, για τα πομπάλαια περίστροφά τους. Οι κουβέρτες είτανε λιγοστές, τα βλήματα ακόμα λιγότερα. Μονάδες ολόκληρες ξεκίνησαν με μια μόνο κουβέρτα για κάθε άντρα, ν'

αντιμετωπίσει έτσι το φοβερό χειμώνα της Αλβανίας. **Όμως η φτώχεια, όταν πηγαίνει να σκοτωθεί για μίαν ιδέα, για το φιλότιμο, τραγουδάει. Τραγουδώντας ξεκίνησε κι ο ελληνικός στρατός.**

Έπειτα ήρθαν οι πρώτοι τραυματίες. Η διαδρομή τους από το σταθμό Λαρίσης ως τα νοσοκομεία, τον Ερυθρό Σταυρό και το Αρσάκειο του Ψυχικού, έγινε ανάμεσα σε πλήθη πνιγμένα σε συγκίνηση, λατρευτικό ενθουσιασμό. Οι αποστολές αιχμαλώτων άρχιζαν να πυκνώνουν, η παρέλασή τους προκαλούσε μεγάλη περιέργεια. Πώς είτανε λοιπόν αυτοί οι αποσταλμένοι της νέας ρωμαϊκής αυτοκρατορίας; Γινότανε γνωστό πως εδώ-εκεί παραδίνονται στα πεδία των μαχών περίτρομοι, σπκώνοντας τα χέρια τους ψηλά και φωνάζοντας, για να εξευμενίσουν το λοχχοφόρο φαντάρο: «Μπέλλα Γκρέτσια!» Ο λαός δεν τους περιγελούσε. Κοίταζε μ' απορία και συλλογή τα ναυάγια αυτά που έφταναν στη ζώνη της ασφαλείας αφού πρώτα ταπεινώθηκαν· κι ένιωθε πόσο σαθρό, ετοιμόρροπο, είναι το βάθρο της υπεροψίας. Οι εφημερίδες δημοσίευσαν κάθε μέρα φωτογραφίες από νέα караβάνια αιχμαλώτων. Και στην ψυχή του λαϊκού ανθρώπου διάνευε μια λύπηση για τα θύματα τούτα της Μοίρας, που είχαν βέβαια μέσα τους τον καύμο της ειρήνης, τη νοσταλγία κάποιας απόμακρης, ζεστής γωνιάς [...]. Τι ακριβώς γινόταν εκεί - απάνω, σε ποιά συγκεκριμένα σημεία δίνονταν οι μάχες, κανένας δεν μπορούσε να ξέρει. Κάθε αναγραφή τόπων, σε γράμματα από το μέτωπο ή στον Τύπο, είταν απαγορευμένη. Όλοι όμως είχανε το αίσθημα πως κάτι αλλόκοτο συμβαίνει: ο ελληνικός στρατός ανατρέπει τις πιθανότητες, τη φυσική φορά του πολέμου, νικάει. Κιόλας οι ξένοι το αναγνώριζαν, το υπογράμμιζαν. Στις 7 Νοεμβρίου, το «Daily Mail» δημοσιεύει μίαν ανταπόκριση που αρχίζει έτσι: «Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι Έλληνες μάχονται υπέροχα. Οπουδήποτε συναντούν τους Ιταλούς τους απωθούν». Αυτό δεν είταν ίσως πολύ, αλλά είταν κάτι. Στις 8 Νοεμβρίου όμως, ο Ιταλός αρχιστράτηγος είχε αντικατασταθεί κι αυτό έλεγε πολλά. Στις 10 Νοεμβρίου, το «Sunday Express» έγραφε: «Η Ελλάς κάμνει αξιοθαύμαστο έργο. Έχετε αντιληφθεί ότι ανθίσταται ήδη επιτυχώς εναντίον των γκάγκστερς επί περισσότερον χρόνον από οίανδήποτε άλλην χώραν εις την Εύρώπην, εκτός από την Γαλλίαν και την ιδικήν μας την Αγγλίαν; Ας μη απατώμεθα. Η κατάσταση εις την Ελλάδα ημπορεί να αποβή εξαιρετικώς σοβαρά δι' ημάς. Ημπορεί όμως να γίνη και το κλειδί της νίκης».

Το κλειδί της νίκης... Όλοι καταλάβαιναν ξαφνικά πως εκεί, στα βουνά της Ηπείρου, δεν δινόταν μονάχα η μάχη για την Ελλάδα. Με τα μέσα των Βαλκανικών πολέμων και με τη φτώχεια του, αλλά και με τις πανάρχαιες μνήμες του και με την καρδιά του, ένας λαός συχνά προδομένος, ποτέ παραδομένος, είχε πάρει γι' άλλη μια φορά απάνω του τη μεγάλη Υπόθεση: να εξασφαλίσει την αξιοπρέπεια της ζωής για όλους — ή να καθεί (σ. 88-90).

»Αλλά και οι Ιταλοί αιχμάλωτοι που εξετάζονταν στην Αθήνα, βεβαίωναν πως δεν περίμεναν καθόλου ελληνική αντίσταση. Είναι αναμφισβήτητο πως έτσι είχαν διαπαιδαγωγηθεί τότε που περίμεναν στην Αλβανία την ημέρα και το σύνθημα της εισβολής. Γιατί; Από πλάνη της ηγεσίας τους; Από φόβο της μήπως δειλιάσουν; Αν το δεύτερο αληθεύει, τότε πολύ κακός χειριστής της ψυχολογικής προετοιμασίας πρέπει να είταν αυτή η ηγεσία. Και να η απόδειξη: Στις 9 Νοεμβρίου, ένας ξένος ανταποκριτής τηλεγραφούσε στο «Πρακτορείο Ηνωμένου Τύπου» τη συνομιλία του μ' έναν αιχμάλωτο υπολοχαγό του ιταλικού στρατού. Του αφηγείται ο υπολοχαγός ανάμεσα σ' άλλα: «Ο συνταγματάρχης μας βεβαίωσε — μόνο τώρα ξέρουμε πως μας έλεγε ψέματα — πως ο στρατηγός Μεταξάς υποσχέθηκε στον κόμητα Τσιάνο ότι θα έδινε την άδεια στον ιταλικό στρατό να μπει στο ελληνικό και γιουγκοσλαβικό έδαφος και πως η Ελλάς δεν θ' αντιστεκόταν ποτέ στη

δύναμή μας. Με σημαίες ξεδιπλωμένες ξεκινήσαμε τ' άλλο πρωί στις 6 για να περάσουμε τα σύνορα. Μας υποδέχτηκε τρομερή φωτιά. Είμασταν απροετοίμαστοι και υποχωρήσαμε σε αταξία προς τη Βίγλιστα. Τ' άλλο πρωί μας κύκλωσαν. Δεν θα ξεχάσω ποτέ αυτούς τους διαβόλους με τη φουστανέλλα, που χυμούσαν από παντού καταπάνω μας και ξεφώνιζαν» (σ. 91-92).

Είναι η νύχτα της 13 προς 14 Νοεμβρίου. Η πρώτη φάση του πολέμου, η αμυντική για τους Έλληνες, έληξε. Αρχίζει η δεύτερη φάση, η επιθετική — σ' όλο το μήκος του μετώπου, από το Ιόνιο ίσαμε τη Μεγάλη Πρέσπα. Γι' άλλη μια φορά, την τέταρτη μέσα σε σαράντα χρόνια, ο ελληνικός στρατός θα τεντώσει το τόξο της μοίρας του.

»Στις 6.30' της 14ης Νοεμβρίου, η XV Μεραρχία, άρχισε την επίθεση από τη χερσόνησο του Πυξού, ανάμεσα στις δύο Πρέσπες. Σύμφωνα με το σχέδιο, προπαρασκευη πυροβολικού δεν είχε προηγηθεί, η εξόρμηση γινόταν αιφνιδιαστικά και με τόση ορμή που ο εχθρός σάστισε, δεν μπόρεσε να βάλει σ' εφαρμογή το σχέδιο των αυτομάτων όπλων του, τα προχωρημένα τμήματά του λύγισαν αμέσως. Τα ελληνικά τάγματα που έκαναν την επίθεση, προχώρησαν γοργά. Πιο πέρα όμως το έδαφος γινόταν ορεινό, ο εχθρός μπορούσε να προβάλει εκεί αποτελεσματική αντίσταση. Οι Ιταλοί, πραγματικά, άρχιζαν ν' αγωνίζονται με πείσμα· πολυβόλα τους κρυμμένα μέσα σε πολυβολεία γερά, και μαζί όλμοι, πυροβολικό, είχαν αρχίσει να δουλεύουν όλα μαζί. Οι θέσεις τους σάψιευαν φωτιά και σίδερο, η Αεροπορία χτυπούσε τις επιτιθέμενες ελληνικές δυνάμεις. Αλλεπάλληλες ιταλικές

αντιτιθέσεις προσπαθούσαν στο μεταξύ ν' ανακόψουν την ελληνική προχώρηση. Είταν ένας αγώνας σκληρός, που δεν μπόρεσε όμως, από ιταλική πλευρά, να κρατήσει πάνω από τρεις ώρες. Στις 10 το πρωί, ο ελληνικός στρατός είχε σπάσει την κύρια ιταλική γραμμή. [...]

Με τον ίδιο αιφνιδιαστικό τρόπο, όπως στο Βόρειο τομέα, είχε επιτεθεί και στον Κεντρικό η IX Μεραρχία. Στις 8 η ώρα, τμήματά της είχαν καταλάβει το χωριό Μέγκουλα, προχώρησαν περισσότερο, έφτασαν στην Κόνιτσα. Το βράδι, άλλα τμήματά της προσπέρασαν το Σαλ. Η γραμμή των Ιταλών Κόνιτσα - Ρέσνιτσα είχε σπάσει. [...] Το ελληνικό πυροβολικό είχε κινηθεί μ' ευελιξία, κατά κλιμάκια, κατόρθωσε να υπερνικήσει κακοτοπιές απίθανες, να υποστηρίξει με θαυμαστή αποτελεσματικότητα τις εφόδους του πεζικού. Αλλά η επίθεση είχε γίνει σε μέγα πλάτος, σ' όλο το ανάπτυγμα του βόρειου μετώπου, όλες οι εφεδρείες είχαν χρησιμοποιηθεί. Αυτό δεν μπορούσε να γίνεται κάθε μέρα (σ. 98-99).

Στο βόρειο μέτωπο, μετά την κατάληψη της Κορυτσάς, έπρεπε να εξασφαλιστεί η κατοχή της. Η νίκη που πραγματοποιήθηκε εκεί δεν ήταν εύκολη. Έγινε με προσπάθεια σκληρή, πάνω σε ισχυρότατο αντίπαλο. Κάποιες αναλογίες θα δώσουν το σωστό της μέτρο: Ανέναντι σε ιταλικές δυνάμεις ετοιμοπόλεμες, συγκροτημένες κι εφοδιασμένες άριστα, με τρόπο συγχρονισμένο, που είχαν εγκατασταθεί εκεί από καιρό, σε τοποθεσίες φυσικά και τεχνικά οχυρές, ο ελληνικός στρατός έφτανε λαχανιαστά, μόλις επιστρατευμένος στο μεγαλύτερο ποσοστό του, ύστερα από πορείες εξαντλητικές, απάνθρωπες. Ανέναντι στην άφθονη ιταλική αεροπορία, που αλώνιζε ανενόχλητη πάνω από τα πεδία των μαχών και σφυροκοπούσε τις επιτιθέμενες δυνάμεις, ο ελληνικός στρατός δεν είχε ν' αντιπαρατάξει σχεδόν τίποτα. Οι Ιταλοί του βόρειου μετώπου διέθεταν μια μεραρχία θωρακισμένη, 200 άρματα μάχης. Αντίκρυ τους οι Έλληνες όχι άρματα μάχης δεν είχαν, αλλά ούτε καν αντιαρματικά όπλα και πυροβόλα. Κάθε ιταλικό σύνταγμα πεζικού ήταν εφοδιασμένο μ' εξήντα όλμους· το ελληνικό με τέσσερες. Οι ιταλικές μεραρχίες διέθεταν η κάθε μια τους οργανικό πυροβολικό από εννιά πυροβολαρχίες. Έξη οι ελληνικές. Οι ιταλικές δυνάμεις, τέλος, είχαν υπεροχή και σε βαρύ πυροβολικό.

Μέσα σ' εννιά μέρες ωστόσο, η ιταλική γραμμή είχε σπάσει. Η Μοράβα και το Ίβαν είχαν παρθεί. Η Κορυτσά έπεσε. Αμέτρητο υλικό πολέμου, πάνω από σαράντα πυροβόλα, χίλιοι - τόσοι αιχμάλωτοι, βρίσκονταν στα ελληνικά χέρια. Η ηθική σημασία της νίκης δεν χρειάζεται να υπογραμμιστεί. Ο εχθρός, το μόνο που είχε κατορθώσει ήταν να προλάβει και ν' αποσύρει τον όγκο των δυνάμεών του προς τα βόρεια, χωρίς να πάθει μια τελειωτική διάλυση. Η ταπείνωση του φασιστικού ιμπεριαλισμού είχε συντελεστεί. Τίποτα δεν μπορούσε πια να την κρύψει στα μάτια της Οικουμένης. Οι συμμαχικές δυνάμεις, που ως τα τώρα δεν είχαν γνωρίσει παρά μόνον ήττες και υποχωρούσαν παντού, με κράτη ολόκληρα να λυώνουν και να σβύνονται σαν κάστρα απο άμμο που τα ζώνει το κύμα, κράτη μεγάλα, ηγετικά, έβλεπαν τώρα την πρώτη νίκη, την πρώτη ελπίδα να χαράξει πάνω από το στρατόπεδό τους. Έτσι το πρώτο και μέγα δώρο στο πνεύμα της ελευθερίας εΐτανε γραμμένο να το προσφέρουν τα φτωχά και καταματωμένα ελληνικά χέρια (σ. 105-106).

»Στο μεταξύ, γεγονότα σημαντικά είχαν σημειωθεί στα παρασκήνια της αξονικής ηγεσίας και του μετώπου. Ο Γερμανός στη Ρώμη στρατιωτικός Ακόλουθος στρατηγός φον Ρίντελεν είχε πάει στην Αλβανία για μιαν ακόμα επιθεώρηση. Στις 11 Ιανουαρίου, όταν οι Έλληνες έπαιρναν την Κλεισούρα, λίγο έλειψε να πιαστεί αιχμάλωτος εκεί. Το περιστατικό πρέπει να του έκανε αρκετή εντύπωση, γιατί τον βλέπουμε να πειθεται πως μια ιταλική επίθεση δεν έχει ελπίδες επιτυχίας. Τις ίδιες ημέρες, στη Γερμανία, ο Χίτλερ έκανε συσκέψεις με τους επιτελείς τους για την κατάσταση στην Αλβανία. Είχε

δώσει διαταγή, από τις 21 Δεκεμβρίου, να εκπονηθεί σχέδιο επιχειρήσεων στα Βαλκάνια. Η πορεία των γερμανικών στρατευμάτων θα ήταν από την κατεχόμενη ήδη Ρουμανία στη «φιλική» Βουλγαρία κι από εκεί στην Ελλάδα. Αυτό χωρίς να θιγεί γιουγκοσλαβικό ή τουρκικό έδαφος, για να μην προκύψουν από εκεί περιπλοκές. Το σχέδιο είχε πάρει τον συνθηματικό τίτλο «Μαρίτα» (σ. 159-160).

»Ο αντικειμενικός σκοπός του εχθρού, η Κλεισούρα, δεν είχε παρθεί, η απειλή όμως που δημιουργήθηκε με το θύλακα στο αριστερό, έκανε το στρατηγείο του Β' Σώματος ν' ανησυχήσει. Έπρεπε να ξεκαθαριστεί η κορυφογραμμή της Τρεμπεσίνας με κάθε θυσία, κι ως είχαν η εποχή τόσο απρόσφορη για επιχειρήσεις. Αλλά και το Α' Σώμα Στρατού είχε ανησυχήσει. Ζήτησε να του υπαχθεί το αμυντικό Συγκρότημα Κλεισούρας· το Γεν. Στρατηγείο ενέκρινε με σκοπό να ξεκαθαριστεί όλη η περιοχή από Μηρετζάνι σε ρέμα Ζαγοριά.

Τις τέσσερες επόμενες ημέρες οι Ιταλοί κάνουν απανωτές, σοβαρότατες προσπάθειες να περισφίξουν την τοποποθεσία και να πάρουν την Κλεισούρα. Μόνο μέσα στη νύχτα ανάμεσα 29 και 30 του Γενάρη, θα ενεργήσουν πέντε επιθέσεις στο Μηρετζάνι. Άλλες δυο γίνονται την άλλη μέρα τ' απόγεμα μια ακόμα, τελευταία, τη νύχτα της 31. Η επιχείρηση στο σύνολό της θ' αποτύχει, θα κατορθώσει όμως κάτι: να καθηλώσει εκεί τις ελληνικές δυνάμεις που διαφορετικά θα χτυπούσαν την αμυντική γραμμή του Βερατιού.

Η ελληνική προσπάθεια για εκκαθάριση της Τρεμπεσίνας εκδηλώνεται στις 29 το πρωί. Παίρνεται ύστερα από αγώνα σκληρό το ύψωμα 1733, ύστερα το 1923. Με πραγματική αυτοθυσία κατορθώνουν τα ελληνικά τμήματα να κρατήσουν την κορυφή αυτή, που τη διεκδικεί ο εχθρός με δυνατή αντεπίθεση, άφθονο πυροβολικό, αεροπλάνα που βομβαρδίζουν και πολυβολούν από χαμηλά. Αλλά οι χιονοθύελλες ξαναρχίζουν, λυσομανάνε, κάθε προχώρηση πέρα από το 1923 γίνεται αδύνατη (σ. 161-162).

»Το Β' Σώμα Στρατού, όποτε άφηναν κάποιο περιθώριο οι χιονοθύελλες, ελίσσόνταν πάνω στην παγωμένη Τρεμπεσίνα. Τη νύχτα της 12 προς 13 Φεβρουαρίου το μπουρίνι είναι τόσο δυνατό που τα τμήματα βρίσκονται σ' αμχανία· φτάνει ο σωματάρχης στο σταθμό διοικήσεως της V Μεραρχίας και συμβουλευεται το διοικητή της μήπως θα πρέπει ν' αναβληθεί για την άλλη μέρα η επίθεση. Αλλά τα τάγματα έχουν πια ξεκινήσει, προχώρησαν, νέα διαταγή είναι εξαιρετικά δύσκολο να τους σταλεί. Αν φτάσει αργά, θα προκαλέσει σύγχυση επικίνδυνη.

Έτσι, στις δύο τ' απομεσήμερο, το 43 σύνταγμα παίρνει το χωριό Άρτζα ντι Σόπρα, ύστερα τον υποδείκτη 1178. Τα χαράματα της 15 άρχιζε αγώνας σκληρός για την κορυφή Πούντα Νόρντ. Ο εχθρός κάνει εκεί απανωτές αντεπιθέσεις, αλλά δεν κατορθώνει να σώσει το ύψωμα 1260. Αποσύρεται με σοβαρές απώλειες. Το 11/44 τάγμα, που δίνει τη μάχη, κατορθώνει να καταλάβει τις ανατολικές πλαγιές της Πούντα Νόρντ, ενώ το 1ο τάγμα του ίδιου συντάγματος, το μεσημέρι, παίρνει το διάσελο της Μετζγοράνης, ανάμεσα Τρεμπεσίνα και Σεντέλι. Όλες αυτές οι κινήσεις, μέσα σε κακοτοπιές, στη βαρυχειμωνιά που τις δέρνει, είναι απίστευτα δύσκολες, βασανιστικές. Τα τάγματα που ξεκινάει για τη Μετζγοράνη με σκοπό να ξεκαθαρίσει το διάσελο, κάνει πάνω από δώδεκα ώρες να φτάσει στο σκοπό του (σ. 163-164).

»Αν και με ξεκάθαρη τώρα την απειλή της Γερμανίας στις πύλες της χώρας, ο στρατός του αλβανικού μετώπου δεν αδρανεί. Το Β' Σώμα Στρατού είχε κρίνει πως η δημοσιά που περνάει τα στενά της Κλεισούρας έπρεπε να ξεκαθαριστεί ως το ύψωμα 370. Το ύψωμα 370 βρίσκεται στη βορεινή πλευρά του δρόμου, πριν από τη Μετζγοράνη. Η επιχείρηση ήταν απαραίτητη σαν προπαρασκευαστικό στάδιο για την επίθεση που θ' ακολουθούσε. Από εκεί, από το δρόμο, θα

γινόταν ο ανεφοδιασμός των τμημάτων και θα μπορούσε να πάρει θέσεις στα πλάγια της δημοσίας το πυροβολικό που θα υπεστήριζε την επίθεση.

Την ευθύνη για τη δύσκολη επιχείρηση την ανέλαβε προσωπικά ο μέραρχος της XVII Μεραρχίας υποστράτηγος Ρουσόπουλος. Το Σώμα είχε εκφράσει αμφιβολίες. Τη δημοσιά την όργωναν τ' άρματα μάχης των Ιταλών, στις σπηλιές των βράχων ο εχθρός είχε εγκαταστήσει τμήματά του. Το τοπίο είναι άγριο, ιδιαίτερα εκεί που θα έπρεπε να γίνει η κυρίως επίθεση. Τρεμπεσίνα και Σεντέλι τεντώνονται μακρόστενα προς το βοριά, πνιγμένα εκείνη την εποχή στο χιόνι, που έφτανε το ενάμισο μέτρο. Γεφυρώνει τα δυο βουνά το διάσελο της Μετζγοράνης, αλλά ζερβοδεξιά του είναι χαράδρες κοφτές, βαθιές, όλο βράχους. Η κατοχή ωστόσο της δημοσίας, έστω και ίσαμε το 370, θα βελτίωνε για τους Έλληνες την κατάσταση πολύ, γιατί θα μπορούσε να τους γίνει βάση.

Την επιχείρηση την ανέθεσε ο μέραρχος στο Συγκρότημα Κλεισούρας, που είχε διοικητή τον Συνταγματάρχη Γούλα. Θα γινόταν τη νύχτα της 2 προς 3 Μαρτίου.

Μόλις έπεσε το σκοτάδι της νύχτας εκείνης, σε μια καμπή του δρόμου κοντά στο 370 αρχίζει να σκάβεται ένα αντιαρματικό χαντάκι ως τρία μέτρα βάθος κι εφτά φάρδος, που κόβει στα δυο τη δημοσιά. Στις 11 τη νύχτα, δύναμη μικτή από σκαπανείς, πολυβολητές και πεζικό, πιάνει το 370, οργανώνει εκεί πρόχειρη άμυνα, φροντίζει όμως και να μην κόψει το τηλεφωνικό σύρμα των Ιταλών που βρίσκονται στις δύο άκρες του δρόμου, ώστε να μην υπονοιαστούν τίποτα. Το έργο συνεχίστηκε με μεγάλη προφύλαξη κι όλη την άλλη μέρα· τέλειωσε στις δέκα τη νύχτα.

Στις 11 πριν από τα μεσάνυχτα, ακούστηκε το άρμα μάχης που ερχόταν ταχτικά από το Δραγκότι για ν' ανεφοδιάζει τους Ιταλούς του Σενεγκόλ. Δεν είδε την τάφρο, κουτρουβαλιάστηκε μέσα της. Στο σκοτάδι, το πλήρωμά του βγήκε έξω, γλύτωσε, αλλά την ίδια στιγμή το ελληνικό τμήμα του 370 έκοβε το τηλεφωνικό σύρμα. Οι Ιταλοί του Σενεγκόλ ανύποπτοι, στείλαν να το επισκευάσουν, οι τρεις όμως τηλεφωνητές τους που έρχονταν γι' αυτό το σκοπό, πιάστηκαν αιχμάλωτοι. Στο μεταξύ, στη Μετζγοράνη, οι εκεί Ιταλοί καταλάβαιναν πως κάτι ασυνήθιστο γίνεται στο 370· άρχισαν να στέλνουν περιπόλους απανωτές, όλη νύχτα. Άναψε το τουφεκίδι, οι περίπολοι αποσύρθηκαν. Αποφασίστηκε τότε στη Μετζγοράνη να κάνουν μίαν επιθετική ενέργεια με δύναμη περισσότερη από λόχο, αλλά κι αυτή αποκρούστηκε από τους οχυρωμένους στο 370 Έλληνες.

Στις 4 Μαρτίου το πρωί, οι Ιταλοί του Σενεγκόλ ανήσυχτοι που είχε κοπεί η τηλεφωνική επικοινωνία με τους δικούς τους, μη βλέποντας και να έρχεται το άρμα που περίμεναν από την προηγούμενη μέρα, έστειλαν στο Δραγκότι ένα άλλο άρμα. Αυτό δεν έπεσε στην τάφρο· την είδε, είδε και το άρμα που είχε πέσει μέσα της. Αλλά την ίδια στιγμή, στο Σενεγκόλ, οι Ιταλοί άρχιζαν να καταλαβαίνουν πως περισφίγγονται σ' έναν κλοιό: από τη Γκρόπα, από το 370, από την Κλεισούρα. Πρόβαλαν μια μικρή αντίσταση κι άρχισαν σε λίγο να παραδίνονται. Ως το απόγεμα, είχαν πιαστεί αιχμάλωτα όλα τα τμήματά τους ανάμεσα Κλεισούρα και 370, μαζί με τρία άρματα μάχης. Η δημοσιά, σ' εννιά χιλιόμετρα μάκρος, είχε απαλλαγεί (σ. 166-167).

Το δυνατό τους χτύπημα οι Ιταλοί είχαν λογαριάσει να το καταφέρουν σε μέτωπο στενό, μόλις έξη χιλιόμετρα πλάτος, για να είναι συγκεντρωτικό, θανάσιμο. Κύριος άξονάς του η κατεύθυνση από Γκλάβα σε Μπούμπεσι, στη ζώνη της I ελληνικής Μεραρχίας. Η αποστολή αυτή ανατίθεται στο VIII ιταλικό Σώμα Στρατού, που το αποτελούν οι Μεραρχίες Κάλιαρι, Πούλιε, Πινερόλο, Μπάρι και δυο τάγματα Μελανοχίτωνες. Πλαισιώνονται στο δεξί τους από τη Μεραρχία Σφορτσέσκα, στ' αριστερό από τη Μεραρχία Κυνηγοί των Άλπεων. Σε δεύτερο κλιμάκιο έχουν τις Μεραρχίες Μπάρι και Σιέννα. Αργότερα, θα ερχόταν να προστεθεί σ' αυτές η Μεραρχία Λύκοι της Τοσκάνης. Εφεδρικές μεραρχίες είχαν

η Πιεμόντε και οι Κένταυροι. Στη ζώνη ανάμεσα Αώο και Άψο, βρίσκονταν συντάγματα Βερσαλλιέρων, τάγματα Αλπινιστών, Μελανοκίτωνες, το όλο κάπου δεκαπέντε τάγματα πεζικό και δύο τάγματα πολυβόλα.

Το σύνολο, δώδεκα μεραρχίες, όπως το λέει ο ίδιος ο Μουσολίνι στην έκθεσή του που προανέφεραμε, ήταν επιβλητικό. Από πυροβολικό, η στρατιά αυτή διέθετε γύρω στα 400 στόμια πυρός.

Αντίκρου της τι παρέτασσε το έθνος των Ελλήνων; Οι μονάδες του στο μέτωπο ήταν πολύ ταλαιπωρημένες, δεκατισμένες από τα κρουπαγήματα, τις κακουχίες, τις αεροπορικές επιδρομές του εχθρού. Οι Μεραρχίες Ι, XV και XI είχαν πολέμηση δίχως αναπαμό από την αρχή της εκστρατείας. Το Γενικό Στρατηγείο, ύστερα από τη XVII Μεραρχία που είχε προωθηθεί και πολέμησε στην Τρεμπεσίνα και στο Σεντέλι, όπου βρισκότανε τώρα μαζί με την V, είχε διατάξει την IV Μεραρχία (συνταγματάρχης Κλ. Μπουλάλας) να είναι έτοιμη να πορευτεί από την περιοχή του Αργυροκάστρου στη ζώνη του Β' Σώματος Στρατού. Από την περιοχή της Κορυτσάς εξ άλλου, η VI Μεραρχία (υποστράτηγος Ν. Μάρκου) θα ξεκινούσε με πορείες να πάει στην περιοχή της Πρεμετής, για εφεδρεία. Συνολικά, σ' όλη αυτή τη ζώνη, βρίσκονταν έξη ελληνικές μεραρχίες· μόνο που, απ' αυτές, η VI και η XI δεν είχαν πια παρά έξη τάγματα η μια, πέντε η άλλη.

Η επίθεση του Καβαλλέρο δεν βρήκε ωστόσο τις ελληνικές δυνάμεις ανέτοιμες. Είχαν λάβει διαταγή να κρατήσουν γερά και να οργανώσουν την κατεχόμενη τοποθεσία. Η διαταγή αυτή θα εφαρμοστεί με πολύ ζήλο, έτσι που σ' ένα μήνα διάστημα, από τις 9 Φεβρουαρίου ως τις 9 Μαρτίου, θα ενισχυθούν οι προωθημένες ελληνικές θέσεις. Το ηθικό του στρατού είναι άριστο, ηθικό νικητών. Και ναι μεν ο πόλεμος θέσεων, το βάλτωμα, δεν ταιριάζουν στην ελληνική πολεμική ιδιοσυγκρασία, οι πρόσφατες όμως επιχειρήσεις και το όλο φρόνημα του πολέμου αυτού έχουν χαλυβδώσει τις ψυχές. Το αίσθημα της ευθύνης, η επίγνωση πως υψώνεται εδώ η μοναδική στον κόσμο παρουσία της ελευθερίας, εμπνέει αισιοδοξία κι αποφασιστικότητα. Η ιταλική επίθεση, που την περιμένουν όλοι, πρέπει να πάρει την απάντηση που αρμόζει (σ. 172-173).

...Είτανε φανερό πως η μεγάλη στιγμή ζυγώνει,

...Ήξεραν πως θα ξεσπάσει, δεν ήξεραν όμως πότε ακριβώς...

»Δυόμιση ώρες κράτησε η προπαρασκευή του ιταλικού πυροβολικού και στις δυόμιση αυτές ώρες έπεσαν πάνω στις ελληνικές θέσεις κάπου εκατό χιλιάδες βλήματα. Αλλά η Μεραρχία είχε καταλάβει τώρα πως ο κλήρος είναι δικός της. Μπορεί ο βομβαρδισμός να γινόταν σ' όλο το κεντρικό μέτωπο, η επιμονή όμως του εχθρού, το μανιακό σφυροκόπημα, συγκεντρώνονταν στα υψώματα 717 και 731. Στις 7 η ώρα, ενώ ο καταγισμός του πυροβολικού συνεχιζόταν, ξεκινούσε για την επίθεση το εχθρικό πεζικό.

Θα περίμενε κανένας πως εκεί πάνω, στα υψώματα αυτά που τ' ανασκάλεψε με νύχια πυρωμένα το πνεύμα της οργής, δεν θ' ανάσαινε πια ψυχή ζωντανή. Κι' όμως να! μέσ' από τα χώματα, τις πέτρες, τα κομματιασμένα συρματοπλέγματα, τους ξεκοιλιασμένους γεώσασκους, αναδείχτηκαν ανθρώπινα όντα, σα να βρυκολάκιαζαν, ανασπκώθηκαν. Έσφιξαν στο μάγουλο τ' όπλο, σημάδεψαν, έρριξαν. Τα ιταλικά τάγματα που προχωρούσαν σε πυκνές μάζες, χτυπήθηκαν στο ψαχνό και ματώθηκαν, πολλοί γονάτισαν, κυλίστηκαν χάμω. Τα ελληνικά πολυβόλα είχαν αρχίσει τώρα το βαρύ τους κροτάλισμα, ένα γαύγισμα βραχνό. Κλωστές ατσαλωτές γάζωναν τον αέρα. Το εχθρικό πεζικό αναγκάστηκε να σταματήσει, να ζητήσει εδώ - εκεί καλύμματα πρόχειρα· πισωγύρισε.

Είταν η πρώτη απόπειρα. Ακολούθησαν άλλες. Σ' όλο το μέτωπο της μεραρχίας έκαναν κρούσεις, προχωρούσαν, δοκίμαζαν, έρριχναν χειροβομβίδες, λάκιζαν. Από πάνω, ο αέρας έβραζε από την

αεροπορία τους, που συνόδευε τις εξορμήσεις του πεζικού. Είτανε κάπου διακόσια αεροπλάνα, τα εβδομήντα βομβαρδιστικά, κι έρριχναν βόμβες, πολυβολούσαν. Στο 709, στο 710, στο 1060, στο 1308, οι επιθέσεις σκοντάβουν σ' ένα τείχος αόρατο, τρώνε τα μούτρα τους. Στις 9.30', ύστερα από νέα μόρα του πυροβολικού, ξεκινάει πάλι για το 731. Είτανε τώρα ένα τάγμα. Ο τόπος όλος είχε γίνει καπνός και φλόγα, η γη άμορφη, κάτι σα ρημαδιό από γκρεμισμένη οικοδομή· έλεγεν πως τώρα πια πάει, δεν θα βρούνε πάνω στο ύψωμα παρά μονάχα πτώματα, κι αυτά λυωμένα. Τους υποδέχτηκε άγριο τουφεκίδι, πολυβόλα που θέριζαν, χειροβομβίδες. Ύστερα από τρία τέταρτα προσπάθεια, αναγκάστηκαν να παραιτηθούν, αποτραβήχτηκαν καταπληγισμένοι στη χαράδρα Πρόι Βέλες, κι εκεί τους πέτυχε συναγμένους, άρχισε να τους λιανίζει το ελληνικό πυροβολικό.

Οι απώλειές τους γίνονταν τώρα πολύ βαρείες. Όμως η εαρινή επίθεση έπρεπε να πετύχει, παιζόταν η τιμή της Ιταλίας, ο Ντούτσε κοίταζε από το παρατηρητήριο, είταν η έσχατη γι' αυτούς ευκαιρία. Τώρα ή ποτέ. Νέο ταγμα, σε νέο κύμα, ακολουθεί το προηγούμενο, κι αυτό κατορθώνει με τα πολλά να βάλει πόδι στο 717. Είταν το προχωρημένο φυλάκιο της ελληνικής γραμμής, το κρατούσε ένας ουλαμός μονάχα. Όμως γίνεται αντεπίθεση από άλλον ελληνικό ουλαμό, με δυο ταγματάρχες επικεφαλής, και ξαναπαίρνει το 717, κυνηγάει τους Ιταλούς ως τις προφυλακές τους.

Το μεσημέρι νέα επίθεση των Ιταλών παίρνει το 717. Στις δύο η ώρα δοκιμάζουν και για το 731. Αποκρούονται. Ξαναδοκιμάζουν στις τρεις στο Κιάφε Λουζίτ. Σκοντάβουν. Στις τέσσερες, χτυπάνε στα δεξιά. Τίποτα. Στις εξήμιση πάλι. Αποτυχία. Είχανε βάλει τώρα δυο τάγματα σε δυο κλιμάκια, και σύγκαιρα βομβάρδιζαν όλη γύρω την περιοχή ως την Τρεμπεσίνα, να τη φάνε. Είταν η έβδομη επίθεσή τους. Όταν αποτραβήχτηκαν τέλος — και κατατσακισμένοι — μπροστά στις ελληνικές γραμμές είτανε στίβες τα πτώματα. Η πρώτη ημέρα έσβυνε με ειρωνικό κέρδος για τους Ιταλούς το 717, μια παρονυχίδα. Στον Επιτελάρχη του Β' Σώματος, που ρωτούσε από το τηλέφωνο τον μέραρχο της Ι στρατηγού Βραχνό αν θα επιδώσει να ξαναπάρει το ύψωμα, εκείνος αποκρινόταν: «Για ποιο λόγο; Το είχαμε καθώς έχει η πύνα την караβίδα, να την ειδοποιεί για τον κίνδυνο. Μας ειδοποίησε. Έκανε τη δουλειά του».

Στο παρατηρητήριο του Κόμαριτ, ο Μουσολίνι παράτησε τη διόπτρα νευρικός και χλωμός. Από το μεσημέρι κιόλας είχε καταλάβει. Θα γράψει, ύστερα από ένα δεκαήμερο, στο βασιλέα της Ιταλίας: «Την 12ην ώραν εγώ, ο όποιος παρακολουθούσα από το παρατηρητήριον την μάχην, είχαν καθάραν την εντύπωσιν ότι η επίθεσις είχαν αποτύχει» (σ. 174-176).

Αλλά οι Γερμανοί έβάζαν τώρα σ' εφαρμογή το δικό τους σχέδιο, το «Μαρίτα». Οι Ιταλοί σώζονται έτσι από τον έσχατο εξευτελισμό και σύγκαιρα παραμερίζονται, υποβιβάζονται σε ρόλο απλού κομπάρσου. Ο Χίτλερ άλλωστε δεν φρόντιζε για τους συμμάχους του· είχε το δικό του το λόγο να επέμβει: Βιαζόταν να προλάβει τους Ρώσους, που τους υποψιαζόταν ότι μπορεί ν' αλλάξουν ξαφνικά στρατόπεδο. Τις υποψίες του αυτές τις ενίσχυε η άρνηση της Μεγάλης Βρετανίας, έστω και μετά την ήττα της Γαλλίας, να του ζητήσει ειρήνη. Από τον Ιούλιο κιόλας του 1940, ο Χίτλερ είχε δηλώσει στον στρατάρχη Μπράουχτις πως θ' αναγκαζόταν να χτυπήσει τη Ρωσία και του είχε ζητήσει να προβεί σε μελέτη του σχετικού σχεδίου επιχειρήσεων. Αλλά για να χτυπηθεί αποτελεσματικά η Ρωσία, έπρεπε ν' αποτραπεί πρώτα κάθε περισπασμός από το Νότο και ν' αρχίσει η εκστρατεία αρκετά νωρίς ώστε να μη την προλάβει ο φοβερός ρωσικός χειμώνας. Από τον περασμένο Νοέμβριο κιόλας, ο Χίτλερ είχε γράψει στον Μουσολίνι: «Θα επιθυμούσα την άνοιξη, και το αργότερο ως την 1η Μαΐου, να επιστρέψουν από τη Βαλκανική οι γερμανικές μου ένοπλες δυνάμεις. Στις 18 Δεκεμβρίου είχε εκδώσει τη διαταγή του γενικών κατευθύνσεων

για την επιχείρηση «Βαρβαρόσσα». Είναι η συνθηματική ονομασία που θα υποδηλώνει την κατά της Ρωσίας επιχείρηση. Και από τα πρακτικά της δίκης της Νυρεμβέργης συνάγεται ότι η επίθεση αυτή εΐτανε ν' αρχΐσει στις 11 ή το αργότερα στις 18 Μαΐου, ημέρα Κυριακή.

Πριν όμως, έπρεπε ο Χίτλερ να τελειώνει με τους Έλληνες. Στις 17 Μαρτίου, ο Μπράουχιτς του δηλώνει πως η Δωδέκατη Στρατιά είναι έτοιμη να εισβάλει στην Ελλάδα. Από το σημείο αυτό και πέρα, ο Πόλεμος των πέντε ηπείρων παίρνει νέα, αποφασιστική τροπή (σ. 192).

Και έτσι είναι που, ξαφνικά, ένα πρωΐ του Απρίλη 1941, το μικρό ελληνικό έθνος βρέθηκε να πολεμάει με τις δυο μαζί μεγαλύτερες στην ξηρά Δυνάμεις του κόσμου. Η στιγμή εΐταν πολύ μεγάλη, όλοι το ένιωσαν.

Ο ραδιοφωνικός σταθμός της Αθήνας είχε διακόψει την ταχτική μετάδοση της κυριακάτικης Λειτουργίας για ν' αναγγείλει σημαντικά γεγονότα. Μεσολάβησε μια λιγόστιγη σιωπή, εκατομμύρια κρατημένες ανάσες. Η είδηση εΐτανε πως στις πεντέμιση το πρωΐ, ο πρεσβευτής της Γερμανίας — κ.λπ. Ο πρωθυπουργός είχε απαντήσει πως η Ελλάς θ' αντισταθεί.

Το αντίθετο, θα εΐταν αυτοδιάψευση. Δεν είχαμε απαντήσει «όχι» στους Ιταλούς επειδή πιστεύαμε πως θα τους νικούσαμε. Είχαμε απαντήσει έτσι γιατί αυτή εΐταν η επιταγή της ελληνικής ψυχής και της ελληνικής ιστορίας. Πίστεψε άραγε κανένας, εκείνες τις στιγμές, στο ενδεχόμενο μιας νίκης; Λογικά, όχι βέβαια. Στιγμές τέτοιες δεν μοιάζουν με τίποτα. Όταν η Ιταλία, τον περασμένο Οκτώβριο, είχε επιτεθεί, όλοι θαρούσαν πως ο αγώνας θα γίνει για την τιμή των όπλων και μόνο. **Η ομορφιά εκείνης της ώρας δεν εΐταν η προσδοκία της νίκης, εΐταν η απόφαση για τέλος ταιριαστό. Η νίκη είχε έρθει από τον αποχαιρετισμό ακριβώς στη ζωή, από την απόφαση να κοπούν όλες οι γέφυρες που φέρνουν πίσω.** Τώρα που η Γερμανία βροντούσε με ατσαλόφρακτη γροθιά την πόρτα της χώρας, κανένας δεν γελιόταν, η ώρα εΐταν πολύ δραματική για κομπασμούς. Κι όμως, ένας άνεμος τρελλής ελπίδας φύσηξε για μια στιγμή: —Πού ξέρεις! Οι νίκες της Αλβανίας εΐταν ολοζώντανες, το έθνος είχε αποκτήσει μια καινούργια επίγνωση γι' αφανέρωτες δυνατότητές του, το θαύμα έμοιαζε χώρος οικείος... Ο επιπόλαιος παρατηρητής θα υποθέσει εδώ πως εΐταν υπερτίμηση φαντασμένη κι άκριτη. Λάθος. Εΐταν χαμογέλασμα φρεναπάτης. Η τραγική περηφάνεια έχει αντιδράσεις που μπορούν να ξεγλάσουν τον απρόσεκτο. Η λαϊκή συνείδηση, τον Απρίλη του 1941, αντιμετώπισε με περίσκηψη την ώρα που είχε σημάνει. Αναρωτιόνταν όλοι τι θα γίνει τώρα, πώς αυτό θα τελειώσει, μήπως μαζί τελειώνει και η Ελληνική Ιστορία. Κανένας δεν ήξερε ό,τι έξορμε σήμερα: την έκβαση του πολέμου. Μια Γερμανία νικήτρια, με τη Βουλγαρία στο πλευρό της, εΐταν αυτόχρονα το τέλος και της ελληνικής ιστορίας και της ελληνικής φυλής. Τέτοιες στιγμές, έχουν βάρος αιώνων.

Δεν ξεκινούσαν με πολύ ελαφρή συνείδηση οι Γερμανοί για τη νέα τους βαιοπραγία. Οι ραδιοφωνικοί τους σταθμοί, σα σε συναγερμό, έδιναν από το πρωΐ αδιάκοπα διακοινώσεις πάνω σε διακοινώσεις, προκηρύξεις πάνω σε προκηρύξεις. Ο Γκάιμπελς είχε διαβάσει στο ραδιόφωνο ο ίδιος την προκήρυξη του Χίτλερ προς το γερμανικό λαό και την ημερησία διαταγή του προ το στρατό. Δοκίμαζαν να δικαιολογήσουν την ανανδρία. Ο Ρίμπεντροπ κάλεσε αργότερα τους ξένους δημοσιογράφους και τους διάβασε τη διακοίνωση που είχε επιδοθεί στην ελληνική κυβέρνηση.

Αλλά στο μεταξύ ο λόγος είχε δοθεί στα όπλα. Στο πλατύ ελληνικό μέτωπο βροντούσε από τα χαράματα το κανόνι. Η επίθεση εκδηλώθηκε κατά του Μπέλες στις πέντε και τέταρτο το πρωΐ, δηλαδή πριν ο πρεσβευτής Έρμπαχ επιδώσει τη διακοίνωση της χώρας του. Οι Γερμανοί χτύπη-

σαν στο αδύνατο σημείο της γραμμής, ανάμεσα στο Τριεθνές και στο πρώτο οχυρό της σειράς, την Ποποτλίβιτσα, που η κατασκευή της δεν είχε προλάβει να συμπληρωθεί. Σε λίγο η επίθεση γενικευόταν, έφτανε ίσαμε τα βόρεια της Κομοτινής.

Η κύρια προσπάθεια του εχθρού ωστόσο γινόταν στο αριστερό του μετώπου, στο Μπέλες και στ' οχυρό Ρούπελ. Τα ενδιάμεσα οχυρά της γραμμής εΐταν πέντε: από δυτικά προς τ' ανατολικά η Ποποτλίβιτσα, το Ιστίμπεη, το Αρπαλούκι, το Κελκαγιά και οι Παλιουριώνες. Τα τρία μεσαία είναι κοντύτερα μεταξύ τους, σχηματίζουν τρίγωνο.

Το Μπέλες, από τις εφτά η ώρα το πρωΐ καιγόταν. Τ' αεροπλάνα καθέτου εφορμήσεως, βλέποντας τον ελληνικό στρατό απροστάτευτο από τον αέρα χαμήλωσαν, άρχισαν να βουτάνε και να πολυβολούν ξυστά. Τα δάση πάνω στο Μπέλες είχανε πιάσει φωτιά από τις πολλές βόμβες, οι τηλεφωνικές επικοινωνίες είχαν κοπεί, το δίκτυο εξαρθρώθηκε.

Τα φυλάκια, στην προκάλυψη, έκαναν στο μεταξύ αγώνα απεγνωσμένο. Στο 162, που αντιστάθηκε ως το μεσημέρι, σκοτώθηκαν όλοι χωρίς εξαίρεση οι άντρες, μαζί κι ο υπολοχαγός διοικητής. Αλλά των Γερμανών η υπεροχή εΐταν εξουθενωτική, το αριστερό του υποτομέως Ροδοπόλεως, με τα δυο του μοναδικά τάγματα, είχε μείνει ακάλυπτο από τις εφτάμιση η ώρα κιόλας. Τα υπολείμματα του ενός από τα τάγματα είχανε πιάσει το ύψωμα 1120 και αγωνίζονταν εκεί απάνω κρατώντας τους Γερμανούς σε πεντακόσια μέτρα απόσταση. Από τους εφτακόσιους άντρες του τάγματος το ένα τρίτο εΐταν πια εκτός μάχης.

Στο σκυρόδετο πολυβολείο Π9 η αντίσταση κράτησε ως την εφτάμιση το βράδι. Τα 33.000 φυσίγγια και οι χειροβομβίδες του προσωπικού εξηντλήθηκαν. Ο Γερμανός διοικητής του τμήματος που έκανε την επίθεση, βλέποντας τις πολλές απώλειές του, είχε οργιστεί. Όταν τέλος το πολυβολείο υπέκυψε, ο Γερμανός συνεχάρη τον αρχηγό του λοχία Δημήτρη Ίντζο κι έπειτα έβαλε και τον τουφέκισαν.

Είναι ο νόμος του πολέμου αυτός; Ας το κρίνουν όσοι πιστεύουν ακόμα στην αρετή του ανδρισμού.

Αλλά το βάρος της κύριας γερμανικής προσπάθειας έπεφτε βέβαια στα οχυρά, αρχίζοντας από το δεξί της XVIII Μεραρχίας, τον υποτομέα Θύλακο. Εδώ το Ιστίμπεη σφυροκοπήθηκε ανελέητα από το γερμανικό πυροβολικό, ενώ πυροβόλα ευθυτενούς τροχιάς, από μian απόσταση μικρή, μόλις διακόσια ή εξακόσια μέτρα, χτυπούσαν με άμεση, οριζόντια βολή τα φατνώματα του οχυρού. Στις εφτά η ώρα, το πεζικό του εχθρού χύμηξε σε πυκνές μάζες. Το Ιστίμπεη αντιστεκόταν. Έσπασε το πρώτο κύμα του εχθρού, καθώς και άλλα, που τ' ακολούθησαν αμέσως· κατά τις οχτώ η ώρα όμως, οι Γερμανοί κατόρθωσαν να επικαθήσουν στην επιφάνεια του οχυρού, που εΐταν σκαμμένο μέσα στη γη. Από εκεί και πέρα, έγινε ένας αγώνας τυφλός, οι απ' έξω να πασχίζουν να μούνε μέσα, οι από μέσα ν' αμύνονται με ό,τι όπλο τους απόμεινε. Τέλος οι Γερμανοί βάλθηκαν να φράζουν τ' ανοίγματα του οχυρού με πέτρες και χώματα, για να κάνουν τη φρουρά του να παραδοθεί από ασφυξία.

Στο Κελκαγιά ίδια κατάσταση. Τα πτώματα των Γερμανών στιβάζονταν μπροστά στο οχυρό, αλλά η επιμονή των άλλων, που έρχονταν ξοπίσω, δεν λυγίζει. Στη μία η ώρα έχουν ανέβει στην επιφάνεια του οχυρού. Με χειροβομβίδες και δυναμίτες που ρίχνουν από τ' ανοίγματά του, προσπαθούν να το αποκαταστρέψουν. Ύστερα κάνουν μian απόπειρα να μούνε μέσα, αλλά στις υπόγειες στοές βροντάει ο θάνατος· κανένας απ' όσους μπήκανε δεν ξαναβγήκε.

Με το βράδι, θ' αρχίσουν κι εδώ την απόφραξη των ανοιγμάτων, για να σκάσουν μέσα τη φρουρά ή να την αναγκάσουν να παραδοθεί.

Δεξιά από τη XVIII Μεραρχία εΐταν η XIV (υποστράτηγος Κ. Παπακωνσταντίνου). Το μέτωπό της έπιανε από το Στρυμώνα ίσαμε το Κάτω Νευροκόπι, κάπου ογδόντα χιλιόμετρα φάρδος. Εκεί, οι Γερμανοί

χτύπησαν, με μεγάλη σφοδρότητα δύο κυρίως οχυρά: στ' αριστερά το Ρούπελ, στο δεξί το Περιθώρι.

Η επίθεση κατά του Ρούπελ είναι από τις μεγάλες στιγμές αυτού του πολέμου, που έμπαινε πια στο τελευταίο του στάδιο. Το Ρούπελ βρίσκεται στην ανατολική όχθη του Στρυμώνας, απαγορεύει τα στενά του ποταμού σε συνδυασμό με τ' οχυρό Παλιουριώνες από τη δυτική όχθη. Οι Γερμανοί έρριξαν πάνω στο Ρούπελ όλο το βάρος τους. Βομβαρδισμός πυροβολικού άρχισε στις πέντε και τέταρτο το πρωί, στις έξη χύθηκαν από ψηλά τα Στούκας. Είχαν ειδικές σειρήνες, που ούρλιαζαν απαίσια καθώς γίνονταν οι βουτιές, για να σπάσουν τα νεύρα των αμυνομένων. Η τοποθεσία ολόκληρη ήταν μέσα στις φλόγες, ο αέρας έτρεμε, σκιζόταν από τις λάμψεις. Το θέαμα και το άκουσμα έπαιρνε ένα τρομακτικό μεγαλείο καθώς το σύστημα πυρός του οχυρού απαντούσε τώρα σύσσωμο κι από αντίκρυ ζύγωναν τ' άρματα μάχης του εχθρού και οι μοτοσυκλέττες. Πυκνές μάζες πεζικό τ' ακολουθούσαν. Στο Στρυμώνα κατέβαιναν βάρκες από λάστιχο, ξέχειλες από γερμανικό στρατό, αμφίβια τέρατα με μυριάδες κεφαλές από πρασινωπό ατσάλι.

Ο εχθρός είχε κατεύθυνση κατά κύριο λόγο προς τα δύο από το σύστημα οχυρών του Ρούπελ: το Ουσίτα και το Μολών Λαβέ. Όμως η αντίστασή τους δειχνόταν αποτελεσματική: δυο άρματα χτυπήθηκαν, έμειναν στο δρόμο της Κούλας, δύο άλλα αχρηστεύθηκαν στη διασταύρωση με το δρόμο που κατεβαίνει από την Τοπόλνιτσα. Μια γερμανική πυροβολαρχία, που πήγαινε κι αυτή στην Τοπόλνιτσα, χτυπήθηκε, διαλύθηκε. Αλλά οι Γερμανοί φαίνονταν να την περιμένουν την αντίσταση του Ρούπελ κι αδιαφορούσαν για τις απώλειες. Συνέχιζαν τις επιθέσεις του σε κύματα απανωτά, ακάλυπτοι.

Στο μεταξύ, δεκαοκτώ βάρκες είχανε μπλέξει στο υποβρύχιο δίκτυ από σύρμα, στο Στρυμώνα, βούλιαζαν χτυπημένες από το πυροβολικό των οχυρών. Βούλιαζαν μαζί με το έμψυχο φορτίο τους. Εκατόν είκοσι αεροπλάνα βούιζαν, ούρλιαζαν αδιάκοπα πέρα - δώθε στον ουρανό. Οι υπερασπιστές του Ρούπελ έδειχναν θαυμαστή ψυχραιμία. Η αναμέτρηση φιλοπατρίας και σιδερένιας δύναμης ήταν εδώ σκληρή, αποφασισμένη. Σ' όλο το διάστημα της ημέρας, οι Γερμανοί, τεχνίτες πια στην επίθεση, στέλνουν τα κύματά τους το ένα πίσω από τ' άλλο, ακούραστα, ανεξάντλητα, διαλύονται, αλλά προβαίνουν πίσω, με τους ίδιους πυκνούς σχηματισμούς, με την ίδια ορμή. Κάθε μισή ώρα, κύματα από Στούκας ξεχύνονται από πέρα, αυλακώνουν αφηνιασμένα τον ουρανό. Την τοποθεσία των οχυρών Παλιουριώνες, Ρούπελ, Καρατάς, τη χτυπάνε ογδονταδύο γερμανικές πυροβολαρχίες. Το σύμπαν, κάτω κι απάνω φαίνεται να έχει πνιγεί στη φλόγα.

Η νύχτα που ήρθε δεν σταμάτησε τον πόλεμο. Οι Γερμανοί έκαναν αδιάκοπες προσπάθειες να ζυγώσουν το Ρούπελ. Είχανε σκοντάψει και στην άλλη τους γερή προσπάθεια, δεξιά, στο Περιθώρι, αφού όμως είχανε καταστρέψει τα πέντε από τα εικοσιένα έργα του επιφανείας. Συνολικά, στον τομέα αυτόν της XIV Μεραρχίας, μπορεί να πει κανένας ότι οι Γερμανοί είχαν αποτύχει την πρώτη ημέρα.

Ανατολικά, στη ζώνη της VII (υποστράτηγος Χρ. Ζωιόπουλος) δύο ήταν τα οχυρά: το Λίσσε και το Πυραμιδοειδές. Εδώ οι Γερμανοί έρριξαν λιγότερο βάρος από το Ρούπελ, το Λίσσε όμως χτυπήθηκε από συνδυασμένες δυνάμεις, άρματα μάχης, πυροβόλα αυτοκινούμενα και πυκνούς σχηματισμούς πεζικού. Η άμυνα του οχυρού ήταν καλομελετημένη. Άφησε τον εχθρό να φτάσει ανενόχλητος στα οχτακόσια ως χίλια μέτρα, και τότε, ολόξαφνα, άρχισε ολόκληρο ν' αστράφτει και να βροντάει. Ο φραγμός που εξαπολύθηκε έτσι από πεζικό μαζί και πυροβολικό, με δεξιά το Πυραμιδοειδές να βοηθάει, κεραυνοβόλησε τους Γερμανούς που προχωρούσαν σ' ανοιχτό χώρο. Σκόρπισαν παλαβωμένοι, αφήνοντας χάμω σωρούς τους χτυπημένους.

Νέα επίθεση, με πεζικό, τσακίστηκε από το φράγμα του οχυρού. Ξαπόστειλαν τότε καταπάνω του τ' άρματα μάχης. Η φρουρά του Λίσσε είχε ενθουσιαστεί, πολεμούσε σα μεθυσμένη. Άφησαν τ' άρματα να φτάσουν στα πεντακόσια μέτρα, ύστερα τα σημάδεψαν καλά με τ' αντιαρματικά

πυροβόλα, τους έρριξαν. Τρία από τα τέσσερα άρματα έγιναν κόσκινο. Οι Γερμανοί έκαναν νέα προσπάθεια, με βαρύτερα άρματα μάχης, αστόχησαν, έχασαν άλλα δυο.

Από εκεί και πέρα, άρχισαν τις υπερκερωτικές κινήσεις, πότε ανάμεσα Περιθώρι και Λίσσε, πότε προς τα υψώματα Ουσόγια. Ανατολικότερα ακόμα, στη ζώνη της Ταξιαρχίας Νέστου, η γερμανική επίθεση θα προσκρούσει στ' οχυρό Εχίνος, πάνω από την Ξάνθη. Ακόμα πιο ανατολικά, στο μακρύτερο ελληνικό μέτωπο, ήταν η Ταξιαρχία Έβρου και τ' οχυρό Νυμφαία, πάνω από την Κομοτινή. Αυτό βρέθηκε περικυκλωμένο σχεδόν από τους Γερμανούς, που είχαν απωθήσει τα ελαφρά τμήματα προκαλύψεως. Πυροβόλα όλων των τύπων και διαμετρημάτων, στημένα γύρω του, το σφυροκοπούσαν, και η αεροπορία του έρριχνε από ψηλά.

Η αεροπορία! Ο μεγάλος καύμός του ελληνικού στρατού, που άντεχε στην επίθεση, αλλά που δεν είχε την ηθική ανακούφιση να βλέπει τα δικά του αεροπλάνα να τον προστατεύουν. Τη συντριπτική υπεροπλία των Γερμανών στον αέρα θα την δοκιμάσουν, την ίδια εκείνη νύχτα, κοντά χαράματα, οι Έλληνες στην πρωτεύουσά τους και στον Πειραιά. Βρόντος τρομερός συγκλόνησε το λεκανοπέδιο της Αττικής και το λιμάνι: Μια νάρκη μαγνητική, ριγμένη από γερμανικό αεροπλάνο, είχε ανατινάξει ένα αγγλικό μεταγωγικό γεμάτο εκρηκτικές ύλες. Κομμάτια της προκυμαίς, αποβάθρες, βούλιαξαν, τινάχτηκε στον αέρα μια αμαξοστοιχία φορτωμένη πυρομαχικά, γκρεμίστηκαν σπίτια, αποθήκες. Η Γερμανία έκανε την παρουσία της αισθητή με τρόπο κεραυνοβόλο. Προσωποπονημένοι όλεθρος.

Το μεγάλο πλήγμα της πρώτης ημέρας ήταν η διείσδυση των Γερμανών στα δυτικά, από την κορυφογραμμή του Μπέλες προς την κοιλάδα της Ροδοπόλεως. Οι γιουγκοσλαβικές δυνάμεις, στην κοιλάδα του Στρούμνιτσα, είχανε συμπτυχθεί, ο εχθρός κατόρθωσε να παραβιάσει τα ορεινά περάσματα και να κατέβει ως τη σιδηροδρομική γραμμή, στο πλευρό και στα νώτα της ελληνικής αμυντικής τοποθεσίας. Η εκεί XVIII Μεραρχία δεν είχε τη δυνατότητα ν' αντεπιτεθεί για να δοκιμάσει να σταματήσει τους Γερμανούς, που η προόθησή τους έβαζε σε κίνδυνο όλη την Ομάδα Μεραρχιών. Χρειάστηκε να διαταχθεί σύμπτυξη του αριστερού της XVIII Μεραρχίας στην τοποθεσία από Στρυμώνα σε λίμνη της Κερκίνης, να ανατεθεί η άμυνα της τοποθεσίας Κρουσιών και η απόκρουση του εχθρού ανατολικά της λίμνης Δοϊράνης στην XIX Μηχανοκίνητη Μεραρχία (υποστράτηγος Ν. Λιούμπας), ενισχυμένη και με δύο λόχους της φρουράς Θεσσαλονίκης. Είταν η διάθεση κι εξάντληση των τελευταίων δυνάμεων που είχε η ελληνική ηγεσία. Η κατάσταση άρχιζε να γίνεται δύσκολη, τα οχυρά όμως κρατούσαν.

Τη Νυμφαία την άφησαν πίσω κι αντιπέρασαν οι Γερμανοί· μπήκανε στην Κομοτινή νύχτα. Το οχυρό, ξεμοναχιασμένο, αντιστεκόταν με ψυχή στον εχθρό, που ήθελε όμως να παραβιάσει το γρηγορότερο τις κατευθύνσεις από Κομοτινή σ' Αλεξανδρούπολη και σε Καβάλα. Οι Γερμανοί χτύπησαν όλη νύχτα τη Νυμφαία με πυροβολικό πολύ κι επιθέσεις του πεζικού τους. Απέτυχαν όλες, και με βαρείες απώλειες. Την ημέρα που ξημέρωσε, συνεχίστηκε το δράμα της Νυμφαίας· τη χτυπούσαν τώρα πάνω από εκατό πυροβόλα, Στούκας, που χαμήλωναν κι έρριχναν βόμβες, πολυβολούσαν. Τέλος, στις εννιά τη νύχτα, κατόρθωσαν οι Γερμανοί, με φλογοβόλα στο χέρι, να ξεφωλιάσουν τη διμοιρία που αγωνιζόταν σ' ένα ξεμοναχιασμένο συγκρότημα και σ' ένα πολυβολείο. Στο εσωτερικό του οχυρού, γενικά, η ατμόσφαιρα ήταν αφόρητη, ο αέρας είχε πήξει, δεν ανασαίνονταν από τις καπνογόνες χειροβομβίδες, τους δυναμίτες. Τα φώτα είχανε σβύσει, στο βουβό σκοτάδι και στις υπόγειες στοές ο Χάρος παραμόνευε. Στις εντεκάμιση τη νύχτα, τ' οχυρό, εξουθενωμένο πια, έπαψε να πολεμάει. Τα μεσάνυχτα παραδόθηκε.

Στον Εχίνο, οι Γερμανοί έκαναν μian επίθεση, καθηλώθηκαν με σοβαρές απώλειες και δεν

ξαναδοκίμασαν πια όλη μέρα. Στο Κάτω Νευροκόπι πάλι, έρριχνε από νωρίς το πρωί ψιλή βροχή, καταχνιά απλωνόταν πυκνή σ' όλο το λεκανοπέδιο. Ο εχθρός την εκμεταλλεύθηκε, προωθήθηκε αθώρπητος, αλλά για να καθηλωθεί σε λίγο με σημαντικές απώλειες.

Ανάμεσα στο Σταυρό και στ' οχυρό Μαλιάγκα, οι Γερμανοί κατόρθωσαν να εισχωρήσουν στη χαράδρα, αφού πρώτα ανέτρεψαν ένα λόχο στο Σταυρό. Προχώρησαν ως τη διαβαση του Άγιου Μάρκου· εκεί, μια αντεπίθεση καλά οργανωμένη, τους έρριξε πίσω, ξαναπήρε το Σταυρό.

Η 7 Απριλίου είναι η ημέρα της μεγάλης αγωνίας για τ' οχυρό Περιθώρι. Από τις πέντε το πρωί άρχισε να βροντάει καταπάνω του το γερμανικό πυροβολικό. Τη νύχτα ο εχθρός είχε κατορθώσει να μπει στο χωριό, στα νώτα του οχυρού, έρριχνε τώρα κι από κει, με πυρά του πεζικού. Σε λίγο, φάνηκαν μέσα στο δάσος τα εχθρικά τμήματα να παίρνουν τους σχηματισμούς τους για την προσπέλαση.

Στις οχτώ αρχίζει η επίθεση. Το οχυρό απαντάει μ' όλη του τα στόμια πυρός κι από δεξιά το βοηθάει και το Λίσσε. Αλλά μερικά τμήματα του εχθρού κατορθώνουν να προχωρήσουν από τα νοτιοανατολικά, να επικαθήσουν στο δεξί τμήμα του οχυρού. Ρίχνουν χειροβομβίδες μέσα στις στοές, δοκιμάζουν και να μπούνε. Το σκοτάδι είναι βαθύ, διατάχτηκε να σβυστούν τα φώτα. Τότε, εκεί στα λαγούμια μέσα, αρχίζει πάλι φονική, μ' εκρήξεις που βροντάνε τρομερά, αντιχτυπώνται στα τοιχώματα, αστραπές που ξεσχίζουν το σκοτάδι, «ουρλιάσματα των Γερμανών που πέφτουν χτυπημένοι, κλαγγές, πυροβολισμού, βροντήματα γοργά και σπασμωδικά από τ' αυτόματα. Ως τον τελευταίο εξοντώνονται οι Γερμανοί που μπήκανε στις στοές. Μια αντεπίθεση στο μεταξύ, από πάνω, στην επιφάνεια, τους δίδωνει πίσω. Οι άντρες του οχυρού χυμάνε με τις χειροβομβίδες στο χέρι.

Στην υποχώρησή τους οι Γερμανοί χτυπήθηκαν από φραγμό του πυροβολικού, έπαθαν μεγάλη φθορά. Άφησαν στο πεδίο της μάχης έξη πολυβόλα, τρία οπλοπολυβόλα, σαραντατρία τουφέκια, μια συσκευή καπνογόνο, άφθονα, πυρομαχικά. Είχανε χάσει κι ένα λοχαγό, χτυπημένον θανάσιμα. Τα πτώματα, σωριάζονταν στίβες ολόγυρα στ' οχυρό.

Στις τεσσερισήμιση έγινε νέα επίθεση, με άρματα και πεζικό, που αποκρούστηκε πάλι. Τσακίστηκε από το ελληνικό πυροβολικό ένα άρμα και άλλα τρία το ακολούθησαν στις οχτώμιση, σε μια νέα απόπειρα αρμάτων κατά των οχυρών.

Ίδια τύχη είχαμε την ημέρα αυτή οι επιθέσεις των Γερμανών στο Ρούπελ. Μέσα σε πυκνή ομίχλη, με υποστήριξη γενναία πυροβολικού και αεροπορίας, έκαναν αλλεπάλληλες εφόδους ως την ώρα που έπεσε το σκοτάδι. Με τη νύχτα, παραιτήθηκαν. Αλλά είχαν πετύχει, από την προηγούμενη ημέρα, να εισδύσουν σε μικρές ομάδες πίσω, στα νώτα του οχυρού, κι από εκεί έκαναν μεγάλη ζημιά στις τεταγμένες σε διάφορες θέσεις ελληνικές πυροβολαρχίες. Όταν μετά το ξημέρωμα κυνηγήθηκαν από ελληνικά τμήματα, υποχώρησαν κι έπιασαν το ύψωμα Γκολιάμα, οχυρώθηκαν εκεί, αντέταξαν κρατερή άμυνα.

Η σύμπτυξη της XVIII Μεραρχίας, βοηθημένη από τη χαμηλή νέφωση, έγινε χωρίς παρενόχληση από τον εχθρό, που είχε στο μεταξύ χάσει την επαφή· απόμειναν όμως, ξεμοναχιασμένα, τα οχυρά του Θύλακος. Το Κελκαγιά οι Γερμανοί το έπνιξαν στ' ασφυξιογόνα. Ανενόχλητοι, αφού δεν υπήρχε γύρω κανένας να τους χτυπήσει, έφραξαν τ' ανοίγματα των πυροβολείων κι άρχισαν να διοχετεύουν κάτω, στις στοές, αέρια πνιγηρά και βαρύ καπνό. Παρ' όλες τις ειδικές προσωπίδες τους οι άντρες της φρουράς πάθαιναν ασφυξία. Χωρίς οξυγόνο να συντηρηθούν, είχανε σβυστεί και οι λάμπες. Στις εντεκάμιση η ώρα ο διοικητής του οχυρού, που αυτός δεν φορούσε προσωπίδα, για να μπορεί να δίνει διαταγές, αποφασίζει να πάψει η αντίσταση και πέφτει λιπόθυμος στα χέρια των στρατιωτών του.

Το Αρπαλούκι αντιστάθηκε ως τις τρειςήμιση τ' απόγεμα. Το Ιστίμπεη συνέχισε κι αυτό τον

αγώνα του, τελικά όμως η φρουρά του, πνιγμένη, από τ' αέρια καθώς του Κελκαγιά, αναγκάστηκε να παραδοθεί στις τέσσερες η ώρα. Την Ποποτλίβιτσα, αν και με κατεστραμμένα όλα της τα οχυρωματικά έργα, δεν κατόρθωσαν οι Γερμανοί να την εξαναγκάσουν σε παράδοση. Το άσχημο ήταν ότι στο μεταξύ κατέρρεε η γιουγκοσλαβική αντίσταση στη Νότια Σερβία: Είταν εκεί στην κοιλάδα του Αξιού, στο σημείο συνδέσμου των Γιουγκοσλάβων με τους Έλληνες. Η 2η θωρακισμένη Γερμανική Μεραρχία, ξεκινήμένη από το Πετρίτσι, είχε ανοικτεί προς τα δυτικά, πήρε τη Στρώμνιτσα, κατέβηκε στο Βλάντοβο, και τ' απόβραδο εξανάγκαζε τους Γιουγκοσλάβους να υποχωρήσουν στα δυτικά του Αξιού, ν' αφήσουν ακάλυπτο το αριστερό των Ελλήνων.

Από τις εννιά το βράδι και πέρα, η XIX ελληνική Μεραρχία, που κρατούσε τώρα την τοποθεσία Κρουσίων, πλάτος πελώριο, πάνω από πενήντα χιλιόμετρα, έπαιρνε αλλεπάλληλα τα μηνύματα: Οι Γερμανοί προελαύνουν από το Βλάντοβο στη Φούρκα· από τη Φούρκα στο διάδρομο λίμνης Δοϊράνης - Ντάμας· πάρθηκε η Γευγελή. Η κατάσταση γινόταν τώρα πια δραματική. Δραματικότερη θα ξημερώσει η 8η Απριλίου.

Η 2η θωρακισμένη Γερμανική Μεραρχία πέρασε στις έξη το πρωί τη μεθόριο, ανέτρεψε τις ελαφρές δυνάμεις που αποτελούσαν την προκάλυψη μπήκε στο ελληνικό έδαφος και προελαύνει ακατάσχετη προς τη Θεσσαλονίκη. Η λύση του δράματος αρχίζει ν' αχνογράφεται. Θα είναι γοργή και σκληρή. Το Εχίνος αγωνίζεται ως το απομεσήμερο, η φρουρά του το υπερασπίζει βήμα το βήμα. Σαν από καράβι που βουλιάζει ακούγονται οι επικλήσεις του προχωρημένου συγκροτήματος Μ στο τηλέφωνο: «Εσίγησε το πολυβόλο B24 ... Περικυκλωθήκαμε... Βαλλόμεθα από παντού...» Τέλος, στις τρεις τ' απομεσήμερο, όταν διαπιστώνεται πως δεν υπάρχει πια ελπίδα σωτηρίας, η φρουρά του Εχίνου παρατάει τ' οχυρό και φεύγει. Στον Κένταυρο οπού θα φτάσει, μαθαίνει πως οι Γερμανοί μπήκανε από την περασμένη νύχτα στην Ξάνθη και στην Κομοτηνή.

Το Πυραμιδοειδές δεν αντιμετώπισε άλλη επίθεση παρά μόνον το έντονο σφυροκόπημα των φατνωμάτων του από πυροβόλα ευθυτενούς τροχιάς. Το Λίσσε όμως οι Γερμανοί προσπάθησαν να το περισφίξουν μ' εξορμήσεις από το χωριό Οχυρό, χωρίς και να το κατορθώσουν. Τα πυρά του φρουρίου τούς καθήλωναν.

Άδικα αγωνίστηκαν οι Γερμανοί να σπάσουν και την αντίσταση των οχυρών Περιθώρι και Ρούπελ. Στο πρώτο, φτάσανε κάπου ογδόντα μέτρα από τα συρματοπλέγματα· μια ελληνική αντεπίθεση, που έγινε μέσα σ' ακράτητο ενθουσιασμό, κατέληξε σε πάλι σώμα με σώμα. Τελικά, οι Γερμανοί αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν με μεγάλη αταξία, ενώ τους χτυπούσαν τ' αυτόματα του οχυρού. Το πεδίο της μάχης απόμεινε γεμάτο πτώματα και σκορπισμένο υλικό.

Νέα επίθεση, ισχυρότατη, από δύο γερμανικά συντάγματα πεζικού, με άρματα μάχης και πολύ πυροβολικό, κατέληξε σ' αποτυχία κι αυτή, ύστερα από τρίωρο αγώνα.

Στο Ρούπελ, απανωτές γερμανικές επιθέσεις, που γίνονταν με πείσμα ανεξάντλητο και σοβαρές απώλειες, αποκρούονταν όλες. Μόνον εκείνοι που είχανε κατορθώσει να τρυπώσουν στα νώτα της αμυντικής τοποθεσίας και να περιχακωθούν στα υψώματα, τη Γκολιάμα και το Τεμπελάρ, απειλούσαν το πλευρό της XIV Μεραρχίας. Τους υπεστήριζε η αεροπορία τους κι απέκρουαν όλες τις ελληνικές προσπάθειες για εξουδετέρωσή τους.

Στο μεταξύ, κατά τ' απόγεμα, φάνηκαν να κατηφορίζουν από το Μπέλες και τα τμήματα του εχθρού, ενώ πυροβολικό του άρχιζε να χτυπάει το Λόφο των Λουτρών και το σιδηροδρομικό σταθμό του Σιδηροκάστρου. Βάλλονται και τα τμήματα της XIV Μεραρχίας που είχανε περισφίξει τη Γκολιάμα.

Βορειοδυτικά, τ' οχυρό Παλιουριώνες βομβαρδίζεται από πυροβολικό κι αεροπορία σ' όλο το διάστημα της ημέρας. Κατά τις τέσσερες τ' απόγεμα ο βομβαρδισμός φτάνει σε παροξυσμό.

Τα φαντνώματα του οχυρού βάλλονται τώρα κι από φορητά όπλα, ενώ εξαπολύεται επίθεση σφοδρότατη κατά του συγκροτήματος 224. Απαντάει ο φραγμός πυρός του οχυρού κι ο εχθρός καθλώνεται βουτηγμένος στο αίμα. Απανωτές του απόπειρες, αργότερα, να φτάσει στα συρματοπλέγματα, σκοντάβουν. Μόνο τη νύχτα στις εννιά η ώρα θα κατορθώσουν κάποια εχθρικά τμήματα να τρυπώσουν μέσα στη χαράδρα και να πιάσουν θέσεις στα νώτα του 368, του δυτικού από τα τρία συγκροτήματα του οχυρού.

Αλλά ως αγωνίζονταν τα οχυρά τον υπέρ πάντων αγώνα· η λύση του δράματος θα ερχόταν από την κατεύθυνση της Γιουγκοσλαβίας. Η ραγδαία προέλαση της 2ης Θωρακισμένης γερμανικής Μεραρχίας άρχιζε να δημιουργεί σύγχυση στο αριστερό. Ο δρόμος προς Κιλκίς - Θεσσαλονίκη έμενε ανοικτός και η XIX ελληνική Μεραρχία έχανε την επαφή με ορισμένα τμήματά της, που τα είχαν υπερφαλαγγίσει οι Γερμανοί με τα ταχυκίνητα μέσα τους. Στις πεντέμισι τ' απόγεμα δημιουργείται ρήγμα στο αριστερό της XIX Μεραρχίας. Ανατολικά της λίμνης της Δοϊράνης, τα ελληνικά τμήματα υποχωρούν ή πιάνουν εδώ - εκεί θέσεις χωρίς ειρμό. Μερικά απομονώνονται, άλλα διαλύονται. Ο αξιωματικός που είχε σταλεί από το Τμήμα Στρατιάς Ανατολικής Μακεδονίας να συνδεθεί με το Γιουγκοσλαβικό Γενικό Στρατηγείο, γύριζε με την πληροφορία πως οι Γιουγκοσλάβοι είχαν πτηθεί στο Κουμάνοβο, οι Γερμανοί προελαύνουν προς τα Σκόπια. Οι Άγγλοι, στρατοπεδευμένοι απ' αρχής στο Βέρμιο, δεν είχαν κινήσει να τους δώσουν βοήθεια. Η Γιουγκοσλαβία κατέρρεε.

Και οι Γερμανοί θα έμπαιναν την άλλη ημέρα στη Θεσσαλονίκη, εΐτανε φανερό. Δεν υπήρχε δύναμη στον κόσμο να τους συγκρατήσει. Το ΤΣΑΜ αντιμετώπιζε πια κίνδυνο αιχμαλωσίας για το σύνολο των δυνάμεών του. Τότε, ο διοικητής του (υποστράτηγος Κ. Μπακόπουλος) απεφάσισε να διατάξει σύμπτυξη προς τα λιμάνια της Ανατολικής Μακεδονίας και της Χαλκιδικής· αλλά και η επιβίβαση σε πλοία από εκεί δεν ήταν εύκολη, τόσα καράβια δεν υπήρχαν. Ούτε κι εφεδρείες υπήρχαν να καλύψουν την επιβίβαση, ούτε αεροπορία για να την προστατέψει.

Έτσι είναι που, μπροστά στο τραγικό αδιέξοδο, αποφασίζεται το βράδι της 8 Απριλίου, από το διοικητή του ΤΣΑΜ, να ζητηθεί η συνθηκολόγηση. «Έπρεπε να γλυτώσει την αιχμαλωσία όλος ο στρατός της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης. Η επιστολή προς τη γερμανική στρατιωτική Διοίκηση στέλνεται τη νύχτα με αξιωματικό. Ο διοικητής του ΤΣΑΜ ζητούσε να διατηρήσουν οι Έλληνες μαχητές τον οπλισμό τους ή τουλάχιστον να τους επιστραφούν τα όπλα τους μετά το τέλος του πολέμου.

Στις δέκα και μισή τη νύχτα, ο Διοικητής της Θεσσαλονίκης ανέφερε τηλεφωνικώς στο ΤΣΑΜ ότι είχε λάβει εκείνη τη στιγμή επιστολή του επικεφαλής της γερμανικής εμπροσθοφυλακής, που βρισκόταν στον Άγιο-Θανάση, είκοσι χιλιόμετρα από τη Θεσσαλονίκη, να παραδώσει την πόλη χωρίς όρους. Σύμφωνα με οδηγία του ΤΣΑΜ, ο διοικητής Θεσσαλονίκης ανεζήτησε στο γερμανικό Προξενείο τον αξιωματικό που βρισκόταν κιάλας εκεί με την πρόταση για συνθηκολόγηση και ξεκίνησε μαζί του για τις γερμανικές γραμμές.

Ξημέρωνε η 9 Απριλίου κι ο αγώνας δεν είχε σταματήσει στα οχυρά που έμεναν ακόμα άπαρτα. Στο Περιθώρι και στη Μαλιάγκα γινόταν αντεπίθεση με συνδυασμένες δυνάμεις των δύο οχυρών, ξανάπαιρνε το ύψωμα Σύλλα κι έπιανε αιχμαλώτους, μαζί κι ένα λοχαγό. Στην περιοχή Παρταλούσκα άλλη αντεπίθεση ανέτρεπε τον εχθρό κι έπιανε πάνω από εκατό αιχμαλώτους καθώς και το διοικητή ενός τάγματος. Στην κάτω Βροντού εξαναγκάζοταν σε παράδοση μια γερμανική διλοχία που είχε καταλάβει τη νύχτα το ύψωμα Άγιος Κωνσταντίνος. Εΐταν διακόσιοι πενήντα άντρες μ' έναν αντισυνταγματάρχη επικεφαλής.

Στο Ρούπελ, ύστερα από βομβαρδισμό που κράτησε ως τις τρεις τ' απόγεμα, παρουσιάστηκαν κήρυκες με λευκή σημαία να πούνε πως η Θεσσαλονίκη είχε παρθεί και κάθε αντίσταση στο εξής είναι μάταιη. Ο διοικητής του οχυρού απάντησε πως τα οχυρά δεν παραδίνονται παρά μόνον όταν κατορθώσει ο αντίπαλος να τα πάρει. Οι κήρυκες έδωσαν το λόγο της τιμής τους πως δεν λένε ψέμματα κι έφυγαν αφού δήλωσαν πως θα ξανάρθουν τ' άλλο πρωί.

Στη Γκολιάνα με τους περικαρακωμένους Γερμανούς, ο αγώνας συνεχιζόταν. Το ίδιο και στ' οχυρό Παλιουριώνες, που βομβαρδιζόταν από πυροβολικό κι αεροπορία. Ήρθαν κι εδώ κήρυκες, τ' απόγεμα, έδωσαν το λόγο τους πως παραδόθηκε η Θεσσαλονίκη. Στις έξη η ώρα σταμάτησε η φωτιά! κι έτσι ένα από τα τελευταία προπύργια της αγωνιζόμενης ελληνικής Μακεδονίας είπε την τελευταία του λέξη.

Από τα χαράματα, ο στρατηγός διοικητής της 29ης Θωρακισμένης γερμανικής Μεραρχίας στρατηγός Φάιελ είχε πάει με αεροπλάνο να συναντήσει κοντά στη Σόφια το στρατάρχη φον Λιστ, διοικητή της Δωδεκατής Στρατιάς. Εΐχε γυρίσει πίσω στις εννιά, απάντησε στον Έλληνα απεσταλμένο πως οι όροι για συνθηκολόγηση γίνονται κατ' αρχήν δεκτοί και πως από τις δέκα η ώρα θα δινόταν το πρόσταγμα «παύσατε πυρ».

Η συνάντηση του στρατηγού Φάιελ με τον στρατηγό Μπακόπουλο έγινε το μεσημέρι, στο γερμανικό Προξενείο της Θεσσαλονίκης. Επακολούθησε η υπογραφή Πρωτοκόλλου, με χρονολογία 9 Απριλίου και ώρα δύο μετά το μεσημέρι. Οι Γερμανοί, κατά την επαφή τους με τους διαφόρους Έλληνες, ηγήτορες, τόνισαν το θαυμασμό τους για την αντίσταση του ελληνικού στρατού, και για την πολεμική του αξία. Εΐναι πολλές αυτές οι μαρτυρίες, πήρανε θέση πια στην Ιστορία και θα εΐταν ίσως μάταιο να τις παραθέσει κανένας εδώ. Ας συγκρατήσουμε ωστόσο, ανάμεσα σ' όλες τις άλλες, τις ακόλουθες μόνο. Συνοψίζουν τα πάντα.

Στους Παλιουριώνες, ο εκεί Γερμανός συνταγματάρχης παρέταξε, τιμής ένεκεν, ένα γερμανικό τάγμα μπροστά στ' οχυρό και κάλεσε τον Έλληνα διοικητή να το επιθεωρήσει. Στο Ρούπελ ο εντεταλμένος για την παραλαβή του Γερμανός αξιωματικός, αφού συνεχάρη τον Έλληνα διοικητή του οχυρού, του δήλωσε πως εΐναι τιμή και περηφάνεια για τους Γερμανούς να έχουν τέτοιους αντιπάλους. Ο στρατηγός Πάουλ Χάσσε, σ' ένα του άρθρο σε γερμανική εφημερίδα, με τίτλο: «Οι ανδρείοι Έλληνες», έγραφε: «Τα επιτεθέντα συντάγματα είχαν ήδη πείραν διασπάσεως ωχυρωμένων γραμμών εκ προηγουμένων εκστρατειών εις τας οποίας είχαν λάβει μέρος. Οι Έλληνες όμως φρουροί των οχυρών ημύνθησαν, παρά τα φλογοβόλα και τας χειροβομβίδας, μετά σκληρού φανατισμού, αναλόγου του οποίου δεν είχαν συναντήσει οι Γερμανοί στρατιώται εις ουδεμίαν των προηγουμένων εκστρατειών των. Εφ' όσον και ένας ακόμη στρατιώτης ηδύνατο να παραμείνη εις το Οχυρόν του, πυροβολούσσε».

Ο στρατάρχης φον Λιστ, στην ημερησία διαταγή του δήλωνε ότι «οι Έλληνες υπερησπίσθησαν την πατρίδα των γενναίως». Και τέλος, στις 4 Μαΐου, σε λόγο του προς το Ράιχσταγ, ο Χίτλερ θα πει:

«Η ιστορική δικαιοσύνη όμως με υποχρεώνει να διαπιστώσω, ότι από όλους τους αντιπάλους που αντιμετώπισαμεν, ο Έλληνας στρατιώτης ιδίως επολέμησε με ύψιστον ηρωισμόν και αυτοθυσίαν. Εσυνθηκολόγησε μόνον όταν η εξακολούθησις της αντιστάσεως δεν ήτον πλέον δυνατή και δεν είχε κανένα λόγον»,

Η ελληνική ψυχή άρχιζε να μπαίνει στο πένθος της κατοχής. Στο μέτωπό της, πάνω στα αίματα, είχε σκαλώσει ένα κλωνάρι δάφνης (σ. 193-204).

**Αποσπάσματα από το βιβλίο
του Άγγελου Τερζάκη, ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΟΠΟΪΑ 1940-1941, 1964.**

Τι θα φάμε σήμερα; ...τα συναισθήματά μας;

Σχης (ΥΝ) Μαρία Σπανουδάκη,
Διευθύντρια Κλινικής Διατροφολογίας Διαιτολογίας του 424 ΓΣΝΕ

Ο επιπολασμός της συναισθηματικής διατροφής, της υπερβαρότητας και της παχυσαρκίας έχει αυξηθεί τις τελευταίες δεκαετίες (Wong et al., 2020). Το συναισθηματικό φαγητό (ΣΦ) μπορεί να οριστεί ως η κατανάλωση τροφής προς απάντηση σε αρνητικά συναισθήματα με αποτέλεσμα να παίζει κρίσιμο ρόλο στην αντίσταση απώλειας σωματικού βάρους (Dakanalis et al., 2023). Το ΣΦ είναι η εξάρτηση από το φαγητό για να φέρει άνεση, ευτυχία και απόσπαση της προσοχής από συναισθήματα θυμού, λύπης, μοναξιάς ή άγχους. Καταλήγει σε υπερκατανάλωση τροφής, επειδή το συναίσθημα είναι αυτό που υπαγορεύει την ποσότητα και την ποιότητα της τροφής και όχι η πραγματική ανάγκη για την πρόσληψή της (Van Strien, 2018; Wong et al., 2020).

Παγωτό ή σοκολάτα μετά από έναν χωρισμό, πατατάκια ενώ παρακολουθείτε τηλεόραση μετά από μια στρεσογόνο ημέρα, αποκαλύπτουν ότι αποτελούν απάντηση στη θλίψη και το στρες (δηλαδή τα συναισθήματα), αλλά και στην αύξηση του σωματικού λίπους (Kaiser et al., 2022; Sinha, 2018). Επίσης, οι συναισθηματικοί παράγοντες επηρεάζουν αντιστρόφως ανάλογα την όρεξη, προτρέποντας στην

υπερκατανάλωση τροφής, οδηγώντας συχνά στην αδυναμία διαχείρισης-διατήρησης ενός υγιούς σωματικού βάρους (Sinha, 2018). Το στρες είναι η διαδικασία με την οποία κάθε ιδιαίτερα προκλητικό, ανεξέλεγκτο και συντριπτικό, συναισθηματικό ή φυσιολογικό γεγονός ή σειρά γεγονότων έχει ως αποτέλεσμα προσαρμοστικές ή δυσπροσαρμοστικές διαδικασίες που απαιτούνται για την ανάκτηση της ομοιότητας και/ή σταθερότητας. Παραδείγματα συναισθηματικών στρεσογόνων παραγόντων είναι η διαπροσωπική σύγκρουση και η απώλεια μιας σημαντικής σχέσης. Αποτελέσματα πληθυσμιακών και κλινικών μελετών δείχνουν θετική συσχέτιση των ανεξέλεγκτων στρεσογόνων γεγονότων και καταστάσεων χρόνιου στρες με την αύξηση του λιπώδη ιστού και του σωματικού βάρους (Sinha and Jastreboff, 2013).

Στρες, κατανάλωση τροφής και παχυσαρκία

Πολλά από τα μονοπάτια που οδηγούν από το στρες στην παχυσαρκία είναι προσπάθειες του ατόμου να αντιμετωπίσει τις αρνητικές συναισθηματικές πιυχές του στρες. Η τροφή αποτελεί κεντρική πτυχή της ανθρώπινης ζωής και είναι απαραίτητη για την επιβίωση. Ωστόσο, συχνά αναπτύσσεται μια σχέση με το φαγητό που δεν αφορά τόσο την κατανάλωση φαγητού για τη διατήρηση της υγείας και της ευεξίας όσο την αντιμετώπιση των συναισθημάτων (O'Connor et al., 2021).

Επιδημιολογικές μελέτες καταδεικνύουν τη σχέση των μεταβολικών διεργασιών και του στρες και μάλιστα τη θετική σχέση του με την αύξηση του βάρους. Το στρες μπορεί επίσης να απορρυθμίσει τις γνωστικές διαδικασίες αυτορρύθμισης, παρεμβαίνοντας στις περιοχές του εγκεφάλου που είναι υπεύθυνες για αυτήν (Ling and Zahry, 2021; Sinha, 2018).

Η αυτορρύθμιση είναι σημαντική για τον έλεγχο της συμπεριφοράς του ατόμου και είναι σχετική στην προκειμένη περίπτωση, επειδή είναι αναγκαία για την εφαρμογή συμπεριφορών πρόληψης της παχυσαρκίας, όπως η διατροφή και η συμμετοχή σε φυσική δραστηριότητα (Ling and Zahry, 2021; Sinha, 2018).

Αποτυχία στην αυτορρύθμιση μπορεί να οδηγήσει σε επιζήμιες για την υγεία συμπεριφορές, όπως η καθιστική συμπεριφορά και η υιοθέτηση μη ορθών διαιτητικών πρακτικών. Τα άτομα μπορεί να τρώνε περισσότερο ή

διαφορετικά, όταν βρίσκονται υπό κατάσταση στρες, με τους περισσότερους να κλίνουν προς τις εύγευστες τροφές υψηλής περιεκτικότητας σε ζάχαρη, αλάτι, λίπος (Braden et al., 2018). Εύγευστα κι επεξεργασμένα τρόφιμα και οι σχετικές συσχετίσεις ή «ενδείξεις» τους διεγείρουν εγκεφαλικά την ανταμοιβή, τη χαλάρωση, όπως ακριβώς οι εθιστικές ουσίες και, μέσω μηχανισμών μάθησης-προϋποθέσεων, αυξάνουν την πιθανότητα αναζήτησης και κατανάλωσής τους (Braden et al., 2018; Ling and Zahry, 2021). Συνέπεια αυτών είναι αύξηση του σωματικού λίπους πάνω από τα φυσιολογικά επίπεδα, που οδηγεί σε αλλαγές στο μεταβολισμό της γλυκόζης, την ευαισθησία στην ινσουλίνη και τις ορμόνες (λεπτίνη, γκρελίνη, ορεξίνη κ.ά.), που με τη σειρά τους, ρυθμίζουν την όρεξη και την ενεργειακή ισορροπία (Sinha, 2018).

Το στρες μπορεί ακόμη να διαταράξει τα πρότυπα φυσικής δραστηριότητας (ΦΔ) είτε μειώνοντάς τη είτε αυξάνοντας την καθιστική συμπεριφορά. Με άλλα λόγια, τα άτομα μπορεί να ασκούνται εκούσια λιγότερο λόγω στρες και ταυτόχρονα ή ανεξάρτητα να αυξάνουν την καθιστική τους συμπεριφορά (Malm et al., 2019).

Το στρες επηρεάζει αρνητικά την επιθυμία για συμμετοχή σε ΦΔ και άσκηση, οδηγώντας σε μεγαλύτερη πιθανότητα εμφάνισης παχυσαρκίας, διαταραχών στη διάθεση και κατάθλιψης (Kanda et al., 2016; Ziser et al., 2019).

Στρες – ύπνος και συναισθηματικό φαγητό

Ο ανεπαρκής ύπνος χαρακτηρίζεται από μικρή διάρκεια (<6 ώρες/ημέρα) και/ή κακή ποιότητα. Μπορεί να λειτουργήσει ως στρεσογόνος παράγοντας για τη μεταβολική υγεία οδηγώντας σε παχυσαρκία (Zerón-Ruggerio et al., 2023).

Αρκετές μελέτες καταδεικνύουν ότι η οδός μέσω της οποίας ο ανεπαρκής ύπνος οδηγεί σε παχυσαρκία σχετίζεται με το «τι» και «πόσο» τρώνε οι άνθρωποι, όταν δεν έχουν κοιμηθεί επαρκώς. Το τελευταίο περιλαμβάνει το να έχουν περισσότερες ευκαιρίες να φάνε λόγω αυξημένης εγρήγορσης, μεταβολές στις ορμόνες που ρυθμίζουν την όρεξη (γκρελίνη, λεπτίνη) και αυξημένο αίσθημα ανταμοιβής μέσω της κατανάλωσης τροφής. Επιπλέον, ο ανεπαρκής ύπνος έχει συνδεθεί με χαμηλότερη προσκόλληση σε υγιεινά διατροφικά μοντέλα (π.χ. χαμηλή κατανάλωση φρούτων, λαχανικών), (Zerón-Ruggerio et al., 2023).

Η σχέση μεταξύ ανεπαρκούς ύπνου και παχυσαρκίας επηρεάζεται από τη συναισθηματική διατροφή, διότι παρεμβαίνει στη ρύθμιση των συναισθημάτων και μπορεί να επηρεάσει την ικανότητα αποτελεσματικής διαχείρισης και ανταπόκρισης σε μια συναισθηματική εμπειρία. Συνεπώς, όταν ο ύπνος δεν είναι επαρκής τα άτομα δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν αρνητικά συναισθήματα (θλίψη, θυμό, άγχος,

νευρική) και στρέφονται στην κατανάλωση γλυκών και λιπαρών τροφών προκειμένου να «ανακουφίσουν» τα συμπεριφορικά σημάδια δυσφορίας και στρες (Geiker et al., 2018). Επομένως, η συναισθηματική κατανάλωση τροφής αποτελεί σημαντικό μεσολαβητή στη σχέση ανεπαρκούς ύπνου, στρες και παχυσαρκίας (Geiker et al., 2018; Zerón-Ruggerio et al., 2023).

Διαχείριση-αντιμετώπιση

Γιατί τρώμε; Πότε τρώμε; Τι τρώμε; Τι μας προσφέρει πραγματικά το γεύμα που επιλέγουμε; Το γεύμα ή το τρόφιμο που επιλέγουμε μας δίνει το αίσθημα

κορεσμού ή ανακούφισης; Ποιον ή τι κρίνουμε όταν τρώμε; Τι αισθανόμαστε όταν τρώμε; Η απάντηση στα ερωτήματα αυτά σκιαγραφεί κατά πολύ τη συμπεριφορά μας διατροφικά (Mantzios and Egan, 2018).

Η συνειδητή πρόσληψη τροφής μας προτρέπει να δίνουμε προσοχή στο γεύμα μας με όλες τις αισθήσεις μας, να επικεντρωθούμε στον στόχο και τη διαδικασία επιλογής και παρασκευής του φαγητού, παρατηρώντας τις σωματικές και συναισθηματικές αντιδράσεις που λαμβάνουν χώρα πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την εμπειρία που αποκομίζουμε από ένα γεύμα (Lattimore, 2020; Tapper, 2022). Πρόκειται για την αναγνώριση της αξίας παροχής στο σώμα μας των απαραίτητων θρεπτικών συστατικών, της απόκτησης της επίγνωσης των αισθήσεων που διεγείρει ένα γεύμα (γεύση, οσμή, αφή, ήχος, όραση, κατάποση). Συμπεριλαμβάνει την αναγνώριση της φυσικής πείνας και των αισθημάτων κορεσμού που μπορούν οδηγήσουν ορθά στην απόφαση για την έναρξη και τη διακοπή της πρόσληψης τροφής, επομένως και της ποσότητάς της (Lattimore, 2020).

Τα αποτελέσματα πρόσφατων μελετών όμως είναι αντικρουόμενα σχετικά με την παρέμβαση που ενσωματώνει την εκπαίδευση στη συνειδητή διατροφή για τη διαχείριση του βάρους. Πάραυτα, όταν η υιοθέτηση μιας ενσυνείδητης διατροφής προηγηθεί της παρέμβασης απώλειας βάρους φαίνεται πολύ πιο αποτελεσματική (Lattimore, 2020).

Η ενσυνείδητη διατροφή μπορεί να αντιμετωπίσει τη συναισθηματική διατροφή μέσω της τροποποίησης της ρύθμισης του συναισθήματος και της όρεξης (Hsu and Forestell, 2021).

Συμπέρασμα

Η στόχευση στη μείωση της κατανάλωσης τροφής με γνώμονα την ανταμοιβή μπορεί να αποβεί χρήσιμη στην επιδίωξη της αλλαγής τρόπου ζωής με στόχο την επίτευξη διατήρησης υγιούς σωματικού βάρους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Braden, A. — Musher-Eizenman, D. — Watford, T. — Emley, E., 2018. Eating when depressed, anxious, bored, or happy: Are emotional eating types associated with unique psychological and physical health correlates? *Appetite* 125, 410-417. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2018.02.022>
- Dakanalis, A. — Mentzelou, M. — Papadopoulou, S.K. — Papandreou, D. — Spanoudaki, M. — Vasios, G.K. — Pavlidou, E. — Mantzourou, M. — Giaginis, C., 2023. The Association of Emotional Eating with Overweight/Obesity, Depression, Anxiety/Stress, and Dietary Patterns: A Review of the Current Clinical Evidence. *Nutrients* 15, 1173. <https://doi.org/10.3390/nu15051173>
- Geiker, N.R.W. — Astrup, A. — Hjorth, M.F. — Sjödin, A. — Pijls, L. — Markus, C.R., 2018. Does stress influence sleep patterns, food intake, weight gain, abdominal obesity and weight loss interventions and vice versa? *Obes. Rev.* 19, 81-97. <https://doi.org/10.1111/obr.12603>
- Hsu, T. — Forestell, C.A., 2021. Mindfulness, mood, and food: The mediating role of positive affect. *Appetite* 158, 105001. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2020.105001>
- Kaiser, B. — Gemesi, K. — Holzmänn, S.L. — Wintergerst, M. — Lurz, M. — Hauner, H. — Groh, G. — Böhm, M. — Krcmar, H. — Holzappel, C. — Gedrich, K., 2022. Stress-induced hyperphagia: empirical characterization of stress-overeaters. *BMC Public Health* 22, 100. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-12488-9>
- Kanda, A. — Nakayama, K. — Sanbongi, C. — Nagata, M. — Ikegami, S. — Itoh, H., 2016. Effects of Whey, Caseinate, or Milk Protein Ingestion on Muscle Protein Synthesis after Exercise. *Nutrients* 8, 339. <https://doi.org/10.3390/nu8060339>
- Lattimore, P., 2020. Mindfulness-based emotional eating awareness training: taking the emotional out of eating. *Eat. Weight Disord. - Stud. Anorex. Bulim. Obes.* 25, 649-657. <https://doi.org/10.1007/s40519-019-00667-y>
- Ling, J. — Zahry, N.R., 2021. Relationships among perceived stress, emotional eating, and dietary intake in college students: Eating self-regulation as a mediator. *Appetite* 163, 105215. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2021.105215>
- Malm, C. — Jakobsson, J. — Isaksson, A., 2019. Physical Activity and Sports—Real Health Benefits: A Review with Insight into the Public Health of Sweden. *Sports* 7, 127. <https://doi.org/10.3390/sports7050127>
- Mantzios, M. — Egan, H., 2018. An exploratory examination of mindfulness, self-compassion, and mindful eating in relation to motivations to eat palatable foods and BMI. *Health Psychol. Rep.* 6, 207-215. <https://doi.org/10.5114/hpr.2018.73052>
- O'Connor, D.B. — Thayer, J.F. — Vedhara, K., 2021. Stress and Health: A Review of Psychobiological Processes. *Annu. Rev. Psychol.* 72, 663-688. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-062520-122331>
- Sinha, R. — 2018. Role of addiction and stress neurobiology on food intake and obesity. *Biol. Psychol.* 131, 5-13. <https://doi.org/10.1016/j.biopsycho.2017.05.001>
- Sinha, R. — Jastreboff, A.M., 2013. Stress as a Common Risk Factor for Obesity and Addiction. *Biol. Psychiatry* 73, 827-835. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2013.01.032>
- Tapper, K., 2022. Mindful eating: what we know so far. *Nutr. Bull.* 47, 168-185. <https://doi.org/10.1111/nbu.12559>
- Van Strien, T., 2018. Causes of Emotional Eating and Matched Treatment of Obesity. *Curr. Diab. Rep.* 18, 35. <https://doi.org/10.1007/s11892-018-1000-x>
- Wong, L. — Stammers, L. — Churilov, L. — Price, S. — Ekinci, E. — Sumithran, P., 2020. Emotional eating in patients attending a specialist obesity treatment service. *Appetite* 151, 104708. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2020.104708>
- Zerón-Rugiero, M.F. — Doblas-Faxeda, S. — Diez-Hernández, M. — Izquierdo-Pulido, M., 2023. Are Emotional Eating and Other Eating Behaviors the Missing Link in the Relationship between Inadequate Sleep and Obesity? A Systematic Review. *Nutrients* 15, 2286. <https://doi.org/10.3390/nu15102286>
- Ziser, K. — Finklenburg, C. — Behrens, S.C. — Giel, K.E. — Becker, S. — Skoda, E.-M. — Teufel, M. — Mack, I. — Zipfel, S. — Junne, F., 2019. Perceived Stress Mediates the Relationship of Body Image and Depressive Symptoms in Individuals With Obesity. *Front. Psychiatry* 10, 852. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2019.00852>

Στοιχεία δράσεων που υλοποιήθηκαν Ανακατασκευή/Κατασκευή/Αναβάθμιση

ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΕΡΓΩΝ ΣΟΑ ΣΤΗΝ ΠΕ/Δ'ΣΣ

Κατασκευή ΣΟΑ 12 διαμερισμάτων στην Ορεστιάδα.

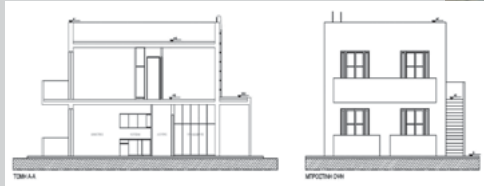

Κατασκευή ΣΟΑ 12 διαμερισμάτων στο Διδυμότειχο.

Σε φάση διαγωνισμού η κατασκευή 19 συγκροτημάτων ΣΟΑ των 13 διαμερισμάτων σε Ξάνθη, Κομοτηνή, Ορεστιάδα, Αλεξανδρούπολη, Διδυμότειχο και Σαμοθράκη, στο πλαίσιο υλοποίησης του στεγαστικού προγράμματος ΥΠΕΘΑ.

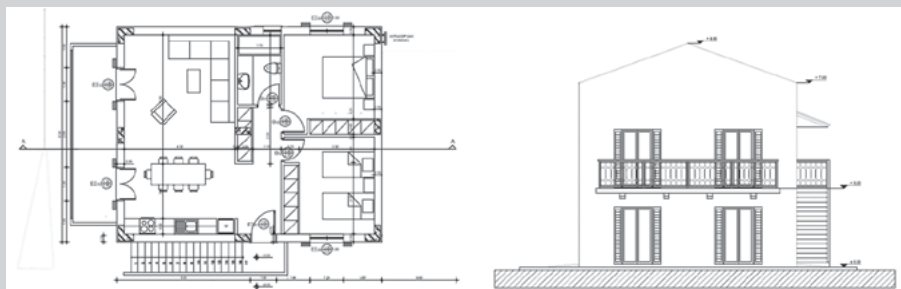
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΕΡΓΩΝ ΣΟΑ ΣΤΗΝ ΠΕ/ΑΣΔΕΝ

Κατασκευή ΣΟΑ 3 διαμερισμάτων στο Αγαθονήσι.

Κατασκευή ΣΟΑ 6 διαμερισμάτων στη ν. Τήλο.

Σε φάση διαγωνισμού η κατασκευή 25 συγκροτημάτων ΣΟΑ των 13 διαμερισμάτων στις ν. Ρόδο, Λέσβο, Λήμνο, Σάμο, Χίο, και Κω, καθώς και 4 συγκροτημάτων ΣΟΑ των 3 διαμερισμάτων στη ν. Μεγίστη, στο πλαίσιο υλοποίησης του στεγαστικού προγράμματος ΥΠΕΘΑ.

ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΕΡΓΩΝ ΣΟΑ ΣΤΗΝ ΠΕ/ΑΣΔΥΣ

Κατασκευή ΣΟΑ 13 διαμερισμάτων στο Στρατόπεδο «ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ Β΄» στο Χαϊδάρι (Β΄ Κτήριο).

Κατασκευή ΣΟΑ 13 διαμερισμάτων στο Στρατόπεδο «ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ Β΄» στο Χαϊδάρι (Γ΄ Κτήριο).

Μετατροπή πρώην Διοικητηρίου 75 ΜΕ σε 14 ΣΟΑ στο Στρατόπεδο «ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ Β΄» στο Χαϊδάρι.

Κατασκευή Κτηρίου 12 διαμερισμάτων ΣΟΑ Ανωτάτων στο Στρατόπεδο «ΜΑΛΑΚΟΝΤΑ».

Κοινωνική Προσφορά

• Εκτέλεση αεροδιακομιδών

Στο πλαίσιο των δράσεων κοινωνικής προσφοράς, έχουν εκτελεστεί συνολικά από την 1^η Μαΐου μέχρι την 31^η Αυγούστου 2024, αεροδιακομιδές 133 ασθενών και 4 μοσχευμάτων, με Ε/Π CH-47D, NH90 και C-12 του ΣΞ, σε 277 ώρες.

Ώρες πτήσης: 227
ΑΣΘΕΝΕΙΣ: 133 & ΜΟΣΧΕΥΜΑΤΑ: 4

Ώρες πτήσης: 59
ΡΙΨΕΙΣ: 150

• Εκτέλεση αερο- πυροσβέσεων

Στο πλαίσιο των δράσεων κοινωνικής προσφοράς, έχουν εκτελεστεί από την 1^η Μαΐου μέχρι την 31^η Αυγούστου 2024, σε αποστολές αεροπυρόσβεσης, με Ε/Π CH-47D, 150 ρίψεις νερού σε 59 ώρες.

Μέριμνα Προσωπικού

Με κύριο μέλημα τη στήριξη του προσωπικού και των οικογενειών του, το ΓΕΣ συνεχίζει να αφουγκράζεται τις ανησυχίες του και να υλοποιεί ενέργειες προς διευκόλυνση της καθημερινότητάς του.

Σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία, εγκρίθηκε η εφαρμογή μειωμένου ωραρίου εργασίας σε δικαιούχους προστάτες ΑΜΕΑ.

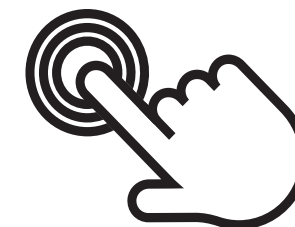
Η διαδικασία επικοινωνίας των Στελεχών με τον κ. Α/ΓΕΣ, προς επίλυση προβλημάτων που τους απασχολούν σε προσωπικό και υπηρεσιακό επίπεδο, συνεχίστηκε σύμφωνα με την ΠαΔ 4-45/2019/ΓΕΣ/Β1/4γ (Παρουσιάσεις Αξκών-Ανθτών-Υπξκών στον κ. Α/ΓΕΣ).

Μετά τη συγκέντρωση των στοιχείων των στελεχών που δεν εγκρίθηκε η απόσπαση των συζύγων τους, οι οποίοι/ες ανήκουν σε έτερα Υπουργεία πλην ΥΠΕΘΑ, εκδηλώθηκαν οι ενδεικνυόμενες κατά περίπτωση ενέργειες.

Στο πλαίσιο της μέριμνας για το προσωπικό εκδόθηκαν διαταγές αναφορικά με:

- Την παροχή οικονομικής επιδότησης για τον παραθερισμό σε ιδιωτικές κατασκηνώσεις εσωτερικού και κατασκηνωτικών προγραμμάτων εξωτερικού του οργανισμού CLIMS για το έτος 2024.

- Την επιδότηση παραθερισμού σε ειδικές κατασκηνώσεις για τα τέκνα ΑΜΕΑ (με ποσοστό αναπηρίας 50% και άνω) του προσωπικού, για το τρέχον έτος.

Περισσότερα θέματα Μέριμνας Προσωπικού
στην ιστοσελίδα του www.army.gr

Στρατιωτικές εκδόσεις

ΣΤΟΥΣ ΠΙΝΑΚΕΣ που ακολουθούν περιλαμβάνονται συγγράμματα γενικών και ειδικών γνώσεων επί στρατιωτικών και εγκυκλοπαιδικών θεμάτων Ελλήνων και ξένων συγγραφέων, αντίτυπα των οποίων διατίθενται προς πώληση.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ

A/A	ΚΩΔΙΚΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ	ΤΙΤΛΟΣ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	ΕΤΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΑΞΙΑ €
1	84	Ιστορία Σταυροφοριών, Τόμος Γ΄	1976	1,76
2	92	Προβλήματα Πολέμου στην Αρχαία Ελλάδα	1981	1,76
3	97	Ήπειρος Προμαχούσα	1982	1,76
4	100	Γ΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (Τζον Χάκκετ)	1983	2,34
5	108	Ο Επιτήδειος Ουδέτερος	1985	2,34
6	110	Παντουρκισμός	1986	1,76
7	111	Το δικαίωμα να είσαι άνθρωπος, Τόμος Γ΄	1986	2,06
8	113	Ιστορία Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, Τόμος Α΄	1988	1,76
9	116	Διοίκηση και Ηγεσία (Δνση Μελετών ΓΕΣ)	1988	0,88
10	117	Πρακτικές Οδηγίες Δκσης Μικρών Κλιμακίων (Δνση Μελετών ΓΕΣ)	1988	0,30
11	118	Διοικητική (Management)	1988	0,58
12	121	Οι Γερμανικές Εκστρατείες στα Βαλκάνια (Κέντρο Ιστορίας των Η.Π.Α.) (Μετάφραση-Απόδοση Αντγου ε.α. Νικόλαου Κολόμβρα)	1994	1,76
13	122	Προσωπικός Υπολογιστής	1989	0,58
14	125	Οι Επικίνδυνοι Άνδρες, Τόμος Α΄ (Αντγου ε.α. Χρήστου Φωτόπουλου)	1994	5,86
15	126	Οι Επικίνδυνοι Άνδρες, Τόμος Β΄ (Αντγου ε.α. Χρήστου Φωτόπουλου)	1995	5,86
16	128	Το Ημερολόγιο μιας Καταστροφής (Μετάφραση Υπτγου ε.α. Κων/νου Κανακάρη)	1996	4,10
17	129	Στρατιωτική Επιθεώρηση 1883-1884	1995	2,94
18	130	Θεματικό Ευρετήριο Μελετών Στρατιωτικής Επιθεώρησης και Συγγραμμάτων 1981-1995	1996	2,94
19	132	Διεθνείς Συμφωνίες, Συνθήκες και Συμβάσεις (Υπτγου Γεωργίου Γκορέζη)	2000	1,76
20	133	Ο Πόλεμος και οι Άνθρωποι (Στγού Depeney) Ανατύπωση Εκδόσεως της Στρατιωτικής Επιθεώρησης Ιουλίου 1939	1998	8,8
21	134	Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων 1828-1998, Τόμος Α΄ (Αντγου ε.α. Χρήστου Φωτόπουλου)	1997	4,7
22	135	Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων 1828-1998, Τόμος Β΄ (Αντγου ε.α. Χρήστου Φωτόπουλου)	1998	4,7

23	136	Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων 1828-1998, Τόμος Γ΄ (Αντγου ε.α. Χρήστου Φωτόπουλου)	1998	4,70
24	137	Πακτωλός γνώσεων, παροιμιών και γνωμικών	2000	2,94
25	138	Εγχειρίδιο του Καλού Διοικητού (Αντγου ε.α. Νομικού Θεοδώρου Λ. Γούλα)	2000	2,94
26	139	Θεματικό Ευρετήριο Μελετών (1991-2001) & Ευρετήριο Συμπληρωματικών Εκδόσεων (1991-2001)	2002	8,00
27	ΔΙΑΦ. 2	Το Σύνταγμα της Ελλάδος	1986	0,16
28	ΔΙΑΦ. 21	«Ωδές» του Α. Κάλβου	1992	14,68
29	ΔΙΑΦ. 29	Ήμμεσος Στρατηγική (Β. Η. Liddell Hart)	2001	5,86

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΕΣ/ΔΙΣ (ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ)

A/A	ΚΩΔΙΚΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ	ΤΙΤΛΟΣ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	ΕΤΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΑΞΙΑ €
1	1	Ο Μακεδονικός Αγώνας και τα γεγονότα στη Θράκη (1904-1908)	1988	7,04
2	2	Επιχ/σεις κατά των Τούρκων σε Μακεδονία και ν. Αιγαίου 1912 (Α΄)	1988	4,70
3	3	Επιχειρήσεις κατά των Τούρκων στην Ήπειρο (1912/13) (Β΄)	1992	6,96
4	4	Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912/14) (Γ΄)	1992	9,40
5	5	Επίτομη Ιστορία Βαλκανικών Πολέμων (1912/13)	1987	3,52
6	8	Η Ελλάς και ο Πόλεμος στα Βαλκάνια	1958	3,18
7	9	Η συμμετοχή της Ελλάδας στον Πόλεμο (1914-1918)	2012	4,18
8	10	Επίτομη Ιστορία της Συμμετοχής του Ελληνικού Στρατού στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο	1994	6,46
9	11	Το Ελληνικό Εκστρατευτικό Σώμα στη Μεσημβρινή Ρωσία (1919)	1955	14,88
10	13	Ο Ελληνικός Στρατός στη Σμύρνη	1957	4,94
11	14	Επιχειρήσεις Φιλαδέλφειας - Προύσσης - Ουσάκ	1957	4,10
12	15	Επιχειρήσεις Φιλαδέλφειας - Προύσσης - Ουσάκ (σχεδιαγράμματα)	1957	2,34
13	16	Επιθετικά Επιχειρήσεις Δεκ 1920-Μαρ 1921	1957	3,52
14	16	Επιθετικά Επιχειρήσεις Δεκ 1920-Μαρ 1921	1963	19,22
15	17	Επιχειρήσεις Ιουνίου-Ιουλίου 1921	2012	5,50
16	18	Επιχειρήσεις προς Άγκυρα (Μέρος Α΄) 1921	1965	5,42
17	18	Επιχειρήσεις προς Άγκυρα (Μέρος Α΄) 1921	2012	3,52
18	19	Επιχειρήσεις προς Άγκυρα (Μέρος Β΄) 1921	1965	3,52
19	20	Τα προ της Τουρκικής Επιθέσεως γεγονότα Σεπ 1921-Αυγ 1922	2012	4,88
20	21	Το Τέλος της Μικρασιατικής Εκστρατείας, Τόμος Α΄ (Υποχωρ. Αγώνες Α΄ και Β΄ Σ.Σ.)	2012	6,44
21	22	Το Τέλος της Μικρασιατικής Εκστρατείας, Τόμος Β΄	2012	5,00
22	23	Επιχειρήσεις εις Θράκη (1919-1923)	1969	19,50
23	27	Αίτια και Αφορμές Ελληνοϊταλικού Πολέμου	2016	3,70
24	28	Ιταλική Εισβολή 1940	2012	6,12
25	29	Ελληνική Αντεπίθεση 1940	2012	4,22

26	30	Χειμερινές Επιχειρήσεις - Ιταλική Επίθεση Μάρτιος 1941	2012	3,48
27	31	Αγώνες εις Ανατολική Μακεδονία και Θράκη (1940/41)	1956	3,52
28	31	Αγώνες εις Ανατολική Μακεδονία και Θράκη (1940/41)	2012	5,60
29	32	Το Τέλος μιας Εποποιίας Απρίλιος 1941	1959	29,24
30	33	Η Μάχη της Κρήτης 1941	1961	4,40
31	33	Η Μάχη της Κρήτης 1941	2012	3,52
32	34	Επίτομη Ιστορία Ελλ./Ιταλ.-Ελλ./Γερμ. Πολέμου (1940-1941)	2012	3,24
33	40	Το Ελληνικό Εκστρατευτικό Σώμα στην Κορέα 1950/55	2017	4,92
34	45	Η Υγειονομική Υπηρεσία κατά τη Μικρασιατική Εκστρατεία (1919/22)	2012	4,34
35	46	Η προς Πόλεμον Προπαρασκευή του Ελληνικού Στρατού (1923-1940)	1969	21,92
36	47	Ανεφοδιασμοί-Μεταφοραί κατά τη Μικρασιατική Εκστρατεία (1919/22)	1967	5,28
37	48	Εφοδιασμοί του Στρατού σε Όπλα και Πυρ/κά ΠΖ-ΠΒ (1940/41)	1982	2,34
38	49	Η Υγειονομική Υπηρεσία κατά τον Πόλεμο 1940/41	1982	1,76
39	50	Ευρετήριο Πολεμικών Γεγονότων Ελληνικού Έθνους	1989	4,10
40	51	Αγώνες και Νεκροί του Ελληνικού Στρατού, 1940/45	1989	15,84
41	56	Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος 1897	1993	6,46
42	57	Η Ειρηνευτική Αποστολή στη Σομαλία	1996	4,98
43	58	Ο Ελληνικός Στρατός στη Μέση Ανατολή 1941/45 (Ελ Αλαμείν-Ρίμνι-Αιγαίο)	1996	5,28
44	59	Αρχεία Εθνικής Αντίστασης (1941-1944), (8 τόμοι-συνολική τιμή)	1998	56,00
45	60	Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949), (16 τόμοι-συνολική τιμή)	1998	104,00
46	61	Ιστορία του Ελληνικού Στρατού	1997	4,70
47	62	Η Ελληνική Δύναμη στην Αλβανία (ΕΛΔΑΛ) (Απρ-Αυγ 1997)	1998	4,70
48	63	A Concise History of the Balkan Wars 1912-1913	1998	5,86
49	64	An Index of Events in the Military History of Greek Nation	1998	5,86
50	65	An Abridged History of the Greek-Italian & Greek-German War 1940/41	1997	5,86
51	66	Ο Βορειοηπειρωτικός Αγώνας	1997	5,86
52	67	A concise history of the participation of the hellenic army in the first world war 1914-1918	1999	6,74
53	68	History of the Hellenic Army 1821-1997	1999	8,5
54	69	Στρατιωτική Οργάνωση & Πολεμική Τέχνη των Αρχαίων Ελλήνων	1999	19,36
55	71	Η Συνοπτική Ιστορία του Γενικού Επιτελείου Στρατού (1901-2001)	2001	13,86
56	73	Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία 1919-1922	2002	17,30
57	73	Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία 1919-1922	2012	4,26
58	74	The Battle Of Crete	2002	20,14
59	75	Η Υγειονομική Υπηρεσία κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913	2002	15,04
60	76	The struggle for Macedonia and the events in Thrace 1904-1908	2003	12,80
61	77	A Concise History of the Compain in M. Asia 1919/22	2004	32,40
62	78	Ιστορικές Ονομασίες Ενεργών Συνταγμάτων και Ταξιαρχιών (ΠΖ-ΤΘ-ΕΔ)	2004	24,80
63	79	Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού 1821-1954	2006	22,00
64	80	Ο Οπλισμός του Ελληνικού Στρατού (1866-2004)	2008	10,96

65	81	Ευρετήριο Αρχείου Καποδιστριακής Περιόδου: Στρατιωτικά Τεκμήρια (1827-1833)	2007	2,54
66	82	Concise History of the Hellenic Army General Staff	2007	8,70
67	83	Η Σημασία των Ιστορικών Αρχείων στην Αντικειμενική Συγγραφή της Ιστορίας-Φορείς που τηρούν Ιστορικά Αρχεία-Διαδικασίες Πρόσβασης στο Αρχειακό Υλικό	2009	3,78
68	84	Οι Ελληνοαμερικανοί Εθελοντές στην Εθνική Αντίσταση	2012	3,12
69	85	Η Συμβολή της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο	2009	8,32
70	86	Οι πολιτικοστρατιωτικές σχέσεις Ελλάδας-Γαλλίας	2011	2,40
71	87	Οι κυριότερες μάχες του Ελληνικού Στρατού (1897-1955)	2012	2,42
72	88	Μνήμες Πολέμου 1897-1974	2012	7,28
73	89	Επιχείρηση Καλάβρυτα	2012	1,44
74	90	Στρατιωτική Οργάνωση και Πολεμική Τέχνη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας	2013	6,62
75	91	Πρακτικά Ημερίδας για τα 100 Χρόνια από την Έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων	2013	6,80
76	92	Το Εκστρατευτικό Σώμα της Ελλάδας στην Κορέα, (1950-1955), Τόμος Β΄, Συμπληρωματικοί Πίνακες Προσωπικού	2014	1,36
77	93	Σέξτου Ιουλίου Φροντίνου Στρατηγήματα	2015	1,92
78	301	The Northen Epirus Struggle	2002	13,58
79	94	The Warrior 's Ethos, the National Psyche and Soldiery	2016	3,58
80	95	Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, Τόμος Α΄	2017	3,50
81	96	Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, Τόμος Β΄	2019	4,10
82	97	The Hellenic Expeditionary Force in Korea (1950-55)	2020	9,08
83	98	Lemnos Island, Armistice of Mudros and the end of World War	2021	6,10
84	99	Τα καταφύγια της Αττικής 1936-1956, Τόμος Α΄	2021	31,42
85	100	Τα Απομνημονεύματα του Βλαδίμηρου Κολοκοτρώνη	2022	15,00
86	101	Με το βλέμμα στη Μικρά Ασία, 100 στιγμιότυπα από την πορεία του Ελληνικού Στρατού (1919-1922)	2023	53,78
87	102	Τα καταφύγια της Αττικής 1936-1956, Τόμος Β΄	2023	42,90

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να προμηθεύονται, κατόπιν συνεννόησης, τις παραπάνω εκδόσεις όλο το έτος –εκτός από τους μήνες Ιανουάριο και Φεβρουάριο– από τα παρακάτω σημεία:

- ΤΥΕΣ/Β΄ Δνση, Λ. Μεσογείων 227-231, ΣΤΓ 1020 (Στρατόπεδο Παπάγου), τηλ: 210 6552673.
- Γραφείο Ενημέρωσης Κοινού, Λ. Μεσογείων 227-231 (Υπουργείο Εθνικής Άμυνας), τηλ: 210 6598661, 210 6598666.
- ΕΚΕΜΣ Αθήνας (τηλ: 210 7652478, 210 7675495).
- Στρατιωτικό Πρατήριο 1ης Στρατιάς.
- Στρατιωτικά Πρατήρια Κοζάνης, Βέροιας, Θεσσαλονίκης & Ξάνθης.

Στο στρατιωτικό και πολιτικό προσωπικό του ΥΕΘΑ, τα συγγράμματα διατίθενται με έκπτωση 50% επί της τιμής, σύμφωνα με το Αριθμ. Φ. 900/489223 Σ. 626, άρθρο 2.